

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВАСИНЬОВА НАДІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 378.014.6 – 043.86 (477.61) «1970/2016» (043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
Розвиток теорії управління вищими навчальними закладами в
Україні (остання чверть XX – початок XXI століття)

13.00.06 – теорія і методика управління освітою
01 – Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело
_____ **Н. С. Васиньова**

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Хриков Євген Миколайович

Старобільськ – 2019

АНОТАЦІЯ

Васиньова Н. С. Розвиток теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.06 – теорія і методика управління освітою. – Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». – Старобільськ, 2019.

Дисертацію присвячено проблемі історії розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття. У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми та доцільність проведення дослідження; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, теоретико-методологічні засади та методи, наукову новизну та практичне значення роботи, наведено дані про їхню апробацію й упровадження.

У дисертаційній роботі обґрунтовано цілісну чотирирівневу методологію дослідження проблеми розвитку теорії управління ВНЗ в Україні (остання чверть XX – початок XXI ст.): філософський рівень (теорія пізнання, основні положення діалектики); загальнонауковий рівень (системний та парадигмальний підходи); конкретно-науковий рівень (сукупність законів та закономірностей педагогічної науки); рівень конкретного дослідження (методика й техніка дослідження, які забезпечили одержання достовірних і об'єктивних фактів та їх первинну обробку: відбір джерел дослідження джерельної бази, проведення періодизації, кількісного та змістовного аналізів розвитку теорії управління вищими навчальними закладами).

Аналітичний огляд джерел, використаних під час дослідження зазначеної проблеми, дозволив їх систематизувати та розподілити на три групи. Перша група – філософські праці, роботи з проблем методології та історії педагогіки, аналіз яких дав змогу обґрунтувати методологію нашого дослідження. Друга група джерел – розвідки, присвячені загальним питанням розвитку педагогічної

науки та різним аспектам розвитку теорії управління освітніми установами. Третя – це першоджерела, автентичні матеріали – статті, дисертації, автореферати, підручники, навчальні посібники, покажчики, надруковані та захищені вітчизняними авторами в аналізований період. На різних етапах пошуку та опрацювання джерел використано методи суцільного й несуцільного дослідження, монографічний і метод головного масиву. Критеріями для формування вибірки груп джерел були: тематика, зміст, вид, час і місце видання.

Здійснено реконструкцію історичного розвитку предмета дослідження останньої чверті XX – початку XXI ст. в Україні на основі аналізу публікацій, покажчиків, монографій, авторефератів, дисертацій, у яких філософи, педагоги, управлінці в цей період репрезентували результати своїх досліджень, зокрема різних аспектів управління освітніми закладами. Здійснення пошуку, систематизації та всебічного аналізу значного масиву документів, у яких висвітлено питання становлення й розвитку теорії управління ВНЗ, реалізовано за допомогою суцільного, монографічного, вибіркового методів, методу основного масиву, кількісних та якісних стратегій.

Застосування своєрідного алгоритму та методів дослідження дозволило визначити об'єктивні кількісні та якісні характеристики розвитку теорії управління ВНЗ в Україні в той чи той період часу та одержати достовірний емпіричний матеріал.

У дисертації вперше введено поняття «теорія управління вищими навчальними закладами» й уточнено поняття «розвиток», «теорія», «управління», «теорія управління».

Обґрунтовано критерії аналізу й оцінки розвитку теорії управління ВНЗ в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст. Для кожного з визначених критеріїв було відібрано відповідні параметри (показники), які є основою для аналізу рівня розвитку теорії управління ВНЗ. Усього за шістьма критеріями визначено 25 показників. Відповідно до окреслених критеріїв і показників

схарактеризовано високий, середній, низький рівні оцінки розвитку теорії управління ВНЗ в Україні зазначеного періоду та їх обґрунтовано.

У дисертації з'ясовано передумови розвитку теорії управління ВНЗ, які зробили істотний внесок у становлення формування теоретико-методологічних засад управління. Обґрунтовано методику проведення періодизації історії розвитку теорії управління вищими навчальними закладами. Сутність методики полягала в реалізації певних етапів періодизації та застосуванні вибіркового методу формування джерельної бази, методу основного масиву, аналізу, синтезу, узагальнення й систематизації. На основі цього виокремлено три якісно відмінні етапи: 76 – 80-ті рр. – початковий етап розвитку теорії управління ВНЗ, який характеризується переважним розвитком школознавства та появою робіт з управління ВНЗ (радянський період); 90-ті рр. – етап становлення, активного пошуку та розвитку теорії управління ВНЗ в Україні (перехідний пострадянський період, етап становлення й розвитку незалежної України); 2001 – 2016 рр. – етап інтенсивного розвитку теорії управління ВНЗ, який характеризується систематизацією та узагальненням накопиченої інформації, посиленням зв'язку з теорією менеджменту, формуванням загальної теорії управління всіма типами освітніх установ.

Систематизовано особливості уявлень науковців 1976 – 2016 рр. про сутність теорії управління ВНЗ і визначено місце цих наукових напрацювань в історичному розвитку теорії управління ВНЗ, уточнено внутрішні та зовнішні чинники, які зумовлюють розвиток теорії управління ВНЗ в Україні досліджуваного періоду; дістали подальшого розвитку наукові уявлення про тенденції й розвиток теорії управління вищими навчальними закладами в Україні.

Практичне значення результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що розробленими критеріями аналізу й оцінки розвитку теорії управління ВНЗ в Україні можна послуговуватися для вивчення інших періодів розвитку науки. Отриманні науково-методичні матеріали з управління закладами вищої освіти можуть використовуватись в управлінській роботі керівників закладів освіти з

метою модернізації й ефективного впливу на управління ЗВО в різних регіонах України; фактичний матеріал результатів дослідження буде корисним при укладанні підручників, словників, методичних рекомендацій з теорії й практики управління ЗВО; науково-теоретичний матеріал та висновки можуть бути застосовані в процесі викладання відповідних курсів для магістрів спеціальності «Управління навчальними закладами», спецсемініарів у ЗВО та в системі підвищення управлінської й професійної компетентності керівників ВНЗ (підготовки та перепідготовки управлінських кадрів).

Ключові слова: розвиток, управління, теорія, теорія управління, теорія управління вищими навчальними закладами, заклади вищої освіти, періодизація, етапи розвитку теорії управління ВНЗ, тенденції розвитку теорії управління ВНЗ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в зарубіжних наукових виданнях

1. **Васиньова Н. С.** Рівні методології у дослідженні проблеми розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (останньої чверті XX – початку XXI століття) / Н. С. Васиньова // *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. – 2017. – V (54), Issue: 126. – P. 53 – 56.

Статті у фахових наукових та наукометричних виданнях України

2. **Васиньова Н. С.** Передумови розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття) / Н. С. Васиньова // *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки*. – Старобільськ, 2016. – № 6(303). – Ч. I. – С. 149 – 158.

3. **Васиньова Н. С.** Закони визначення процесів в середині науки в дослідженні розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні / Н. С. Васиньова // *Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. : Педагогічні науки*. – Луцьк, 2016. – № 2(304), т. 2. – С. 9 – 15.

4. **Васиньова Н. С.** Методика проведення періодизації розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття) / Н. С. Васиньова // Гірська школа Українських Карпат. – Івано-Франківськ, 2016. – № 15. – С. 136 – 139.

5. **Васиньова Н. С.** Методологічні засади використання системного підходу дослідження розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття) / Н. С. Васиньова // Наук. зап. Бердян. держ. пед. ун-ту. Сер. : Педагогічні науки. – Бердянськ, 2016. – Вип. 2. – С. 248 – 252.

6. **Васиньова Н. С.** Ключові проблеми аналізу понятійної системи теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початку XXI століття) [Електронний ресурс] / Н. С. Васиньова // Наук. вісн. Донбасу. – 2018. – № 1/2. – Режим доступу : [http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/2018/N1-2\(37-38\)/vnspds.PDF](http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/2018/N1-2(37-38)/vnspds.PDF).

Статті апробаційного характеру

7. **Васиньова Н. С.** Критерії аналізу й оцінки розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття) / Н. С. Васиньова // Створення системи управління якістю адміністративних, соціальних та освітніх послуг: теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. (18 квіт. 2013 р., м. Луганськ) : у 2 т. / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Луганськ, 2013. – Т. 2. – С. 11 – 19.

8. **Васиньова Н. С.** Визначення сутності поняття «Теорія управління вищими навчальними закладами» / Н.С. Васиньова // Проблеми емпіричних досліджень у психології : гуманіт. вісн. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». – К., 2016. – Вип. 13. – С. 198 – 205.

9. **Васиньова Н. С.** Системний аналіз дослідження розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття) / Н. С. Васиньова // Теорія та практика управлінської діяльності в умовах соціокультурних трансформацій : матеріали наук.-практ.

конф. (20 квіт. 2016 р., м. Старобільськ) / Редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Старобільськ, 2016. – С. 5 – 13.

10. **Васиньова Н. С.** Закони зближення світових моделей в дослідженні питання розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття) / Н. С. Васиньова // Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у XXI ст. : зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 26 – 27 січ. 2018 р.). – Л. : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2018. – Ч. 2. – С. 94 – 97.

SUMMARY

Vasinova N. S. Higher education institutions' management theory development (the last quarter of the XX century - the beginning of the XXI century) in Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for the degree of a Candidate of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.06 - theory and methodology of education management. – State institution «Luhansk National Taras Shevchenko University». – Starobilsk, 2019.

The dissertation is devoted to the problem of the historical development of the higher educational institutions' management theory in Ukraine in the last quarter of the XX – beginning of the XXI century. The introduction substantiates the relevance of the chosen topic and expediency of the research; object, subject, purpose, task, theoretical and methodological principles and methods, scientific novelty and practical value of the work have been determined, data on their testing and implementation have been given.

The integral four-level methodology of the problem research of higher education institutions' management theory development (the last quarter of the XX century – the beginning of the XXI century) in Ukraine has been substantiated in the dissertation: the philosophical level (the theory of cognition, the main provisions of dialectics); general scientific level (systemic and paradigmatic approaches); specific

scientific level (a set of laws and regularities of pedagogical science); the level of a specific study (methodology and research technique that have provided reliable and objective facts receiving and their initial processing: source selection, baseline study, periodization, quantitative and substantive analysis of the higher educational institutions' management theory development).

An analytical review of the sources used during the study of the problem, has allowed them to be systematized and divided into three groups. The first group - philosophical works, works on problems of methodology and history of pedagogy, the analysis of which has allowed to substantiate the methodology of our study. The second group of sources - exploring devoted to the general issues of the pedagogical science development and different aspects of the higher educational institutions' management theory development. The third is the primary sources, authentic materials - articles, dissertations, abstracts, textbooks, manuals, indexes, printed and defended by native authors in the analyzed period. Methods of continuous and non-continuous research, monographic and the main massif method have been used at different stages of the search and sources processing. The criteria for forming a sample of source groups have been the following: subject, content, type, time and the place of publication.

The reconstruction of the subject historical development in the last quarter of the XX – and the beginning of the XXI century in Ukraine has been carried out on the basis of the publications, indexes, monographs, abstracts, dissertations analysis, in which philosophers, teachers, managers represented the results of their research during this period, in particular, various aspects of the educational institutions' management. The search, systematization and comprehensive analysis of a large array of documents, which highlighted the issues of the formation and development of the higher educational institutions' management theory, has been realized with the help of solid, monographic, selective methods, the basic array method, quantitative and qualitative strategies.

The application of a peculiar algorithm and research methods has allowed to determine the objective quantitative and qualitative characteristics of the higher

educational institutions' management theory in Ukraine at one time or another and to obtain reliable empirical material.

The concept of «the higher educational institutions' management theory» has been introduced for the first time in the dissertation and the concepts of «development», «theory», «management», «management theory» have been specified.

The criteria of analysis and evaluation of the higher educational institutions' management theory development in Ukraine in the last quarter of the XX - beginning of the XXI century have been substantiated. The appropriate parameters (indicators) have been selected for each of the identified criteria, which are the basis for analyzing the level of the higher educational institutions' management theory development. In total, six criteria have 25 indicators. According to the above criteria and indicators, the high, average, and low level assessments of the higher educational institutions' management theory development in Ukraine in that period have been characterized and substantiated.

The preconditions of the higher educational institutions' management theory development, that have made a significant contribution to the theoretical and methodological principles formation of management, have been clarified in the dissertation. The periodization method of the higher educational institutions' management theory historical development has been substantiated. The essence of the methodology was the certain periodization stages realization and the application of the source forming base selective method, the method of the main array, analysis, synthesis, generalization and systematization. On the basis of this, three qualitatively different stages have been distinguished: 76 – 80-ies – the initial stage of higher education institutions' management theory development, characterized by the prevailing development of school education and the emergence of works on the higher education institutions' management; 90s – the stage of formation, active search and development of the higher education institutions' management theory in Ukraine (transitional post-Soviet period, the period of formation and development of independent Ukraine); 2001 – 2016s – the stage of intensive development of the

higher education institutions' management theory, characterized by systematization and generalization of accumulated information, integration with the management theory, a general management theory of all types of educational institutions formation.

The peculiarities of the scientists' ideas of 1976 – 2016 on the essence of the higher education institutions' management theory have been systematized, and the place of these scientific developments has been determined in the higher education institutions' management theory historical development, the internal and external factors which predetermine the development of the higher education institutions' management theory in Ukraine during the investigated period have been specified; the scientific ideas about trends and higher education institutions' management theory development in Ukraine have got further progress.

The practical value of the dissertation results is that the developed criteria for the analysis and evaluation of the higher education institutions' management theory development in Ukraine can be used to study other periods of science. The received scientific and methodical materials on the higher education institutions' management can be used in the management work of the educational institutions' heads in order to modernize and effectively influence the management of the law enforcement in different regions of Ukraine; the factual material of the study results will be useful in the compilation of textbooks, dictionaries, methodological recommendations on the theory and practice of the higher education institutions' management; scientific and theoretical material and conclusions can be applied in the teaching process of the corresponding courses on the specialty «Education institutions' management», during special seminars in the higher education institutions, and in the system of increasing the managerial and professional competence of the higher education institutions' heads (training and retraining of management personnel).

Key words: development, management, management theory, higher education institutions' management theory, higher education institutions, periodization, stages of the higher education institutions' management theory, tendencies of the higher education institutions' management theory development.

THE LIST OF THE PUBLISHED WORKS ON THE DISSERTATION TOPIC

Articles in the foreign scientific journals

1. **Vasynjova N. S.** Rivni metodolohii u doslidzhenni problemy rozvytku teorii upravlinnia vyshhymy navchalnymy zakladamy v Ukraini (ostannoï chverti XX – pochatku XXI stolittia) / N. S. Vasynjova // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2017. – V (54), Issue: 126. – P. 53 – 56.

Articles in professional scientific and science-editions of Ukraine

2. **Vasynjova N. S.** Peredumovy rozvytku teorii upravlinnia vyshhymy navchalnymy zakladamy v Ukraini (ostannia chvert XX – pochatok XXI stolittia) / N. S. Vasynjova // Visn. Luhan. nac. un-tu imeni Tarasa Shevchenka : Pedahohichni nauky. – Starobilsk, 2016. – № 6(303). – CH. I. – S. 149 – 158.

3. **Vasynjova N. S.** Zakony vyznachennia procesiv v seredyni nauky v doslidzhenni rozvytku teorii upravlinnia vyshhymy navchalnymy zakladamy v Ukraini / N. S. Vasynjova // Nauk. visn. Skhidnoievrop. nac. un-tu im. Lesi Ukrainky. Ser. : Pedahohichni nauky. – Lutsk, 2016. – № 2(304), t. 2. – S. 9 – 15.

4. **Vasynjova N. S.** Metodyka provedennia periodyzatsii rozvytku teorii upravlinnia vyshhymy navchalnymy zakladamy v Ukraini (ostannia chvert XX – pochatok XXI stolittia) / N.S. Vasynjova // Hirska shkola Ukrainskykh Karpat. – Ivano-Frankivsk, 2016. – № 15. – S. 136 – 139.

5. **Vasynjova N. S.** Metodolohichni zasady vykorystannia systemnoho pidkходу doslidzhennia rozvytku teorii upravlinnia vyshhymy navchalnymy zakladamy v Ukraini (ostannia chvert XX – pochatok XXI stolittia) / N. S. Vasynjova // Nauk. zap. Berdjan. derzh. ped. un-tu. Ser. : Pedahoghichni nauky. – Berdjansk, 2016. – Vyp. 2. – S. 248 – 252.

6. **Vasynjova N. S.** Kliuchovi problemy analizu poniatiinoï systemy teorii upravlinnia vyshhymy navchalnymy zakladamy v Ukraini (ostannia chvert XX – pochatku XXI stolittia) [Elektronnyj resurs] / N. S. Vasynjova // Nauk. visn.

Donbasu. – 2018. – № 1/2. – Rezhy m dostupu :
[http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/2018/N1-2\(37-38\)/vnspds.PDF](http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/2018/N1-2(37-38)/vnspds.PDF).

The articles of the approbatory character

7. **Vasynjova N. S.** Kryteriii analizu i ocinky rozvytku teorii upravlinnia vyshhymy navchalnymy zakladamy v Ukraini (ostannia chvert XX pochatok XXI stolittia) / N. S. Vasynjova // Stvorennia systemy upravlinnia yakistiu administratyvnykh, socialnykh ta osvitynykh posluh: teoriia ta praktyka : materialy nauk.-prakt. konf. (18 kvit. 2013 r., m. Luhansk) : u 2 t. / redkol. : O. M. Klimochkina, Ye. M. Khrykov, O. I. Kravchenko. – Lughansk, 2013. – T. 2. – S. 11 – 19.

8. **Vasynjova N. S.** Vyznachennia sutnosti poniattia «Teoriia upravlinnia vyshhymy navchalnymy zakladamy» / N.S. Vasynjova // Problemy empyrychnykh doslidzhen u psykholohii : humanit. visn. DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzh. ped. un-t im. Hryhoriia Skovorody». – K., 2016. – Vyp. 13. – S. 198 – 205.

9. **Vasynjova N. S.** Systemnyi analiz doslidzhennia rozvytku teorii upravlinnia vyshhymy navchalnymy zakladamy v Ukraini (ostannia chvert XX – pochatok XXI stolittia) / N. S. Vasynjova // Teoriya ta prakty`ka upravlins`koyi diyal`nosti v umovax sociokul`turny`x transformacij : materialy` nauk.-prakt. konf. (20 kvit. 2016 r., m. Starobil`s`k) / Redkol. : materialy nauk.-prakt. konf. (20 kvit. 2016 r., m. Starobiljsjk) / redkol. : O. M. Klimochkina, Ye. M. Khrykov, O. I. Kravchenko. – Starobilsk, 2016. – S. 5 – 13.

10. **Vasynjova N. S.** Zakony zblyzhennia svitovykh modelei v doslidzhenni pytannia rozvytku teorii upravlinnia vyshhymy navchalnymy zakladamy v Ukraini (ostannia chvert XX– pochatok XX stolittia) / N. S. Vasynjova // Kliuchovi pytannia naukovykh doslidzhen u sferi pedahohiky ta psykholohii u XXI st. : zb. tez nauk. robit uchasnykiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Lviv, 26 – 27 sich. 2018 r.). – L. : GHO «Lvivska pedahoghichna spilnota», 2018. – CH. 2. – S. 94 – 97.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ В УКРАЇНІ (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ).....	23
1.1. Методологічні засади дослідження розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття)	23
1.2. Характеристика джерельної бази дослідження	47
1.3. Понятійно-категоріальний апарат дослідження	74
1.4. Критерії аналізу й оцінки розвитку теорії управління вищими навчальними закладами (остання чверть XX – початок XXI століття) в Україні	96
Висновки до розділу 1	109
РОЗДІЛ 2. ЕТАПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ В УКРАЇНІ (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ).....	113
2.1. Передумови розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні.....	113
2.2. Обґрунтування етапів розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття).....	140
2.3. Змістовний аналіз розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття).....	165
Висновки до розділу 2	233
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	236
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	241
ДОДАТКИ (надруковано окремим томом)	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

НЗ	–	навчальний заклад
ВНЗ	–	вищий навчальний заклад
ЗВО	–	заклади вищої освіти
ТУВНЗ	–	теорія управління вищими навчальними закладами
ВО	–	вища освіта

ВСТУП

Актуальність дослідження. Розбудова національної системи освіти в умовах становлення України як самостійної незалежної держави з урахуванням кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя, історичних викликів ХХІ століття вимагає критичного осмислення досягнутого й зосередження зусиль та ресурсів на вирішенні найбільш гострих проблем, які стримують розвиток освітньої галузі та не дають можливості забезпечити нову якість освіти [278, с. 9].

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки до однієї з цих проблем належить неефективність управління закладами освіти [Там само]. Ефективне функціонування закладів вищої освіти залежить від перегляду теоретико-методологічних засад управління з метою вдосконалення організаційної структури, упровадження реальної стратегії розвитку освітнього закладу та створення ефективної моделі його управління.

Досліджуваний період (остання чверть ХХ – початок ХХІ ст.) – це час, коли відбулося відокремлення теорії управління закладів вищої освіти від інших складників теорії управління освітою, сформувалися її певні особливості та тенденції розвитку. Від їх з'ясування залежить не тільки розуміння історичного розвитку управлінської теорії, а й визначення напрямів подальшого розвитку теорії управління ЗВО та її вплив на модернізацію вищої освіти.

Аналіз наукових джерел переконливо засвідчує, що в досвіді управління закладами вищої освіти є чимало негативних явищ. Усе ще зберігається традиційне управління ЗВО, присутні стереотипи й застарілі установки управлінського мислення. Зазначене перебуває в суперечності з реальністю та перешкоджає розвитку теорії управління ВНЗ (відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 року № 308 – заклади вищої освіти) [319].

Виникає протиріччя між потребою у створенні цілісної історії розвитку теорії управління ЗВО в Україні та недостатнім рівнем вивченості зазначеної

проблеми (відсутністю наукових робіт, у яких аналізується понятійно-термінологічний апарат, закони, закономірності, принципи, правила, концепції теорії управління ЗВО, що свідчить про низький рівень розвитку науки управління).

Отже, особливо актуальним є вивчення історії розвитку теорії управління ВНЗ в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст., яке спрямовано на виявлення тенденцій розвитку, збереження кращих здобутків вітчизняної педагогіки, вирішення наявних суперечностей та актуальних на сьогодні завдань управління закладами вищої освіти.

У досліджуваній період питання управлінської діяльності в освіті та різні аспекти теоретико-методологічних засад управління закладами вищої освіти розглядали: В. Алфімов, І. Анненкова, В. Бегей, Є. Березняк, А. Бондар, В. Бондар, Т. Борова, Ю. Васильєва, О. Галус, М. Данилевський, Л. Даниленко, В. Демчук, Д. Демідов, Т. Десятов, В. Дубровін, А. Дмитрієв, Г. Єльнікова, О. Коберник, О. Кузьміна, Н. Коломінський, Л. Коробович, В. Маслов, О. Мармаза, А. Орлов, Н. Островерхова, В. Пікельна, А. Прокопенко, Т. Рабченюк, А. Прокопенко, Т. Сорочан, В. Сухомлинський, Б. Тевлін, А. Харківська, Є. Хриков, М. Черпінський, П. Яременко, П. Ясінець та ін.

Дослідження розвитку теорії й методології управління в галузі вищої освіти, обґрунтовування закономірностей, принципів, функцій, методів управління здійснили: О. Адаменко, Т. Боголіб, А. Бондар, В. Бондар, О. Виноградов, І. Головнюва, Л. Даниленко, Г. Єльнікова, М. Клименюк, В. Кричевський, Т. Лукіна, В. Маслов, В. Панасюк, О. Співаковський, Є. Хриков, О. Шпак, Л. Ярошенко та ін.

У різні періоди розвитку теорії управління науковці визначали основні шляхи підвищення ефективності управління ЗВО (Г. Бачинський, Ю. Беляєв, К. Бутовченко), розглядали інноваційну систему управління ЗВО (А. Васильєв, Н. Добровольська, В. Гриценко, О. Кириченко, Б. Камінський, С. Ніколаєнко, С. Савченко, Ю. Якимюк), виявляли характерні риси стратегій розвитку різних університетів (О. Кравченко), запропонували систему оцінювання

управлінської діяльності керівників ЗВО, зокрема ректора (М. Загірняк), та напрями вдосконалення організаційної структури управління (В. Дейнеко, Н. Яловега).

У контексті дослідження вагоме значення мають праці вчених, де розглянуто проблему управління якістю освіти в закладах вищої освіти: О. Андрух, Б. Дьяченко, Н. Івко, О. Калініна, С. Мудра, О. Птахіна, В. Радченко, О. Радіонов, В. Ульянова; маркетинговою діяльністю у виші Т. Борова, Ю. Бобало, О. Іванов, З. Рябова, Н. Яловега.

Розкриттю історико-педагогічних проблем управління ЗВО сприяють дослідження провідних науковців (О. Адаменко, Л. Білий, М. Донченко, Г. Кловак, Н. Нижник, О. Савченко, Т. Теловата, Н. Терентьєва, О. Ткаченко).

Оскільки різні аспекти управлінської діяльності ЗВО в Україні фокусують увагу значної кількості вчених, педагогів, управлінців, їхні роботи створюють певну теоретико-методологічну базу дослідження. Але аналіз виявив незначну кількість наукових праць, присвячених проблемі розвитку понятійно-термінологічного апарату теорії та практики управління.

Крім того, проблему управління ЗВО в Україні почали активно розробляти тільки в 90-ті роки ХХ ст., а комплексні дослідження проблеми створення цілісної історії розвитку теорії управління вищими в Україні не проводилися та залишаються на сьогодні не вирішеними.

Актуальність, теоретична і практична значущість указаної проблеми, її недостатня розробленість зумовили вибір теми дисертаційної роботи: **«Розвиток теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри публічної служби та управління навчальними й соціальними закладами Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Тему затверджено рішенням Вченої ради Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 6 від 02.11.2011 р.) й

узгоджено рішенням Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 1 від 31.01.2012 р.).

Об'єкт дослідження: теорія управління вищими навчальними закладами.

Предмет дослідження: розвиток теорії управління вищими навчальними закладами в Україні в історії вітчизняної педагогіки останньої чверті XX – початку XXI століття.

Мета дослідження: з'ясувати особливості й тенденції розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття.

Об'єкт, предмет і мета дослідження зумовили постановку таких **завдань**:

1. Визначити методологічні підходи до аналізу розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття).

2. Обґрунтувати джерельну базу дослідження розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні зазначеного періоду.

3. Окреслити понятійно-категоріальний апарат дослідження, визначити сутність і структуру основного поняття «теорія управління вищими навчальними закладами».

4. Визначити та обґрунтувати критерії оцінки й аналізу розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття).

5. Виявити передумови розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні.

6. Розробити методику проведення періодизації та визначити етапи розвитку вітчизняної теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття.

7. Здійснити змістовний аналіз розвитку теорії управління вищими навчальними закладами (остання чверть XX – початок XXI століття).

Хронологічні межі дослідження охоплюють останню чверть XX – початок XXI століття. Обраний період репрезентує останні роки існування

радянської теорії управління та період незалежності Української держави. *Нижня межа (остання чверть XX ст.)* хронологічних рамок дослідження зумовлена тим, що в умовах панівної на той час авторитарної парадигми управління вітчизняна теорія управління освітою починає оформлюватись у самостійну галузь педагогічного знання, активно розвивається теорія внутрішньошкільного управління й з'являються спроби систематизації та теоретичного обґрунтування управлінського досвіду. *Верхня межа (початок XX ст.)* збігається з початком нового століття, утвердженням нової парадигми управління освітою та відображає сучасний стан розвитку теорії управління вищими навчальними закладами. Зміни в суспільно-політичному житті цього часу, а саме: демократизація та гуманізація освітнього простору, стають поштовхом для формування нової системи вищої освіти та теорії управління.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: основні положення діалектики та теорії пізнання; системний підхід як спосіб вивчення цілісних педагогічних процесів і явищ (В. Афанасьєв, В. Блауберг, О. Кустовська, П. Фролов, Ю. Черняк) та парадигмальний підхід (Т. Кун); сукупність законів та закономірностей педагогічної науки (Є. Хриков); загальні положення теорії управління соціальними організаціями (В. Афанасьєв, П. Друкер, Г. Щокін), *загальні положення теорії освітнього менеджменту та управління освітніми системами* (В. Алфімов, М. Анжієвський, В. Бондар, В. Бегей, Є. Березняк, Г. Єльнікова, Ю. Конаржевський, В. Лазарев, В. Лунячек, О. Мармаза, В. Пікельна, М. Поташник, Т. Сорочан, Є. Хриков, М. Черпінський); положення нормативних документів: Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс теоретичних та емпіричних методів дослідження: **теоретичні методи включали:** аналіз наукової літератури, нормативних документів з питань управління вищими навчальними закладами – з метою виявлення основних напрямів дослідження та написання тексту дисертації; *понятійно-термінологічний аналіз* – для

з'ясування сутності та структури ключового поняття «теорія управління вищими навчальними закладами»; *метод періодизації* – для визначення етапів розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст.; *метод контент-аналізу* розділів підручників – для визначення кількісних показників уживання управлінських понять з подальшим установленням зв'язків між змістом текстів підручників та тематик публікацій для з'ясування стану розвитку теорії управління в різні історичні етапи; **емпіричні методи:** *експертні оцінки (метод ранжування)* – для визначення критеріїв та показників аналізу й оцінки розвитку теорії управління вищими навчальними закладами; *таблично-графічні методи* – для відображення отриманих результатів; *метод узагальнення* дав змогу систематизувати й узагальнити погляди вітчизняних науковців на аналізовану проблему, а також зробити висновки дослідження.

Джерельна база дослідження. У процесі наукового пошуку використано нормативні та законодавчі акти, які регулювали систему освіти в державі та забезпечували нормативно-правове поле управління освітою; філософську, історико-педагогічну, навчально-методичну літературу; монографії, дисертації, автореферати, навчальні посібники, інтернет-ресурси; матеріали наукових конференцій, збірники наукових праць; періодичні видання другої половини XX – початку XXI ст. («Вища школа», «Вища освіта регіону», «Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації», «Педагогіка і психологія», «Освіта і управління»).

У процесі наукового пошуку використано матеріали з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ), наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (м. Харків), Луганської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Горького, наукової бібліотеки ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка».

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

уперше на основі цілісного аналізу розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття

систематизовано особливості уявлень науковців 1976 – 2016 рр. про сутність теорії управління ВНЗ і визначено місце цих наукових напрацювань в історичному розвитку теорії управління ВНЗ, окреслено сутність, структурні компоненти основного поняття дослідження «теорія управління вищими навчальними закладами», обґрунтовано критерії та показники для аналізу й оцінки розвитку теорії управління ВНЗ означеного періоду та визначено передумови її розвитку; *удосконалено* методику побудови періодизації досліджуваного явища, виокремлено етапи, особливості та загальні тенденції розвитку теорії управління ВНЗ; *уточнено* сутність ключових понять дослідження «теорія», «управління», «теорія управління», «розвиток»; внутрішні та зовнішні чинники, які зумовлюють розвиток теорії управління ВНЗ в Україні досліджуваного періоду; *дістали подальшого розвитку* наукові уявлення про тенденції й розвиток теорії управління ВНЗ в Україні.

Практичне значення результатів дисертаційної роботи полягає в отриманні науково-методичних матеріалів з управління закладами вищої освіти, які можуть використовуватись в управлінській роботі керівників закладів освіти з метою модернізації й ефективного впливу на управління ЗВО в різних регіонах України; фактичний матеріал результатів дослідження буде корисним при укладанні підручників, словників, методичних рекомендацій з теорії й практики управління ЗВО; науково-теоретичний матеріал та висновки можуть бути застосовані в процесі викладання відповідних курсів для магістрів спеціальності «Управління навчальними закладами», спецсемініарів у ЗВО та в системі підвищення управлінської й професійної компетентності керівників ВНЗ (підготовки та перепідготовки управлінських кадрів); розробленими критеріями аналізу й оцінки розвитку теорії управління ВНЗ в Україні можна послуговуватися для вивчення інших етапів розвитку науки; теоретичні положення, а також зроблені узагальнення можуть бути основою для подальших локальних і глобальних наукових розвідок у галузі теорії й практики управління закладами вищої освіти та стати підставою для визначення напрямів досліджень цієї проблеми.

Апробація та впровадження результатів. Основні положення, отримані результати дослідження доповідались та обговорювались на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Проблеми емпіричних досліджень у психології та гуманітарних науках» (Київ, 2016); «*Pedagogy and Psychology in an era of increasing flow of information – 2017*» (Буданешт, 2017), «Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у ХХІ ст.» (Львів, 2018); *всеукраїнських* – «Трансформація національної системи вищої освіти України в умовах зовнішніх викликів» (Старобільськ, 2016); *регіональних* – «Створення системи управління якістю адміністративних, соціальних та освітніх послуг: теорія та практика» (Луганськ, 2013), «Теорія та практика управлінської діяльності в умовах соціокультурних трансформацій» (Старобільськ, 2016).

Публікації. Результати та основні положення дисертаційної роботи висвітлено в 10 одноосібних публікаціях, з них – 5 статей у наукових фахових виданнях України, одна публікація – у зарубіжному періодичному виданні.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (488 найменувань), 11 додатків (надруковано окремим томом). Загальний обсяг роботи – 488 сторінок. Додатки розміщені на 194 сторінках. Робота містить 8 рисунків і 22 таблиці.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ
ЗАКЛАДАМИ В УКРАЇНІ
(ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)

1.1. Методологічні засади дослідження розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття)

Вища школа кожної країни є складником світової освітньої системи, могутнім чинником розвитку духовної культури народу та відтворенням продуктивних сил країни. Тому її пізнання, а тим більше – вдосконалення неможливе без аналізу [132, с. 23].

Вивчення наукових праць видатних учених, управлінців освіти, педагогів щодо дослідження розвитку теорії управління закладами вищої освіти є необхідністю. Це допоможе відродити й використати їхні наукові положення, знахідки на користь підвищення рівня управлінської діяльності керівників закладів освіти, зокрема на розвиток теорії управління закладами вищої освіти в Україні. Це сприятиме поліпшенню якості вищої освіти та розвитку сучасних закладів освіти. Розвиваючись і накопичуючи нові факти, кожна наука збагачує свою теорію, наповнює її новим змістом, тим самим впливає на її розвиток. Управлінська наука – не виняток.

Ефективність розвитку педагогічної науки загалом і проведення окремого педагогічного дослідження зокрема залежить від рівня розвитку й цілісності всіх рівнів методології педагогіки. Розробка методології – це обґрунтування проекту майбутнього педагогічного дослідження. Обґрунтована й реалізована методологія дозволяє вченому отримати нове наукове знання [266, с. 91].

Методологія дослідження широко представлена багатьма українськими й зарубіжними вченими. Фахівцям відомі роботи В. Загвязинського, А. Новикова,

І. Пригожина, М. Скаткіна, І. Стенгерс, Е. Юдіна, у яких представлено загальні проблеми методології, питання філософії та системного підходу [171; 361; 473].

Наукові праці С. Гончаренко, В. Краєвського, О. Сухомлинської, В. Ортинського присвячені обґрунтуванню методологічних підходів в історико-педагогічних дослідженнях [115; 221; 383; 291 та ін.]. У своїх роботах Л. Ваховський здійснив [87] методологічний аналіз наративу в історико-педагогічному дослідженні, О. Адаменко розробила методологічні засади аналізу історії розвитку педагогічної науки [4], В. Курило склав періодизацію процесів становлення і розвитку системи освіти й педагогічної думки [234] та визначив оцінку розвитку освіти [236].

Дослідженню історії розвитку педагогічної науки й системи освіти, обґрунтуванню вимог до розробки комплексу критеріїв для оцінки розвитку системи освіти та педагогічної думки присвячено роботи А. Димитрієва, С. Гончаренка, В. Курила, О. Шевченко [145; 115; 235; 460].

Розвиток сучасної педагогічної науки в Україні всебічно розглядає М. Красовицький. У своїх розвідках науковець визначає проблеми, які характеризують певний стан педагогіки, зокрема: недостатня кількість праць із теорії педагогіки та досліджень понятійного апарату, розрив між теорією та практикою. Підсумовуючи, вчений вказує на загрозу існування педагогічної науки в Україні [224].

Новий погляд на методологію сучасних науково-педагогічних досліджень, зокрема: понятійно-термінологічний аналіз педагогічних досліджень, законів та закономірностей розвитку педагогічної науки в Україні, обґрунтування гіпотез, суперечностей, теоретико-методичні засади періодизації в історико-педагогічному дослідженні представлено у роботах Є. Хрикова [445; 428; 432; 431].

Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми зумовлюють необхідність її вивчення в системі координат, що задається різними рівнями методології науки [462, с. 56].

Ряд провідних науковців зазначають, що методологія педагогічного дослідження дозволяє вченому вирішити три завдання:

По-перше, визначити, що потрібно робити, які джерела вивчати, які емпіричні факти збирати, яку експериментальну систему впроваджувати.

По-друге, обґрунтувати, чому потрібно це робити (це обумовлюють методологічні засади, які обирає науковець).

По-третє, визначити, як це робити, які методи та методики доцільно використовувати [266, с. 91].

Отже, зазначене вище дає можливість реалізувати головне завдання дисертаційної роботи, а саме: розробити науковий інструментарій, визначити сукупність дослідницьких засобів, які формують уявлення про послідовність дій у процесі вирішення поставлених завдань. На нашу думку, реалізація зазначеного можлива за умови глибокого й об'єктивного аналізу проблеми розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття.

Початковим етапом для визначення методологічних засад нашого дослідження є розуміння сутності поняття «методологія». Методологія (з гр. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в науці; вчення про методи пізнання та перетворення дійсності [462, с. 56].

У науковій літературі існує багато дефініцій цього поняття, у яких простежується неоднозначність його розуміння у вузькому та широкому значеннях. Тому, незважаючи на численні розвідки з цього питання, є потреба в уточненні змісту поняття «методологія» (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Визначення вченими поняття «методологія»
у широкому та вузькому значеннях**

Широке значення	Вузьке значення
<ul style="list-style-type: none"> – учення про структуру, логічну організацію, методи і засоби діяльності [472, с. 17 – 18]; – система принципів і способів побудови теоретичної і практичної діяльності; філософське вчення про метод наукового пізнання і перетворення світу [221]; – теорія людської діяльності, це діяльність пізнання, мислення або вся діяльність людства, ураховуючи не лише власне пізнання, а й виробництво [165, с. 138]; – учення про науковий метод пізнання та перетворення світу; його філософську, теоретичну основу [89, с. 664]; – сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети. Такою метою в науковому пізнанні є отримання об'єктивного істинного наукового знання або побудова наукової теорії та її логічне обґрунтування, досягнення певного ефекту в експерименті чи спостереженні тощо [178, с. 374]; – система принципів і способів побудови теоретичної й практичної діяльності [235, с. 26] 	<ul style="list-style-type: none"> – учення про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності [472, с. 56]; – теорія про принципи, форми та способи конкретної науково-дослідницької діяльності [221]; – учення про методи пізнання, які обґрунтовують вихідні принципи та способи їх конкретного використання в пізнавальній і практичній діяльності [348]; – сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження [165, с. 138]; – сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта пізнання [89, с. 664]; – галузь теоретичних знань і уявлень про сутність і форми, закони, порядок та умови застосування підходів, способів, методів, прийомів та процедур в процесі наукового пізнання та практичної діяльності [178, с. 374]

Ми виходимо з того, що уявлення про походження й трактування вченими поняття «методологія» дає можливість визначити її мету та основні характеристики. З огляду на викладене вище, з'ясовано, що у словниках і

педагогічній літературі під методологією часто розуміють учення про способи, принципи та методи побудови процедури науково-дослідницької діяльності.

Проте зазначимо, що поняття «методологія» має два значення: 1) система певних принципів і способів, які застосовуються для організації та побудови певної діяльності (у науці, політиці, мистецтві тощо); 2) учення про цю систему, теорія методу [461, с. 37].

Так, структурно методологія наукового пізнання містить два змістовно відмінні елементи: онтологічний, що становить систему засобів відшукування та систематизації нових знань, та гносеологічний, тобто вчення про цю систему [Там само].

На основі узагальнення положень ми спираємося на те, що методологія – це система загальних умов, закономірностей та принципів побудови науково-пізнавальної діяльності, які виступають інструментами пошуку та систематизації нових знань у процесі дослідження іншого об'єкта [Там само, с. 32].

Зокрема, методологія науки досліджує структуру та розвиток наукового знання, засоби й методи наукового дослідження, способи обґрунтування його результатів, механізми й форми реалізації знання на практиці [Там само].

Методологія в педагогіці – це вчення про принципи, форми і методи наукового пізнання педагогічної дійсності [415].

Аналіз наукових праць [228; 112; 451; 461] засвідчує, що вчені у психолого-педагогічних дослідженнях виокремлюють такі аспекти методології: орієнтація на всебічне розкриття об'єктивної діалектики суперечливого розвитку процесу (явища) за допомогою категорій і знаків [228]; світоглядне тлумачення (інтерпретація) основ і результатів дослідження [451, с. 25]; сукупність цілей, підходів, пріоритетів, принципів побудови, форм і методів дослідження [112]; використання способів пізнання, які були результативними під час дослідження одного об'єкта, для ефективного пізнання суттєвих властивостей і зв'язків іншого [461, с. 32].

Розглядаючи методологію в пізнавальному плані, дослідники

виокремлюють її функції та завдання.

До функцій, які виконує методологія, відносять: визначення способів здобуття наукових знань, які відображають динаміку процесів та явищ; здатність передбачити особливий шлях, за допомогою якого може бути досягнута науково-дослідна мета; забезпечення всебічності отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; уведення нової інформації; уточнення, збагачення, систематизація термінів і понять у науці; створення системи наукової інформації, яка базується на об'єктивних явищах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання [462, с. 56].

Науковці Ф. Чмиленко та Л. Жук зазначають, що методологія установлює способи здобування наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; визначає шляхи досягнення певної науково-дослідної мети; забезпечує всебічність отримання інформації про досліджуваний процес чи явище; уможливорює введення нової інформації до фонду теорії науки; дозволяє уточнювати, збагачувати, систематизувати терміни й поняття в науці; допомагає створити систему наукової інформації, яка ґрунтується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструментарій наукового пізнання [453, с. 5].

Ознаки методології, що реалізують її функції в науці, дають змогу В. Шейку та Н. Кушнарєнко підкреслити, що методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про певні процеси та явища [462, с. 56].

У дослідженні розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття ми спираємося на такі положення:

По-перше, методологія дозволяє вбачати в пізнанні не лише його відображальну, але й конструктивну основу. Це означає, що зміст здобутого наукового знання залежить і від властивостей предметів і явищ навколишнього світу, які це наукове знання відображають, і від процесу його створення,

конструювання [266, с. 128].

По-друге, специфічною характеристикою методології є її рефлексивне ставлення до наявних структур науково-пізнавальної діяльності, вихід за їхні межі з метою створення проекту, плану нової діяльності [Там само]. Ми поділяємо думку О. Адаменко, яка вказує, що «рефлексія над засобами науково-пізнавальної діяльності, їх виявлення як норм, що свідомо використовуються цією діяльністю, є необхідною умовою обґрунтованості й об'єктивної оцінки теоретичного і практичного значення результатів дослідження, можливості їх порівняння з даними інших досліджень і доцільності їх подальшого використання» [4, с. 18]. Тобто наукова рефлексія спрямована на осмислення теоретичного матеріалу за потреби критичного його пізнання.

У розумінні Е. Юдіна методологія утворює необхідний компонент не лише наукової, але взагалі будь-якої діяльності тією мірою, у якій остання стає предметом усвідомлення, навчання й раціоналізації [472, с. 18].

Уважаємо, що методологія – це не лише система принципів і способів побудови теоретичної й практичної діяльності дослідження, а цілісна програма пізнавального процесу, створена з урахуванням особливостей предмета пізнання й закономірностей мислення. А методологію теорії управління – як сукупність дослідницьких методів, процедур, технік, що використовуються при пізнанні управлінських процесів [78].

Згідно з цим, співвідношення теорії та методології полягає в тому, що теорія відповідає на питання «що необхідно робити?», а методологія – «як необхідно робити?». Остання пояснює, як треба використовувати пізнавальні засоби в дослідницькій діяльності [Там само].

Отже, якість результатів аналізу й оцінки розвитку теорії управління ЗВО в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст. залежить від сукупності застосованих засобів і правильно обраних методів пізнавальної діяльності, іншими словами, – від обраної методологічної концепції наукового дослідження.

Отже, під методологічними засадами ми розуміємо систему принципів наукового дослідження, основних підходів до вивчення його предмета [266, с. 137].

Предмет нашого дослідження – складне й багатofакторне явище, на яке впливають різні чинники. Його аналіз неможливий без залучення широкого спектру знань не лише з педагогіки, а й суміжних галузей: філософії, соціології, наукознавства, історії, психології управління, теорії управління (менеджменту) тощо. Особливістю теорії управління ЗВО в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття є те, що вона є складним і багатofакторним явищем. Це зумовило необхідність використання міждисциплінарного методичного інструментарію дослідження.

Ми спираємося на твердження, що міждисциплінарність – це не просто механічне запозичення методів з інших дисциплін і наук, вона вимагає варіювання і пристосування їх до розв’язання своїх завдань, а також конструювання міждисциплінарних об’єктів [322, с. 24].

Відтак, виділення та аналіз ключових положень методології педагогічних досліджень сприяють вирішенню основного завдання нашої роботи – обґрунтування методологічних засад дослідження розвитку теорії управління ВНЗ в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття. Для цього необхідно розглянути системи методів, які застосовують у науково-педагогічних дослідженнях відомі вчені, обрати відповідні методи для вирішення поставленої проблеми та впорядкувати й обґрунтувати шляхи застосування кожного з них. Визначення методів дослідження в нашій роботі забезпечує достатню базу для виявлення особливостей, тенденцій розвитку теорії управління ЗВО, здійснення теоретичних висновків та окреслення подальших тенденцій розвитку теорії управління закладів вищої освіти в Україні.

Значну групу теоретико-методологічних положень, на яких базується наша робота, складають закони розвитку педагогічної науки, обґрунтовані Є. Хриковим [266, с. 111 – 112]. Закон цілісності методологічних засад

педагогічної науки, згідно з яким ефективність розвитку всієї педагогічної науки й ефективність проведення окремого педагогічного дослідження залежать від рівня розвитку та цілісності всіх рівнів методології педагогіки. Науковець зазначає, що в наш час поширеним залишається погляд Е. Юдіна на структуру методологічних засад науки [Там само].

Матеріали книг філософа й методолога Е. Юдіна й дотепер зберегли свою актуальність і вагомість [472 – 473]. Учений визначає чотири рівні методології: філософський, рівень загальнонаукових принципів і форм дослідження, рівень конкретно-наукової методології та методики й техніка дослідження [Там само].

Першу групу теоретико-методологічних положень становить вищий рівень методології – філософський. На цьому рівні ми спираємося на головні положення теорії пізнання та сучасної форми діалектичного методу.

Теорія пізнання вивчає проблеми природи пізнання і його можливостей, відношення знання до реальності, досліджує загальні передумови пізнання, з'ясовує умови його достовірності та істинності. Вона аналізує загальні підстави, які дають змогу розглядати пізнавальний результат як такий, що відбиває стан речей, тому ніяке дослідження не може уникнути звернення до теорії пізнання. Пізнання має різні рівні: чуттєве пізнання, мислення, емпіричне й теоретичне пізнання та форми, спрямовані на отримання знань, яке не можна відділити від індивідуального суб'єкта, – сприйняття, уявлення, і пізнання, спрямоване на отримання об'єктивного знання, яке існує окремо від індивіда, наприклад, у вигляді наукових текстів [241, с. 280].

Важливе значення має проблема визначення самого «механізму» процесу пізнання. При цьому розвиток теорії управління закладами вищої освіти останньої чверті XX – початку XXI століття доцільно розглядати як концентроване вираження результатів пізнання управлінських процесів колективним суб'єктом протягом тривалого часу, тобто як об'єктивоване знання [266, с. 5].

У процесі аналізу ми спираємося на розроблені філософами П. Йолоном, С. Кримським, Б. Парахонським теоретичні концепції розуміння в науці,

фіксації наукового знання в тексті за допомогою мови науки, логіки наукового знання, меж наукової раціональності [179; 226; 301].

Проблему розвитку теорії управління ЗВО (остання чверть XX – початок XXI ст.) важливо розглядати як часткове в загальному у своєму історичному розвитку, виокремлюючи протиріччя і зв'язки. Отже, побудова дослідження на основі діалектичного методу дає нам можливість розглядати цей процес усебічно, у розвитку та суперечностях у різні історичні етапи.

Серед філософських методів основним є діалектичний. М. Хилько під діалектикою розуміє вчення про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства, пізнання і заснований на цьому вченні універсальний метод мислення та дії. Діалектика є найбільш повним і всебічним ученням про розвиток як про нескінченний поступальний суперечливий процес, у якому домінує сходження від нижчого до вищого, від простого до складного, від старого до нового [424, с. 9].

Так, при аналізі об'єкта нашого дослідження ми враховували ключові положення діалектики, зокрема: розгляд предмета дослідження в його розвитку; вивчення аналізованого явища в його зв'язках і взаємодії з іншими, у першу чергу з тими, що визначають його появу, впливають на його сучасний стан і визначають тенденції його подальшого розвитку; виявлення моменту переходу кількісних змін у якісні; розгляд процесу розвитку як саморозвиток, що відбувається за рахунок притаманних цьому явищу внутрішніх суперечностей або протилежностей, які і є джерелом розвитку [4, с. 20].

Отже, аналіз розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття згідно з головними вимогами діалектичного методу [87; 112; 221; 266; 424] зумовлює необхідність:

- розглядати теорію управління ЗВО як явище, що перебуває в постійному розвитку, зокрема, проаналізувати роботи з проблем управління закладами вищої освіти означеного періоду;

- вивчати теорію управління ЗВО в її зв'язках і взаємодії з іншими явищами, а також тими чинниками, що визначають її появу, впливають на її сучасний стан і зумовлюють тенденції її подальшого розвитку: розробка понятійного апарату теорії управління, дослідження головних функцій управління, моделювання методів управління, розробка та аналіз закономірностей, принципів управління ЗВО, наукове обґрунтування концепції теорії управління;

- простежити поступовий розвиток теорії управління закладами вищої освіти, виявляти моменти переходу кількісних змін у якісні, у першу чергу, визначити коло й загальну кількість науковців (генераторів) та загальну кількість праць із проблем управління закладами вищої освіти, які характеризують певну етапність цього процесу;

- розглядати розвиток теорії управління закладами вищої освіти останньої чверті XX – початку XXI століття в Україні у взаємозв'язку з розвитком теоретичних уявлень про теорію управління закладами вищої освіти в означений період та впливом теорії управління на практику;

- розглядати процес розвитку теорії управління закладами вищої освіти як саморозвиток із притаманними йому протиріччями між недостатнім рівнем вивченості певного аспекту (відсутністю наукових робіт у певні історичні етапи) та необхідністю створення цілісної історії розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні.

На думку Ю. Беґа, протиріччя – це особливий, розчленований на дві протилежності стан соціальної проблеми. Протиріччя включене у весь процес розвитку проблеми – від зародження до її вирішення [43, с. 32].

Ураховуючи погляди В. Возного [102], який виокремлює сукупність протиріч у процесі управління сучасним ВНЗ, та А. Харківської [423], що визначає протиріччя в сучасній вищій освіті й нормативній документації, вважаємо за доцільне окреслити певні суперечності в дослідженні управління закладами вищої освіти в Україні:

– між законодавчо закріпленою необхідністю створення результативно діючої системи управління та недостатньо розробленими теоретико-методологічними засадами, відсутністю формування нової управлінської парадигми та її обґрунтування;

– між сучасними вимогами до якості вищої освіти та недостатнім рівнем ефективності управління закладами вищої освіти (відсутністю єдиного підходу до управління закладами вищої освіти, недостатнім рівнем організаційно-управлінської компетентності керівництва, браком методичних розробок, недостатністю поширення загальних методологічних засад управлінських досліджень тощо);

– між вимогами впровадження інноваційних наукових напрацювань у практику управління ЗВО та недостатньою розробкою інформаційно-комунікаційних мереж і низьким розвитком загальноприйнятих технологій управління (маркетингових, моніторингових тощо);

– між гуманістичною й демократичною орієнтацією розвитку процесів освіти, управління та невідповідністю керівників підрозділів ЗВО до здійснення міждисциплінарної взаємодії на демократичних засадах, недостатнім рівнем поширення у свідомості керівників загальних цінностей, таких як демократія та гуманізм;

– між орієнтацією освітньої діяльності України, зокрема закладів вищої освіти, на європейський освітній простір та відсутністю міжнародних проєктів, програм, грантів; недостатністю проведення міжнародних наукових і науково-практичних конференцій; відсутністю реалізації міжнародних освітніх угод.

Проаналізовані протиріччя [102; 423] доводять актуальність і необхідність досліджень проблеми управління сучасними закладами вищої освіти.

Актуальність аналізу історії розвитку теорії управління ЗВО доведена нами ще на початку дослідження, яке зумовлене суперечністю між потребою у

створенні цілісної історії розвитку теорії управління ЗВО в Україні та недостатнім рівнем вивченості зазначеної проблеми (у першу чергу, відсутністю наукових робіт із цієї проблематики).

Отже, як відомо, розбудова національної системи освіти в умовах становлення України як самостійної незалежної держави з урахуванням кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя, історичних викликів ХХІ століття вимагає критичного осмислення досягнутого й зосередження зусиль та ресурсів на вирішенні найбільш гострих проблем, які стримують розвиток освітньої галузі та не дають можливості забезпечити нову якість освіти.

Умови їх розв'язання залежать від вивчення теоретико-методологічних засад управління. Тому теорія управління потребує здійснення перетворень, приведення її положень у відповідність до міжнародних стандартів, до міжнародної практики управління закладами вищої освіти з метою вдосконалення її організаційної структури, упровадження реальної стратегії розвитку освітнього закладу та створення ефективної моделі управління закладами вищої освіти. Але не можна ігнорувати особливості діяльності закладів вищої освіти України та досягнення й напрацювання вчених, педагогів, керівників закладів освіти.

Відтак, діалектичний підхід – один із методів, який дозволяє дослідити явища й факти у їхньому розвитку та взаємозв'язку, єдності та протиріччях. Концепція діалектичного методу спрямовувала нас на необхідність розроблення критеріїв для аналізу й оцінки розвитку теорії управління закладами вищої освіти останньої чверті ХХ початку – ХХІ століття в Україні для окреслення особливостей розвитку теорії управління, виокремлення етапів, вивчення окремих аспектів управлінської практики закладів вищої освіти та визначення тенденцій розвитку теорії управління ВНЗ в Україні останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст.

Другу групу теоретико-методологічних положень становить загальнонауковий рівень методології – системний і парадигмальний підходи.

Вивчення історії розвитку теорії управління закладами вищої освіти

останньої чверті XX початку – XXI століття в Україні ми здійснювали з позицій системного підходу.

Специфіку та основні його категорії досліджували такі відомі науковці, як В. Афанасьєв, Ю. Бабанський, І. Блауберг, Ю. Васильєва, О. Кустовська, В. Олійник, П. Поташник, Е. Юдін [21; 24; 50; 51; 84; 237; 286; 316; 473].

Важливо звернути увагу на окремі наукові праці, у яких було детально розкрито сутність застосування системного підходу в освітньому менеджменті та узагальнено ідеї підходу в дослідженнях процесів управління закладами освіти (В. Бондар, І. Блауберг, О. Виноградов, Ю. Конаржевський, В. Пікельна, Є. Хриков, Е. Юдін) [51; 67; 93; 210; 309; 438; 473].

Загальновизнаним є факт, що сутність застосування системного підходу передбачає аналіз об'єкта як системи. А система – це ціле, що складається із взаємопов'язаних елементів, які утворюють визначену цілісність [356, с. 85]. Це множина елементів, які становлять стійку єдність із середовищем, мають інтегративні якості та закономірності взаємодії [438, с. 65].

Узагальненням і підтвердженням зазначеного є думка радянського філософа, академіка Г. Афанасьєва про те, що система – це сукупність елементів або частин, між якими існує закономірний зв'язок або взаємодія [22, с. 85]. Автор зазначає, що системи можуть утворювати окремі дії, наукові положення, думки, між якими встановлюються певні співвідношення, /відношення виводимості, послідовності, підпорядкованості [Там само, с. 54].

Системний підхід спрямований на виявлення і загальних властивостей системи (організації) у комплексі, і її елементів, внутрішніх зв'язків. Сутність цього підходу полягає в комплексному дослідженні великих і складних систем та аналізу їх як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів [228, с. 60].

Відповідно до системного підходу щодо управління кожна організація – це відкрита система, цілісність і життєздатність якої забезпечується завдяки елементам, з яких вона формується [255, с. 8].

Отже, вивчення зазначеної проблеми з позицій системного підходу дозволяє нам розглядати теорію управління закладами вищої освіти як відкриту соціальну систему, яка взаємодіє із зовнішнім середовищем, та показувати управлінську діяльність у вигляді системи.

Науковці до основних властивостей системи або системних принципів відносять [10; 266]:

- принцип цілісності (об'єкт розглядається як єдине ціле);
- принцип пріоритету цілого над складниками;
- принцип ієрархічності (підпорядкованість систем нижчого рівня системам вищого тощо);
- принцип структурності (зв'язки, що зумовлюють особливості будови);
- принцип самоорганізації (здатність удосконалювати рівень своєї організації);
- принцип взаємозв'язку із зовнішнім середовищем.

Отже, розглядати теорію управління закладами вищої освіти як систему нам дають підставу такі ознаки:

- цілісність (неможливість зведення теорії управління закладами вищої освіти до суми якостей елементів, що її складають, і виведення з останніх якостей цілого; залежність кожного елемента від його місця й функції в системі);
- структурність (можливість опису теорії управління закладами вищої освіти через встановлення її структури, тобто складу та мережі зв'язків і відносин; зумовленість стану теорії управління закладами вищої освіти не лише станом її окремих елементів, а й якостями її структури);
- взаємозалежність системи й зовнішнього середовища; система формує і виявляє свої якості та свою цілісність у процесі взаємодії із середовищем (управління взаємодією вищого навчального закладу із зовнішнім середовищем);
- ієрархічність (кожний компонент теорії управління закладами вищої освіти може розглядатися як система);

– багатоваріантність опису теорії управління закладами вищої освіти [4, с. 20 – 21; 431, с. 229 – 230].

Поступовий процес генези теорії управління закладами вищої освіти передбачає дослідження окремих її аспектів (рівнів) та етапів розвитку. Наприклад, розробка цілісної теорії управління ЗВО; теорії управління великими підсистемами ЗВО, локальні дослідження теорії управління ЗВО.

З одного боку, зміст системного підходу дає змогу розкласти складну систему на компоненти, а з іншого – зберігає її цілісність. Структура теорії управління освітніми системами визначається сукупністю головних її складників і зв'язками між її компонентами.

У нашому випадку структурними компонентами досліджуваної системи є: 1) мета й функції управління; 2) наукові підходи до управління ВНЗ; 3) принципи й закономірності управління ВНЗ; 4) форми й методи управління.

Так, сутність системного підходу передбачає розгляд теорії управління закладами вищої освіти як системи, виокремлення її елементів, встановлення упорядкування зв'язків між ними, виділення із цих зв'язків системоутворювальних елементів, які забезпечують об'єднання їх у певну систему [4; 431; 438]. Можна стверджувати, що концептуальні положення системного підходу спрямовані на цілісність опису об'єкта аналізу.

У дослідженні розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття ми спираємося на концепцію розвитку науки та наукового знання Т. Куна, зокрема, парадигмальний підхід [232 – 233], і на положення наукових праць О. Адаменко, Л. Ваховського, Б. Гершунського, О. Сухомлинської, О. Черкасова, Є. Хрикова [87; 383; 454; 431], які висвітлюють сутність та обґрунтовують шляхи застосування цього методологічного підходу в історико-педагогічних дослідженнях.

Американський історик і філософ Томас Кун (1922 – 1996) увів низку основоположних понять для опису закономірностей функціонування й розвитку науки.

Формування парадигми, за Т. Куном, є ознакою зрілості розвитку будь-якої науки. Парадигма виникає шляхом накопичення наукових результатів, отриманих на основі стандартних методологічних підходів і дослідницьких принципів, визнаних науковою спільнотою в певній теоретичній галузі. Період панування певної парадигми Т. Кун назвав періодом «нормальної науки». Про «злам» нормальної науки свідчать ознаки наукової кризи, що супроводжується бурхливим поширенням нових теорій, особливим пожвавленням методологічних дискусій. У процесі наукової революції на зміну попередній парадигмі приходить нова. Вона представлена новою системою наукових поглядів, у рамках яких пропонується нове переконливе розв'язання проблем. Отже, модель розвитку науки, за Куном, – це зміна парадигм шляхом здійснення наукових революцій, які означають поворотні моменти розвитку науки й несуть наукові відкриття. Останні свідчать про відмову науковців від попередньої, загальновизнаної, традиційної парадигми на користь нової, що використовує більш досконалі, новітні інструменти й методи дослідження та теоретичного пізнання дійсності. Т. Кун намагався виявити загальний механізм розвитку науки як єдиного цілого, яке поєднувало б «нормальну науку» з якісними стрибками в її розвитку під час наукових революцій [356, с. 20].

Отже, основними змістовними складниками теорії філософа є вчення про парадигми та наукові революції. Для Томаса Куна основним структурним елементом функціонування та розвитку науки була теорія. Але вчений підкреслював, що «...термін теорія у тому сенсі, в якому він звичайно використовується у філософії науки, означає структуру, набагато більш обмежену за її природою і обсягом, ніж структура, яка потрібна тут» [233, с. 234].

Під парадигмами Т. Кун розумів визнані всіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають науковій спільноті модель постановки проблем та їх розв'язання [233, с. 17].

У поняття «парадигма» вчений включає:

– «символічні узагальнення» – формальні компоненти теорії або такі, що

легко формалізуються й функціонують як «закони природи»;

- «метафізична парадигма» (або картина світу) – модельні уявлення, узагальнені образи висхідних об'єктів науки (наприклад, газ у класичній фізиці розглядається як сукупність молекул, що нагадують більярдні кулі в хаотичному русі);

- загальноприйняті в товаристві вчених методологічні вимоги та ціннісні орієнтації: теоретичні концепції повинні бути простими, несуперечливими, такими, що перевіряються, наукові передбачення – точними, по можливості – кількісно вираженими тощо;

- загальноприйняті у співтоваристві форми, зразки, згідно з якими формулюються базисні приклади розв'язання конкретних наукових проблем [356, с. 49].

Отже, зміст поняття «парадигма» більш широкий, ніж теорія або сукупність теорій. Уведення філософом, істориком Томасом Куном терміна «парадигма» було зумовлено його новим змістом і розумінням.

Відтак, другим структурним складником концепції науковця є вчення про наукові революції. Згідно з Т. Куном, тривалі періоди нормальної науки перериваються короткими, але революційними періодами зміни парадигм. Починається це з кризи старої парадигми, її руйнування й пошуку нової. Зміна парадигм є науковою революцією [356, с. 50].

У своєму навчальному посібнику В. Сергієнко демонструє схему, представлену Т. Куном, яка включає такі стадії: донаукова – криза – революція – нова нормальна наука – нова криза – революція тощо. Парадигма у Т. Куна – це в загальному вигляді основна одиниця виміру процесу розвитку науки [Там само, с. 62].

Отже, спираючись на концепцію парадигмального підходу, визначаємо низку завдань нашого дослідження:

- виокремлення та з'ясування особливостей управлінських парадигм, поширених в Україні в останній чверті XX – на початку XXI століття;

- з'ясування напрямів реформування наявних парадигм в означений період;
- визначення напрямів розвитку сучасної парадигми управління закладами вищої освіти з урахуванням аналізу минулого.

Зазначимо, що теоретико-методологічна модель парадигми – це не тільки постановка завдань, а й розв'язання наукової проблеми. Тому сутність парадигмального підходу передбачає розгляд внутрішньої логіки історії розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст.

У нашому дослідженні саме парадигмальний підхід допомагає виділити етапи розвитку теорії управління, проаналізувати, порівняти їх та визначити особливості кожного.

Положення підходу дають нам можливість найбільш детально розглянути чинники, які впливають на зміни парадигми в дослідженні розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття в конкретних історичних умовах, найбільш повно дослідити генезу основних управлінських теорій в означений проміжок часу та систематизувати емпіричний матеріал дослідження.

Третій рівень конкретно-наукової методології потребує звернення до загальновизнаних концепцій провідних учених у певній галузі науки, а також тих дослідників, досягнення яких є загальновизнаними [462, с. 60].

Розвиток будь-якої науки, зокрема й педагогічної, значною мірою залежить від глибокого проникнення в сутність досліджуваних явищ, розкриття законів, властивих цій галузі. Типовим для більш продуктивних із них, як зазначає Ю. Бабанський, є посилення елементів теоретичного пошуку [24, с. 54].

Відтак, у дослідженні проблеми розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні ми спиралися на закони й закономірності розвитку педагогічної науки. Закони розвитку педагогіки – це об'єктивні, істотні, стійкі, повторювальні зв'язки педагогічної науки з її зовнішніми та внутрішніми

чинниками. Закономірності, на відміну від законів, вказують на міру та характер таких зв'язків [432, с. 141].

Є. Хриков виділяє три групи законів та закономірностей розвитку педагогічної науки [431, с. 37 – 38]:

1. Закони та закономірності, що визначають методологічні засади педагогіки.

2. Закони та закономірності, які визначають процеси всередині науки.

3. Закони та закономірності, котрі характеризують зв'язки педагогічної науки із зовнішніми чинниками (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Закони та закономірності розвитку педагогічної науки

Групи	Закономірності	Закони
1. Закони та закономірності, що визначають методологічні засади педагогіки	Закономірність зумовленості розвитку педагогічної науки розвитком її методології	Закон цілісності методологічних засад педагогічної науки
		Закон єдності редукціоністського та холістського підходів у розвитку педагогічної науки
2. Закони та закономірності, які визначають процеси всередині науки		Закон зумовленості розвитку педагогічної науки зовнішніми та внутрішніми чинниками
		Закон спирання педагогіки на антропологічно зорієнтовані науки
		Закон взаємовизначення педагогічної науки та педагогічної практики
		Закон випереджувального характеру розвитку педагогічної науки
Продовження табл. 1.2		
3. Закони та закономірності, що характеризують зв'язки	Закономірність залежності розвитку педагогічної науки від адекватності її інституційних форм	Закон цілісності функцій педагогічної науки

педагогічної науки із зовнішніми чинниками	природі науки	
	Закономірність залежності розвитку педагогічної науки від накопичення емпіричних фактів, розробки понятійно-категоріального апарату виявлення закономірностей виховання	Закон варіативності моделей педагогічної науки
	Закономірність залежності розвитку педагогічної науки від стану її рефлексії	Закон зближення світових моделей педагогічної науки
		Закон відтворення наукових кадрів
		Закон прискорення розвитку педагогічної науки

Усвідомлення законів та закономірностей розвитку педагогічної науки дозволяє наблизитися до проникнення в сутність її парадигми, зрозуміти процеси, які відбуваються в науці, визначити перспективи подальшого розвитку та засоби впливу на цей розвиток [432, с. 141].

На четвертому, технологічному, рівні методології використано систему методів та процедур для отримання нового наукового знання. Д. Горобець трактує метод як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм наукового пізнання і практичної діяльності [121, с. 73].

Для того щоб виділити й розглянути окремі сторони, особливості, властивості теорії управління, виявити загальне й особливе, установити загальний принцип або правило, проникнути в сутність досліджуваного явища, використовуються різні методи теоретичного аналізу й синтезу першоджерел [403]. Головним джерелом вивчення розвитку теорії управління закладами вищої освіти є наукові здобутки українських учених – публікації, дисертації, монографії, посібники останньої чверті XX – початку XXI століття.

Визначені нами методологічні засади дослідження проблеми розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття) систематизовано в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

**Методологічні засади дослідження
проблеми розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні
(остання чверть XX – початок XXI століття)**

Рівні методологічного знання	Методологічні засади дослідження
1. Філософський рівень	– головні положення діалектики; – теорія пізнання
2. Загальнонауковий рівень	– системний підхід; – парадигмальний підхід
3. Конкретно-науковий рівень	– сукупність законів та закономірностей розвитку педагогічної науки: - закони та закономірності, що визначають методологічні засади педагогіки; - закони та закономірності, які визначають процеси всередині науки; - закони та закономірності, які характеризують зв'язки педагогічної науки із зовнішніми чинниками
4. Рівень конкретного дослідження	– аналіз наукової літератури, нормативних документів; – методи несуцільного дослідження; – аналіз наукової літератури, нормативних документів; – методи несуцільного дослідження; – метод головного масиву;
<i>Продовження табл. 1.3</i>	

	<ul style="list-style-type: none"> – монографічний метод; – вибірковий метод; – метод понятійно-термінологічного аналізу; – контент-аналіз, експертні оцінки (ранжування); – метод періодизації; – методи узагальнення й систематизації інформації
--	--

Відтак, сукупність заявлених методологічних підходів, зокрема: головні положення теорії пізнання, основні положення загальної теорії систем і системного підходу до вивчення цілісних педагогічних процесів і явищ; сучасні форми діалектичного та парадигмального підходів до вивчення й аналізу історико-педагогічних явищ, освіти, що стосуються процесу розвитку теорії управління закладами вищої освіти; положення законів та закономірностей розвитку педагогічної науки; дотримання категорій загального, особливого, одиночного та фундаментальних принципів цілісності, динамічності – дають змогу провести всебічний якісний аналіз історії розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття та зробити об’єктивну оцінку її рівня розвитку та забезпечити достовірність висновків.

Оскільки методологія виконує свої функції як єдине ціле [472, с. 65], тому описані рівні пов’язані між собою та складають певну схему наукової проблеми нашого дослідження.

Визначення теоретико-методологічних засад дає можливість сформулювати вагомі принципи для нашого дослідження: об’єктивності та етичності, принцип поєднання цілісного та аспектного підходів до аналізу розвитку теорії управління закладів вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст., принцип руху в ході дослідження від опису до пояснення, а від нього – до прогнозування тенденцій розвитку теорії управління закладами вищої освіти.

Методологічна роль розглянутих методів (принципів) виявляється в нашому дослідженні через діалектичну логіку, тобто вивчення об'єкта дослідження усебічно, у його історичному розвитку, спираючись на теоретичні й практичні результати, які описано в проаналізованих нами статтях, монографіях, дисертаціях. У ході дослідження здійснено наукометричний аналіз семантичного спектра назв публікацій, підручників, дисертацій з проблеми розвитку ТУВНЗ. Наступним етапом був аналіз спрямованості цих досліджень, далі – здійснено детальний аналіз змісту найбільш цікавих і вагомих, а також найбільш типових (за тематикою) для свого часу робіт.

Обґрунтований алгоритм аналізу розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття дає нам можливість визначити, як формувалися теоретичні засади управління закладами вищої освіти, які труднощі виникали протягом становлення і розвитку зазначеної проблеми, як і які чинники впливали на її розвиток та в який історичний період.

У зазначених принципах і методах виражається практична спрямованість методологічних засад дослідження розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні.

Вибір методів дозволив визначити роль кожного з них окремо та їхньої сукупності для вирішення поставлених нами проблемних завдань дослідження. Розглянуті методологічні підходи та теоретичні засади дозволяють з'ясувати особливості об'єкта дослідження, досягти мети нашого дослідження та отримати нове знання в науці.

1.2. Характеристика джерельної бази дослідження

Якісне проведення історико-педагогічного дослідження значною мірою залежить від його джерельної бази, яка повинна забезпечити оптимальне охоплення найбільш істотних фактів у всій конкретності. Доцільним є вислів О. Адаменко, що це можливо лише за умови відповідного добору джерел, певної цілеспрямованості їхнього аналізу, ретельного обґрунтування методології і методики роботи над джерелами [4, с. 33].

При виборі джерельної бази дослідження потрібно враховувати мету, завдання та сутність наукової роботи. Отже, відбір документів для нашого дослідження зумовлений такими вимогами:

- первинна інформація, яка надходить із різних джерел, має взаємно доповнюватись, бути різноманітною та якнайповніше відображати всі аспекти предмета дослідження;
- дані, які містяться у відібраних джерелах, мають забезпечувати надійність отриманої первинної інформації, тобто вони повинні давати не тільки багатогранну й повну, а й достовірну інформацію;
- оскільки результатом аналізу отриманої з первинних джерел інформації мають бути теоретичні узагальнення, то такі джерела повинні оптимально охоплювати найбільш істотні факти [1; 4, с. 33; 7].

Відібрані джерела ми розподілили на три групи.

До першої групи ми віднесли філософські праці та роботи з проблем методології та історії педагогіки, аналіз яких дав змогу обґрунтувати методологію нашого дослідження.

Друга група джерел – історико-педагогічні дослідження, присвячені загальним питанням розвитку педагогічної науки, теорії управління навчальними закладами, а також різним аспектам розвитку теорії управління освітніми установами.

Третя – це першоджерела, автентичні матеріали – статті, дисертації, автореферати, підручники, навчальні посібники, присвячені теорії управління

зкладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття, надруковані та захищені вітчизняними авторами в аналізований нами період.

Першу групу джерел становлять:

– філософські розвідки І. Блауберга, С. Кримського, Т. Куна, В. Ортинського, Н. Чупріна, Е. Юдіна та інших науковців [50; 226; 291; 455; 472; 473];

– роботи з проблем методології педагогіки, історії педагогіки та праці, у яких висвітлено питання теорії систем, системного, парадигмального підходів, положення теорії пізнання (О. Адаменко, Л. Ваховський, Б. Коротяєв, С. Кримський, О. Сухомлинська, Т. Троїцька; П. Фролов, Є. Хриков) [1; 87; 212; 226; 383 – 384; 402; 417; 428; 445; 431; 432].

Друга група джерел – це історико-педагогічні дослідження О. Адаменко, А. Бондаря, А. Димитрієва, Г. Єльнікової, В. Курила, О. Сухомлинської, А. Харківської, Є. Хрикова, Г. Черевичного та інших науковців [1; 2; 7; 3 – 12; 60; 67; 145; 162; 235 – 236; 383; 427; 444; 448], у яких розглянуто загальні питання історії розвитку української педагогіки, а також розвиток вищої освіти в Україні.

Третя група документів – це першоджерела, автентичні матеріали – статті, матеріали наукових конференцій, збірники наукових праць, книги та дисертації, матеріали педагогічних періодичних видань другої половини XX – початку XXI століття.

Джерела цієї групи можна поділити на кілька видів. Першим завданням у формуванні джерельної бази було визначення кола журналів, які є найбільш цінним джерелом для аналізу розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні означеного періоду. Зазначимо, що в 1976 р. кількість науково-педагогічних періодичних видань була незначною (у цей час відсутні періодичні видання, журнали, присвячені проблемам управління закладами вищої освіти). Але в останнє десятиріччя XX століття стали з'являтися нові видання, наукові роботи, у яких висвітлювалась проблема управління в освіті та

питання розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття.

У контексті нашого дослідження ми аналізували матеріали таких часописів: «Вища школа» (видається з 2001 р.), «Вища освіта регіону», «Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації» (видається з 2008 р.), «Педагогіка і психологія» (видається з 1993 р.), «Освіта і управління» (видається з 1996 р.).

У ході дослідження ми проаналізували близько 600 статей.

Проведення аналізу розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні означеного періоду неможливе без вивчення дисертацій та авторефератів на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора педагогічних наук з теорії та методики управління освітою, загальної педагогіки та історії педагогіки й інших спеціальностей.

Вивчення монографій, статей, доповідей, тез тощо не може замінити аналіз дисертацій. Усі ці види наукової продукції доречно аналізувати в комплексі [7, с. 21].

У ході роботи було проаналізовано близько 350 дисертацій та авторефератів [10; 46 – 48; 72; 88; 111; 113; 120; 132; 142; 151; 174; 181; 199; 211; 236; 272; 405; 448; 451; 457; 460; 478; 482; 483; 485 та ін.] (див. додаток Г, табл. Г.1; додаток И).

Крім того, було опрацьовано понад 200 монографій, підручників, навчальних посібників із педагогіки, школознавства та теорії управління навчальними закладами [3; 19; 23; 34; 39; 40; 59; 97; 163; 216; 235; 254; 266; 284; 292; 328; 432; 469].

У процесі дослідження було використано положення нормативних та законодавчих актів, постанов, які регулюють систему освіти в Україні та забезпечують нормативно-правове поле управління освітою, а також інтернет-ресурси.

Дослідження історії розвитку теорії управління закладами вищої освіти передбачає вивчення значного фонду документів.

Сукупність аналізованої джерелознавчої бази представлено в табл. 1.4.

Таблиця 1.4

**Кількість автентичних джерел (першоджерел),
проаналізованих у ході дослідження**

Вид документа	Роки			Разом
	1976 – 1980- ті рр.	1990-ті рр.	2000 – 2016 рр.	
Статті	38	142	415	595
Книги та монографії	39	49	110	198
Дисертації та автореферати	13	46	299	358
Разом	90	237	824	1151

Для забезпечення повноти результатів дослідження було проведено комплексний аналіз. Це дає підстави для об'єктивних та обґрунтованих висновків щодо рівня розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття.

Як уже було зазначено, при формуванні списку назв статей, дисертацій ми аналізували зміст усіх номерів журналів «Вища школа» (видається з 2001 р.), «Вища освіта регіону», «Освіта і управління» (видається з 1996 р.), починаючи з першого видання. За допомогою методу головного масиву аналізували зміст усіх доступних нам дисертацій, книг, монографій та часописів.

Зважаючи на предмет нашого дослідження, опис джерел має багаторівневу структуру. В основу методики вивчення наукової продукції покладено ідею всебічного опису предмета дослідження. Було здійснено ретельний аналіз конкретних видів джерел, зіставлялися та оцінювалися отримані результати за етапами для обґрунтування передумов розвитку теорії управління закладами вищої освіти, тенденцій та визначення періодизації.

Як видно з рис. 1.1, з кожним етапом загальна кількість джерел інтенсивно зростає.

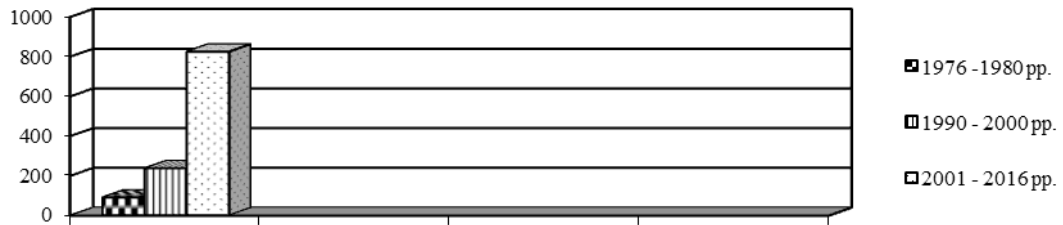

Рис. 1.1. Поетапна динаміка кількості автентичних джерел, проаналізованих у ході дослідження

Як бачимо з рис. 1.1, найбільша кількість джерел, у яких порушено питання управління закладами вищої освіти, припадає на період 2001 – 2016 рр.

Спираючись на узагальнювальні результати аналізу (див. додатки А (табл. А.1 – А.6); Б (табл. Б.1); Г (табл. Г.1, Г.2), И), з 1976 р. до 1990 р. переважає кількість досліджень із внутрішньошкільного управління (див. рис. 1.2).

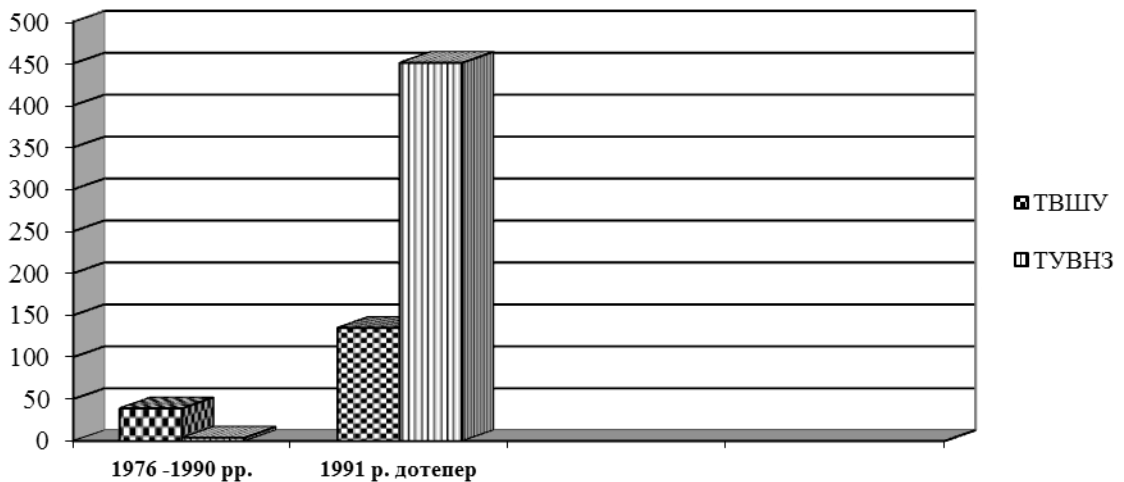

Рис. 1.2. Поетапна динаміка кількості автентичних джерел (першоджерел), проаналізованих у ході дослідження

Отже, на етапі 1976 – 1990 рр. проблема управління закладами вищої освіти не знайшла достатнього теоретичного обґрунтування. У цей час переважали дослідження питань внутрішньошкільного управління (школознавства). Лише з 1991 р. відзначається значний сплеск цікавості до проблематики вищої освіти та аспектів управління закладами вищої освіти.

На рис. 1.2 наведено статистичні дані щодо кількості джерел, присвячених цій тематиці.

Як свідчить аналіз, у досліджуваний період загальна кількість джерел, присвячених теорії управління освітніми установами в Україні, значно збільшилася. Це доводить, що, починаючи з 1991 р., посилився інтерес до проблематики не лише внутрішньошкільного управління, але й теорії управління закладами вищої освіти (див. рис. 1.1).

З 1990 р. зростає загальна кількість джерел, а також праць, присвячених теорії управління освітніми установами в Україні, вона починає активно збільшуватись і сьогодні (див. рис. 1.1; рис. 1.2).

Обґрунтована технологія поєднання кількісних і якісних методів аналізу першоджерел реалізується поетапно.

На першому етапі було здійснено наукометричний аналіз семантичного спектра назв публікацій і дисертацій з проблеми історії розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття.

Другим етапом став аналіз спрямованості пошуків українських педагогів, управлінців, керівників закладів вищої освіти в аналізований період. Саме виокремлення груп досліджень, близьких за тематикою, здійснення статистичних підрахунків певної тематики в окремих групах документів щодо загальної кількості джерел стало підставою для висновків відносно рівня дослідженості проблеми розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття. Аналіз назв публікацій, дисертацій, монографій, їхня тематична спрямованість стали підставою для

припущень щодо тенденцій та етапів розвитку теорії управління закладами вищої освіти (остання чверть XX – початок XXI ст.).

Завданням наступного етапу був детальний якісний аналіз змісту наукових робіт українських авторів, у яких розкривається проблематика різних аспектів управління закладами вищої освіти. Ми критично оцінювали та описували отримані результати за етапами.

Відтак, нашу увагу було зосереджено на аналізі типових для свого часу джерел – монографій та книг, дисертацій та авторефератів, публікацій українських учених, керівників та провідних працівників освіти. Це дало змогу краще усвідомити особливості й визначити внутрішню логіку розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття, ознайомитися з оцінками досягнень українських учених сучасниками й оцінити їх із позицій сьогодення, а також остаточно перевірити зроблені на першому й уточнені на другому етапах дослідження припущення щодо періодизації та тенденцій розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття.

Зупинимося на загальній характеристиці найважливіших першоджерел нашого дослідження, які містять важливий і узагальнювальний фактичний матеріал.

Важливою процедурою було визначення кола «головної» періодики. Ми вважаємо, що найбільш цінними джерелами для аналізу розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття є: науково-практичні журнали «Освіта і управління», «Вища школа», «Вища освіта України».

Наш вибір пояснюється тим, що зазначені журнали мають офіційний статус, широке коло читачів, значний тираж, авторський склад (керівники закладів освіти, зокрема вищих навчальних закладів, працівники органів управління освітою, педагоги та ін.), на сторінках статей порушуються проблемні питання управлінського й педагогічного процесу.

Відомості щодо проаналізованих випусків науково-практичних журналів систематизовано в табл. 1.5 – 1.7.

Таблиця 1.5

**Відомості про проаналізовані в ході дослідження випуски
науково-практичного журналу «Освіта і управління»**

Роки	Загальна кількість випусків	Номери випусків
1997	4	Вип. 1, 2, 3, 4
1998	4	Вип. 1, 2, 3, 4
1999	4	Вип. 1, 2, 3, 4
2000	2	Вип. 1 – 2, Вип. 3 – 4
2001	-	-
2002	4	Вип. 1, 2, 3, 4
2003	4	Вип. 1, 2, 3, 4
2004	3	Вип. 1, 2, Вип. 3 – 4
2005	3	Вип. 1, 2, Вип. 3 – 4
2006	3	Вип. 1, 2, Вип. 3 – 4
2007	3	Вип. 1, 2, Вип. 3 – 4
2008	3	Вип. 1, Вип. 2 – 3, Вип. 4
2009	3	Вип. 1, 2, Вип. 3 – 4
2010	3	Вип. 1, Вип. 2 – 3, Вип. 4
2011	3	Вип. 1, Вип. 2 – 3, Вип. 4
2012	3	Вип. 1, Вип. 2 – 3, Вип. 4

Науково-практичний журнал «Освіта і управління» було засновано в 1997 році. Журнал має статус ДАКівського видання, друкує основні результати дисертаційних робіт за галузями: педагогічні науки, психологічні науки, державне (галузеве) управління (управління освітою).

Оскільки предмет аналізу в нашій роботі – розвиток теорії управління закладами вищої освіти, то в першу чергу ми аналізували такі тематичні

рубрики журналу: наука і практика управління освітою, середніми і вищими навчальними закладами; досвід роботи управлінців, керівників навчальних закладів та їхніх заступників; вища освіта; теорія і практика управління; вища освіта і болонський процес; технології управління якістю освіти; моніторинг, експертна діяльність в освіті; наукова організація педагогічного процесу; інноваційна діяльність в освіті; документи; психологія управлінської діяльності; освіта за кордоном; управління якістю освіти.

Крім того, було проаналізовано рубрики: економіка освіти; педагогічні технології; сучасні освітні технології; ринкові відносини в освітній галузі; нові освітні концепції і програми; реформи в освіті; рубрики начальника управління освіти, директора школи, ліцею, гімназії; гуманізація і демократизація освіти.

Таблиця 1.6

**Відомості про проаналізовані в ході дослідження випуски
науково-практичного журналу «Вища школа»**

Роки	Загальна кількість випусків	Номери випусків
2001	1	Вип. 1
2002	1	Вип. 4 – 5
2003	3	Вип. 1; Вип. 2 – 3; Вип. 4 – 5
2004	1	Вип. 6
2005	6	Вип. 1, 2, 3, 4, 5, 6
2006	5	Вип. 1, 2, 3, 4, 5 – 6
2007	6	Вип. 1, 2, 3, 4, 5, 6
2008	12	Вип. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12
2009	12	Вип. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12
2010	12	Вип. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12
2011	12	Вип. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12
2012	12	Вип. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12

Цей науково-практичний журнал із питань діяльності закладів вищої освіти та підготовки кадрів вищої кваліфікації було засновано в 2001 році. У журналі публікуються статті відомих в Україні науковців, керівників, викладачів закладів вищої освіти, які комплексно висвітлюють досвід діяльності українських та зарубіжних вищих навчальних закладів.

Журнал містить такі рубрики: прес-служба МОН України інформує; візитна картка; освіта і суспільство; наші інтерв'ю; зарубіжний досвід; сучасні освітні технології; ІТ-освіта в Україні; Болонський процес; рецензії; документи.

На нашу думку, головними аспектами, проблематикою журналу є: управління освітою, економіка освіти, освітні реформи, педагогіка, Болонський процес. У журналі друкуються виступи керівників галузі про практичний досвід у системі освіти України, інформаційні матеріали тощо.

Вивчення журналу показало, що в проаналізованих випусках з 2001 до 2012 року лише в двох випусках була рубрика «Управління ВНЗ». У ній порушувалися актуальні питання управління закладами вищої освіти в Україні в конкретний період.

Таблиця 1.7

**Відомості про проаналізовані в ході дослідження випуски
науково-практичного журналу «Вища освіта України»**

Роки	Загальна кількість випусків	Номери випусків
2001	1	Вип. 1
2002	1	Вип. 4 – 5
2003	3	Вип. 1; Вип. 2 – 3; Вип. 4 – 5
2004	1	Вип. 6
2005	6	Вип. 1, 2, 3, 4, 5, 6
2006		Вип. 1, 2, 3, 4, 5 – 6
2007	6	Вип. 1, 2, 3, 4, 5, 6
2008	12	Вип. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12

<i>Продовження табл. 1.7</i>		
2009	12	Вип. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12
2010	12	Вип. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12
2011	12	Вип. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12
2012	12	Вип. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12

Науково-практичний журнал «Вища освіта України» було засновано в 2001 році. У журналі висвітлюються актуальні питання методології і методики освітнього процесу, політики освіти, організації освіти в Україні, розробляються теоретико-методичні та організаційні засади системи інформаційного забезпечення фахових потреб освітян; питання психолого-педагогічних проблем і глобальний розвиток людства в контексті розвитку вищої освіти тощо.

Проведений аналіз дозволив визначити особливості провідних науково-практичних журналів «Освіта і управління», «Вища школа», «Вища освіта України», які публікують статті з управління вищою освітою.

Особливістю журналу «Вища освіта України» є те, що в ньому публікуються провідні вчені. У більшості статей висвітлено актуальні питання методології і представлено методики досліджень.

Важлива ознака журналу «Вища школа» – висвітлення результатів практичного досвіду керівників у системі освіти України, що впливає на достовірність та значущість матеріалів.

Відмінною ознакою журналу «Освіта і управління» є те, що в ньому значний відсоток складають публікації працівників-практиків, керівників закладів освіти. Окрім того, у більшості статей представлено результати досліджень певних аспектів управління освітою, що позитивно впливає на їхню якість.

До загальних особливостей проаналізованих часописів можна віднести те, що в них значний відсоток складають статті провідних учених, працівників-

практиків, з яких більшість має наукові ступені, що обумовлює високий теоретичний рівень матеріалів та, безумовно, впливає на якість і значущість матеріалів.

Вивчаючи матеріали науково-практичних журналів, ми зосередилися в першу чергу на публікаціях управлінського та теоретико-методологічного характеру. Публікації політичного, релігійного, господарського характеру до уваги не брали.

До вагомій формі презентації результатів педагогічних досліджень ми відносимо матеріали науково-практичних конференцій різного рівня. За останні роки було проведено ряд науково-практичних конференцій, присвячених різним проблемам управління закладами вищої освіти: *міжнародні* – «Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті: інноваційний розвиток освітніх систем» (Луганськ, 2010), «Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти» (Київ, 2010), «Інтеграція науки та методики освіти у підготовці в умовах Болонського процесу» (м. Ялта, 2011 р.), «Актуальні проблеми міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти» (Україна – Словаччина – Угорщина, 2011 р.), «Сучасні стратегії університетської освіти: стратегічний вимір» (Київ, 2012 р.); «Інноваційні процеси в освітньому просторі: доступність, ефективність, якість» (Луганськ, 2012 р.), «Створення системи управління якістю адміністративних, соціальних та освітніх послуг» (Луганськ, 2012 р.); *всеукраїнські* – «Науково-дослідна робота студентів у системі професійної підготовки фахівців» (Харків, 2010 р.), «Проблеми розвитку та впровадження системи управління, стандартизації, сертифікації, метрології в регіонах України» (Донецьк, 2011 р.), «Використання міжнародних стандартів в цілях підвищення ефективності діяльності підприємств» (Донецьк, 2011 р.), «Проблеми підготовки фахівців з інтелектуальної власності, інформаційно-аналітичної та інноваційної діяльності в Україні» (Київ, 2012 р.) та ін.; *науково-практичні* – «Розвиток системи безперервної освіти в регіоні» (Луганськ, 2007 р.), «Створення системи менеджменту якості освітніх послуг у ВНЗ» (Луганськ, 2008 р.), «Бібліотеки ВНЗ та основні напрямки їх роботи в системі

підвищення якості освіти» (Луганськ, 2009 р.), «Створення системи менеджменту якості освітніх послуг: досягнення та перспективи» (Луганськ, 2009 р.), «Створення системи управління якістю надання послуг у навчальних закладах та в органах державної влади і місцевого самоврядування: досягнення та перспективи» (Луганськ, 2010 р.), «Створення системи управління якістю адміністративних, соціальних та освітніх послуг: теорія та практика» (Луганськ, 2013 р.), «Теорія та практика управлінської діяльності в умовах соціокультурних трансформацій» (Старобільськ, 2016 р.) та інші.

Для більш об'єктивного відображення ситуації щодо історії розвитку теорії управління освітніми установами в Україні ми проаналізували тематику та зміст статей науково-практичних конференцій.

Оскільки дослідження проводилося на базі ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», то в першу чергу нашу наукову увагу привернули публікації у збірниках конференцій університетської кафедри державного управління навчальними й соціальними закладами (додаток А).

У роботі конференцій взяли участь понад 800 науковців. Отже, вивчення цих матеріалів озброїло нас необхідною інформацією для відтворення цілісної картини історії зародження теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття та обґрунтованих висновків щодо її рівня розвитку.

У матеріалах науково-практичної конференції висвітлено методологічні засади якості освітніх послуг як педагогічної категорії та наукової проблеми використання міжнародних стандартів серії ISO у створенні системи менеджменту та управління якістю освітніх послуг у структурних підрозділах (інститутах, факультетах, відділах), моделювання системи менеджменту та моніторингу якості освітніх послуг, технології управління у закладах вищої освіти, інноваційні технології управління навчальними закладами. Розглянуто управління якістю надання послуг в органах державної влади й місцевого самоврядування, визначено концепції, моделі, психологічні аспекти. Визначено роль і місце бібліотек закладів вищої освіти в забезпеченні якості освітнього

процесу, розглянуто проблеми автоматизації основних бібліотечних процесів та шляхи їх вирішення, представлено нові форми й методи формування й підвищення інформаційної культури користувачів. Також приділено увагу функціонуванню структурних ланок безперервної освіти регіону, управління якістю надання освітніх послуг у структурних ланках системи безперервної освіти, вплив закладів вищої освіти на регіон та регіону – заклади вищої освіти.

Проведений аналіз наукових праць з теорії управління закладами вищої освіти дає можливість визначити основні поняття, які інтенсивно вживаються авторами в публікаціях: «інформаційне забезпечення управління освітою», «маркетингова діяльність», «моніторинг», «моніторинг якості», «моделювання системи менеджменту», «педагогічна інформація», «педагогічний моніторинг», «підвищення кваліфікації», «підготовка фахівців», «упровадження процесного підходу», «потенціал освітнього закладу», «розробка системного підходу», «стратегічне управління», «стратегічне планування», «управлінська інформація», «управлінська майстерність», «культура управління», «організаційна культура», «управлінська культура», «корпоративна культура», «освітній маркетинг», «оцінювання якості», «оцінка конкурентоспроможності закладів вищої освіти», «освітній консалтинг», «івент-менеджмент», «якість освітніх послуг».

Результати аналізу тематики публікацій показали, що вони здебільшого мають практичну спрямованість, тобто увага науковців зорієнтована на досвід, а не теорію. З одного боку, це є позитивним, оскільки свідчить про тісний зв'язок з управлінською практикою. Але для вирішення поставлених нами завдань особливу важливість мають дослідження теоретичних проблем управління закладами вищої освіти.

На нашу думку, для підвищення наукового статусу конференцій доцільно залучати до участі більше провідних учених, керівників закладів вищої освіти. Це вплине на якість і кількість публікацій щодо проблем управління закладами вищої освіти.

Більш детальний змістовний аналіз ряду статей ми провели в ході нашого дослідження.

Аналіз публікацій з проблеми розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні (остання чверть XX ст. – 90-ті рр. – початок XXI століття) наведено в Додатку Б (таблиця Б.1). Як видно з наведених даних, спостерігається значне збільшення кількості публікацій з проблеми розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні порівняно з 1976 р. – 80-ми роками XX століття. Було проаналізовано дисертаційні роботи за спеціальностями: 05.13.06 – інформаційні технології (2%); 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки (32%); 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти (20%), 13.00.06 – теорія та методика управління освітою (45%).

Варто зауважити, що в класифікаторі наукових спеціальностей до 2005 р. спеціальність за шифром 13.00.06 – «Теорія та методика управління освітою» мала назву «Теорія, методика й організація культурно-просвітньої діяльності». Галузь науки, що вивчає закономірності становлення, функціонування та поширення культурних цінностей, розробляє методи регуляції соціокультурних процесів, засоби впливу на суспільне становлення особистості. Затверджено Постановою президії ВАК України 13.04.2005 № 27-06/3. Документ втратив чинність на підставі Постанови Вищої атестаційної комісії № 606/8 від 14.09.2006 «Про затвердження переліку паспортів у галузі педагогічних наук» [303].

Так, у 2006 р. упроваджено спеціальність 13.00.06 – теорія і методика управління освітою як галузь педагогічної науки, яка досліджує методологічне, теоретичне і прикладне забезпечення функціонування і розвитку всіх рівнів управління освітньою галуззю. Зрозуміло, що ми не могли не сконцентрувати увагу на дисертаційних роботах саме за цією спеціальністю.

Відтак, до третьої групи джерел ми відносимо дисертації. Згідно з підрахунками за час існування спеціальності «Теорія і методика управління освітою» Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та

психології в Україні було затверджено близько 214 кандидатських і 66 докторських дисертаційних робіт.

У додатку В наведено результати аналізу тематик затверджених кандидатських і докторських дисертацій за зазначеною спеціальністю (див. табл. В.1 і В.2).

Тема дисертаційної роботи виконує кілька функцій: характеризує наукову роботу та її результат, окреслює напрям наукового пошуку та дозволяє здійснювати бібліографічний пошук необхідних для науковців та освітян робіт. Тому від чіткості визначення теми значною мірою залежить розвиток педагогічної науки, ефективність наукових досліджень [432, с. 15].

На нашу думку, важливо, щоб теми дисертацій відбивали актуальні, сучасні проблеми науки та практики, щоб результати досліджень використовувалися для їх вирішення. Тому тема дисертаційної роботи є засобом управління розвитком не тільки науки, але й вітчизняної освіти [Там само].

Аналіз показав (див. додаток В, табл. В.2), що з 66 затверджених докторських дисертацій 17 робіт присвячено управлінню загальноосвітніми закладами, 37 робіт – питанням управління закладами вищої освіти, а у 12 розглядаються загальні аспекти управління освітніми закладами.

Як видно з наведених у табл. В.1 і В.2 додатка В даних, із 66 затверджених докторських дисертацій 37 праць розглядають різні аспекти управління закладами вищої освіти, із 214 кандидатських – 63.

Проведений аналіз виконує прогностичну функцію, оскільки тематика затверджених тем кандидатських і докторських дисертацій, які будуть захищати свої роботи через три роки, дозволяє спрогнозувати ситуацію на майбутнє та виділити деякі тенденції. Ми визначили дві тенденції: перша – за час існування спеціальності спостерігається збільшення досліджень, присвячених різним аспектам управління закладами вищої освіти; друга – відмічається значна перевага докторських дисертаційних робіт із вирішення проблеми управління закладами вищої освіти над кандидатськими. Так, якщо

докторських дисертацій нараховується майже 62%, то кандидатських – лише 38%.

Ми проаналізували захищені дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.06 – теорія і методика управління освітою (див. додаток Г, табл. Г. 2). Отже, зробимо деякі висновки.

У першу чергу вказані дисертації охоплюють актуальні проблеми управління освітою. У 39-ти роботах розглядаються різні аспекти управління: вищою освітою (14 робіт – О. Галус, 2009; С. Калашнікова, 2011; Т. Борова, 2012; А. Прокопенко, 2012; А. Харківська, 2012; І. Драч, 2013; О. Самсонова, 2013; В. Гладкова, 2014; С. Мудра, 2014; Л. Скрипнікова, 2014; О. Слюсаренко, 2015; В. Степашко, 2015; І. Анненкова, 2016; Г. Кравченко, 2016); післядипломною освітою (4 роботи – Н. Клокар, 2011; М. Морозова, 2013; З. Рябова, 2013, С. Касьян, 2016); професійно-технічним закладом (коледжем) (Л. Сергеева, 2013; С. Рябокін, 2014); загальноосвітнім навчальним закладом (Л. Калініна, 2008; Ж. Сенчук, 2009; О. Боднар, 2013; Л. Тарасюк, 2013; С. Меркулова, 2014; В. Приходько, 2014; О. Почуєва, 2015; Г. Тимошко, 2015; М. Шевчук, 2015); освітою на рівні регіону та системи освіти України загалом (С. Ніколаєнко, 2009; О. Касьянова, 2012; О. Пастовенський, 2015; І. Прохор, 2015); дошкільним (позашкільним) навчальним закладом (О. Янко, 2009; Т. Холостенко, 2014; А. Большукіна, 2015; Т. Кравчинська, 2015); застосування методів кваліметрії в управлінні навчально-виховним процесом (В. Камишин, 2014), управління організаційно-педагогічною діяльністю недержавних установ (В. Кошіль, 2015).

Захищені дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.06 – теорія і методика управління освітою (див. додаток В, табл. В.2) дають змогу зробити висновок, що тематика зазначених робіт охоплює актуальні проблеми управління всіма типами освітніх закладів, зокрема ЗВО. Також, простежується тенденція до збільшення наукових досліджень з проблематики. Наприклад, з 44-х проаналізованих дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук,

питанням вищої освіти та управлінню ЗВО присвячено близько половини розглянутих наукових праць. Результати змістовного аналізу актуальних і значущих, на нашу думку, робіт з питань управління закладами вищої освіти, які розглядають провідні вчені, наведено в підрозділі 2.3.

Для з'ясування спрямованості досліджень до 2006 року (до впровадження спеціальності 13.00.06 – теорія і методика управління освітою) ми проаналізували дисертаційні роботи з загальної педагогіки та історії педагогіки (13.00.01) й теорії та методики професійної освіти (13.00.04). Результати аналізу подано в додатку II.

Предметом аналізу в нашій роботі також були назви розділів підручників з управління навчальними закладами (див. додаток Д, табл. Д. 1.) У ході відбору підручників, навчальних посібників було застосовано монографічний метод. Для формування вибірки цих груп джерел виокремлено критерії, зокрема: тематика, зміст, час і місце видання публікації.

Авторами праць є відомі науковці, які висвітили у своїх роботах зміст діяльності, сутність управління освітнім закладом та питання розвитку теорії управління навчальними закладами в Україні. Зміст підручників відбиває загальні проблеми теорії управління закладами вищої освіти в межах досліджуваного періоду.

Аналіз даних, наведених у таблицях, свідчить, що опубліковані матеріали мають різнобічну тематичну спрямованість. Повторюваність тематик розділів є у двох авторів за такими напрямками: становлення і розвиток управління в галузі управління, зарубіжні наукові школи, теорії та концепції менеджменту, наукові підходи та розвиток теорії управління навчальними закладами в Україні, предмет та методи науки управління навчальними закладами, закономірності та принципи управління навчальним закладом, НЗ як педагогічна система й об'єкт управління, управлінський цикл та функції управління, планування діяльності навчального закладу, організація як функція управління, функція контролю, основні теорії та системний підхід до управління навчальним закладом, демократизація управління навчальним

закладом, особливості управління навчальними закладами різного типу, інформатизація та інформаційне забезпечення управління у сфері освіти, мета управління НЗ, класифікація методів управління НЗ, прийняття і розробка управлінських рішень, управління людськими ресурсами, стиль керівництва, мотивація, аналіз й оцінювання діяльності кадрів, типи інноваційної поведінки і підходи стратегічного розвитку й управління освітньою організацією, підходи до управління НЗ, системне управління розвитком та керування змінами в освітній організації, матеріально-технічна база, фінансово-господарська діяльність, професійна компетентність керівника НЗ, імідж і етика ділового спілкування керівника, організаційна структура управління.

Отримані результати свідчать, що зміст підручників не завжди відповідає їхній назві. Так, наприклад, у підручниках назви розділів відображають аспекти навчальних закладів усіх типів, а в тексті розглядаються проблеми управління загальноосвітніми навчальними закладами. Саме цей чинник, на нашу думку, є основною особливістю цього аналізу.

Вважаємо, назви підручників і розділів мають відображати певні аспекти управління навчальними закладами всіх типів або кожного типу навчального закладу окремо та повинно бути конкретизовано у назві.

Отже, автори по-різному уявляють зміст теорії управління, тобто підручники не мають єдиної структури змісту теорії управління навчальними закладами, а окремі назви розділів не відповідають назві і змісту аналізованих праць.

Але потрібно зазначити, що представлені підручники відображають нові, індивідуальні погляди щодо висвітлення питань теорії управління освітніми закладами. Проведений аналіз свідчить, що кожен автор має своє інноваційне розуміння структури та змісту категорій теорії управління навчальними закладами.

У ході дослідження було проаналізовано також окремі бібліографічні посібники [94; 265; 387].

Бібліографічні посібники – це документальна форма існування інформації, що допомагає фіксувати й зберігати її в часі та передавати у просторі у вигляді документа. Вид бібліографічного посібника – це сукупність бібліографічних посібників, об'єднаних за якоюсь однією ознакою [364, с. 12].

Хоч бібліографічні посібники належать до вторинних документів, але вони є вагомим складником інформаційно-довідкового фонду щодо вивчення історії розвитку теорії управління освітніми закладами.

Бібліографічний рекомендаційний покажчик «Сучасний освітній менеджмент» (Сучасний освітній менеджмент: рекомендаційний бібліографічний покажчик / Бібл-ка КДПУ; упоряд. О. А. Садохіна; за ред. Г. М. Віняр. – Кривий Ріг, 2010. – 19 с. [387]) складено на основі перегляду систематичного каталогу та систематичної картотеки книг, статей із періодичних журналів бібліотеки КДПУ. У ньому висвітлено актуальні питання управління у сфері освіти. Він складається з трьох розділів:

1. Проблеми менеджменту та маркетингу в освітній сфері.
2. Педагогічний менеджмент як сучасна концепція в управлінні школою.
3. Менеджмент та маркетинг у ВНЗ: сучасні проблеми управління вищою школою. У цих розділах представлено матеріали з проблем управління загальноосвітніми та вищими закладами освіти (питання менеджменту, маркетингу, якості освіти тощо) у період з 2000 до 2010 рр.

Науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Менеджмент і маркетинг у педагогіці та освіті : науково-допоміжний бібліографічний покажчик» (Менеджмент і маркетинг у педагогіці та освіті : науково-допоміжний бібліографічний покажчик / упоряд. : О. А. Дікунова, Ю. С. Душко; бібліогр. ред. О. А. Дікунова ; техн. ред. Ю. С. Душко / Наук. бібл-ка Криворіз. пед. ін-ту ДВНЗ «Криворізький національний університет». – Кривий Ріг, 2014. – 46 с. [265]) складено на основі перегляду електронного каталогу, традиційного систематичного каталогу та систематичної картотеки статей Наукової бібліотеки КПІ ДВНЗ «КНУ». Він містить матеріали з монографій, авторефератів дисертацій, навчальних посібників, статей із

періодичних видань і збірників наукових праць. Показчик присвячено проблемам управління всіма типами освітніх закладів (дошкільними, загальноосвітніми, професійно-технічними навчальними закладами, технікумами та закладами вищої освіти). У розділах представлено також матеріали щодо зарубіжного досвіду, впровадження педагогічного менеджменту в навчальних закладах. Видання складається з семи розділів, один з яких присвячено сучасним проблемам управління вищою школою «Менеджмент та маркетинг у ВНЗ». Показчик охоплює період з 2000 до 2014 рр.

Науково-допоміжний бібліографічний показчик «Вища освіта України в умовах трансформації суспільства : стан, проблеми, тенденції розвитку, 2012 – 2013 рр.» (Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2012 – 2013 рр. : наук.-дпом. бібліогр. показч. – Вип. 3 / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд. : Пономаренко Л. О., Філімонова Т. В., Хопта С. М. та ін.; наук. ред. Березівська Л. Д. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О. – К., 2015. – 341 с. [94]) висвітлює питання подальшого формування національної системи вищої освіти України. У ньому представлено нормативно-правову базу, документи щодо концептуальних засад та основних напрямів модернізації вищої школи, оновлення її змісту та застосування сучасних інноваційних технологій, розкрито проблеми модернізації вищої освіти України в контексті створення європейського освітнього простору і Болонського процесу. В окремих розділах висвітлено питання вдосконалення виховної та науково-дослідної роботи, менеджменту вищої освіти та її науково-інформаційного забезпечення. Загалом видання складається з 10 розділів.

На нашу думку, для аналізу й оцінки розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні означеного періоду цінними є матеріали 8 розділів:

1. Створення та удосконалення нормативно-правової бази вищої школи України.

2. Розвиток національної системи вищої освіти України (Глобалізаційні процеси в освіті та їхній вплив на вищу школу України, Концептуальні засади та основні напрями модернізації вищої освіти України, досвід ВНЗ, здобутки вищих навчальних закладів України: історія, сучасний стан та перспективи розвитку та ін.).

3. Проблеми модернізації вищої освіти України в контексті створення європейського освітнього простору (інтеграція України до європейського освітнього простору).

4. Вища освіта в системі неперервної освіти (неперервна освіта – стратегічний напрям розвитку освіти, концептуальні та теоретичні засади неперервної освіти, національна система кваліфікацій у вищій школі України. Становлення ступеневої системи вищої освіти в Україні, післядипломна освіта в системі неперервної освіти, стан та перспективи розвитку післядипломної освіти, запровадження сучасних технологій навчання в післядипломну освіту).

5. Науково-дослідна робота у вищій школі. Підготовка та атестація наукових та науково-педагогічних кадрів (науково-дослідна робота у ЗВО, програми з методології, методики та організації наукової роботи у вищій школі, підготовка та атестація наукових та науково-педагогічних кадрів).

6. Вища освіта України – складник світового освітнього простору (міжнародне співробітництво ЗВО України, підготовка в Україні фахівців із вищою освітою для зарубіжних країн, дослідження українськими вченими досвіду зарубіжної вищої школи, удосконалення навчально-виховного процесу й запровадження інноваційних технологій у зарубіжних ЗВО, світовий досвід моніторингу якості вищої освіти, підготовка менеджерів освіти, міжнародні освітні проекти та організації у вищій освіті).

7. Менеджмент вищої освіти. Фінансово-економічні аспекти діяльності ЗВО (державне управління вищою школою України, економіка вищої школи, моделі та механізми її фінансування, оцінка якості підготовки фахівців у ЗВО, моніторинг якості підготовки фахівців із вищою освітою, ліцензування та акредитація ЗВО в Україні, рейтинг ЗВО України: теорія, методика, практика,

університетська автономія у вищій школі України: історія, сучасна практика, студентське самоврядування: теорія, практика).

8. Науково-інформаційне забезпечення модернізації та розвитку вищої освіти в Україні (інформаційно-освітнє середовище сучасного ЗВО, роль бібліотек у формуванні інформаційних ресурсів вищої школи, формування інформаційної культури у студентів ЗВО) [Там само].

Отже, аналіз зазначених показників показав, що в останні роки дослідження у сфері управління освітою значно активізувалися та на сьогодні їхня кількість зростає. Зокрема, наукові дискусії спрямовано на соціологічні, психолого-педагогічні й соціально-психологічні аспекти управління різними типами освітніх закладів. Заслуговує на увагу дослідження предмета управління закладами вищої освіти, зокрема: принципів і методів управління, складу і змісту функцій, що становлять управлінський цикл, управлінських підходів та головних понять менеджменту й маркетингу вищої освіти.

Серед опублікованих посібників, монографій, методичних рекомендацій можна виділити окремі видання, які висвітлюють актуальні проблеми управління закладами вищої освіти та є найбільш типовими (за тематикою) для свого часу робіт. Отже, значний інтерес становить наукова робота Є. Хрикова «Управління навчальним закладом» (2006 р.) [440].

Автор на сторінках посібника розкриває зміст і сутність управління освітніми закладами різного типу (принципи, методи, функції), зокрема й закладами вищої освіти. Значну увагу приділено теоретичним засадам та макротехнології управління навчальним закладом, актуальним проблемам управління освітніми закладами.

Посібник складається з чотирьох розділів. Перший присвячено теоретичним засадам управління навчальними закладами. У ньому розглянуто зарубіжні наукові школи, теорії та концепції менеджменту, визначено сутність управління навчальним закладом, зміст діяльності з управління навчальним закладом, а також розкрито закономірності та принципи управління навчальним закладом.

У другому розділі – «Макротехнології управління навчальним закладом» – висвітлено проблему функціонального складу циклів управління та обґрунтовано склад функцій управління навчальним закладом, за допомогою яких реалізується управлінський цикл: планування, організація, контроль, регулювання.

Третій розділ, який має назву «Актуальні проблеми управління сучасним навчальним закладом», розкриває найбільш актуальні сучасні проблеми управління навчальними закладами: сутність системного підходу до управління, шляхи демократизації управління навчальним закладом (далі НЗ), особливості управління НЗ різного типу, інформатизація управління НЗ.

У четвертому розділі підручника – «Методи управління навчальним закладом», – висвітлено процедуру моделювання методів управління, описано чотири групи методів управління: методи отримання управлінської інформації, методи розробки управлінських рішень, методи доведення управлінських рішень до виконавців, методи організації виконання управлінських рішень. Автор у розділі подає значну кількість прикладів використання методів управління в навчальних закладах різного типу та наводить приклади інструментарію для отримання певної управлінської інформації (анкета для опитування, бланк для оцінки, протокол спостереження тощо).

Завершує посібник короткий тезаурус, у якому подано тлумачення 29 основних термінів і понять теорії управління навчальним закладом. Але, незважаючи на доволі об'ємний зміст підручника, управлінню закладами вищої освіти приділено менше уваги. Здебільшого науковець розкриває особливості управління школою.

У другому виданні посібника «Управління навчальним закладом» (2016 р.) [439] Є. Хриков розкрив закономірності, принципи, зміст, форми та методи управління навчальними закладами різного типу, але вже більш розширено та з урахуванням сучасних надбань освітнього менеджменту.

Значну увагу приділено теоретичним засадам управління навчальним закладом і макротехнології управління навчальним закладом. Зокрема,

науковець додає до цього видання нові параграфи: влада в процесі управління навчальними закладами, аксіологічні засади управління навчальними закладами, етика управління навчальними закладами, моніторинг у системі управління навчальними закладами. У посібнику комплексно розглянуто теорію та практику ризик-менеджменту, унаслідок чого було розширено тезаурус.

Так, нами проаналізовано тезаурус двох видань посібника «Управління навчальним закладом» 2006 р. та 2016 р.), результати наведено в додатку Е, табл. Е.1.

Отже, аналіз понятійної системи і змісту посібників дозволяє зробити такі висновки.

Тезаурус 2006 року включає 29 понять, а тезаурус 2016 року – 53 поняття. Оновлений тезаурус включає всі поняття попереднього видання із додаванням 24 нових.

Аналіз посібників свідчить, що вчений подає у тезаурусі визначення не всіх понять, які розглядаються у змісті, а саме: гуманізм, мета управління, місія, система управління якістю, міжнародні стандарти управління якістю, професійна етика, управлінська етика, моральні якості, патріотизм, план роботи, правдивість, моральна воля та інші терміни.

У другому виданні посібника з'явилися нові для загальної теорії управління освітою поняття, пов'язані з питаннями влади в процесі управління, аксіологічними, етичними засадами управління навчальним закладом, теорією та практикою ризик-менеджменту.

Запропонований автором тезаурус є узагальненням результатів розвитку вітчизняної та зарубіжної теорії управління освітою та менеджменту. Сукупність поданих у двох виданнях понять, окрім загальнонаукових, можна вважати категоріями теорії управління. А це свідчить, по-перше, про розширення поглядів науковця про зміст, структуру, питання управління. По-друге, загалом дає певний внесок у розвиток теорії управління закладами вищої освіти.

Але аналіз показує, що в тезаурусі відсутні поняття «менеджмент», «освітній маркетинг», «освітній моніторинг», «моніторинг якості », «кадрові умови», «кадрова політика». Щодо відсутності трактування поняття «менеджмент», то можна припустити, що вчений, як і більшість фахівців з управління освітою, ототожнює терміни «управління» та «менеджмент». Щодо інших зазначених нами понять, то ми вважаємо за доцільне додати їх до тезаурусу й детально розглянути у змісті підручників та навпаки.

Доречно відзначити, що фактичний матеріал подано з урахуванням сучасних досягнень зарубіжної та вітчизняної педагогічної теорії та практики.

Відтак, при аналізі джерел ми зосереджували увагу на роботах (монографії, дисертації, підручники, наукові статті тощо) провідних вчених та висококваліфікованих фахівців у галузі управління вищою освітою.

На різних етапах роботи ми використовували суцільне дослідження джерел, яке потребувало повного охоплення всіх без винятку праць, та несуцільне, коли опрацьовувалась лише певна частина джерел, пов'язаних з проблемою історії розвитку теорії управління освітніми закладами. Так, суцільне дослідження було використано для аналізу публікацій усіх номерів журналів «Освіта і управління», «Вища школа», «Вища освіта України».

Один із методів несуцільного дослідження, зокрема метод головного масиву, застосовано при опрацюванні матеріалів науково-практичних конференцій: «Розвиток системи безперервної освіти в регіоні» (Луганськ, 2007 р.), «Створення системи менеджменту якості освітніх послуг у ВНЗ» (Луганськ, 2008 р.), «Бібліотеки ВНЗ та основні напрямки їх роботи в системі підвищення якості освіти» (Луганськ, 2009 р.), «Створення системи менеджменту якості освітніх послуг: досягнення та перспективи» (Луганськ, 2009 р.), «Науково-дослідна робота студентів у системі професійної підготовки фахівців» (Харків, 2010 р.), «Актуальні проблеми міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти» (Україна – Словаччина – Угорщина, 2011 р.), «Сучасні стратегії університетської освіти: стратегічний вимір» (Київ, 2012 р.), «Створення системи управління якістю адміністративних, соціальних

та освітніх послуг: теорія та практика» (Луганськ, 2013 р.), «Теорія та практика управлінської діяльності в умовах соціокультурних трансформацій» (Старобільськ, 2016 р.) та інші.

Так, частково реалізувати мету й завдання нашого дослідження, здійснити комплексний та всебічний аналіз значного масиву документів, у яких висвітлено питання становлення й розвиток теорії управління ЗВО, реалізовано за допомогою суцільного, монографічного, вибіркового методів та методу основного масиву, кількісних та якісних стратегій.

Аналіз усього масиву джерельної бази дозволив встановити, що теорія управління ЗВО в Україні розвивалася за схемою:

76 – 80-ті рр. – одиничні дослідження з теорії управління ЗВО;

90-ті рр. – локальні дослідження теорії управління ЗВО;

2001 – 2016-ті рр. характеризуються наявністю досліджень, зокрема колективних, присвячених великим підсистемам управлінської діяльності закладів вищої освіти.

Уважаємо, що сформована таким чином джерельна база забезпечила можливість виділення найбільш істотних фактів та якісно відмінних етапів означеної проблеми, які стали основою всебічного уявлення про особливості й тенденції розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття тощо. Тому аналіз було здійснено шляхом комплексного дослідження всього масиву джерельної бази для визначення кола проблем розвитку теорії управління закладами вищої освіти в українських виданнях останньої чверті XX – початку XXI століття та для обґрунтованої оцінки зібраних фактів і висновків.

1.3. Понятійно-категоріальний апарат дослідження

Незважаючи на значний науковий здобуток, освіта стала менш якісною, переважна більшість випускників вищих навчальних закладів й самі заклади вищої освіти були не конкурентоспроможними на ринку праці. Тому зараз в умовах становлення та розвитку в Україні ринкової економіки дедалі більшого значення для педагогічної науки набуває проблема професіоналізації управлінської діяльності, особливо її особистісний аспект. Але базові положення у сфері управління кадрами – непродуктивні й перебувають у суперечності з реальністю. Як зазначає П. Друкер, «існує – або, принаймні, повинен існувати – єдино правильний спосіб управління персоналом» [152, с. 105].

Основним призначенням науки управління є можливість керівника будь-якого рівня й навіть установи комплексно розглядати управлінські ситуації з позицій положень теорії управління, окреслити теоретичні засади управління, пов'язані з проблемним питанням його практичної діяльності, що допоможуть їх вирішити. Згідно з цим ніякий багаторічний досвід керівника освітнього закладу не може передбачити різноманітні управлінські ситуації. Отже, важливо, щоб управління не було інтуїтивним, воно має спиратися на теоретичні основи науки, а не на усталені управлінські традиції.

Для розуміння змісту науки необхідно оволодіти певними теоретичними положеннями. Теорія є найадекватнішою формою наукового пізнання. Вона охоплює сукупність абстрактних пізнавальних уявлень, ідей, понять, концепцій, які обслуговують практичну діяльність людей. Традиційно її протиставляють практиці [238, с. 166].

Слушним є той факт, що теоретична підготовка є одним із базових етапів професійної підготовки. Відтак, створення системи понятійно-категоріального апарату науки управління є одним із ключових завдань для її побудови й розвитку.

Визначення поняття відіграє значну роль у теоретичній і практичній діяльності. Даючи загальне уявлення про предмет або явище, поняття є істотним моментом у пізнанні дійсності. Це пов'язано з тим, що поняття – не тільки ідеалізована та узагальнена модель дійсності, але й скорочена система практичних дій, які необхідно здійснити вченому, щоб у кінцевому підсумку отримати наукове знання [266, с. 138].

Разом з цим, у будь-якій науці всі основні поняття мають визначення, причому в практично орієнтованих науках точне визначення понять має не тільки теоретичне, але й практичне значення, тому що обумовлює розуміння сутності предметів, явищ та діяльності [Там само].

У зв'язку з тим, що дисертаційні роботи є важливим складником сучасної науки, їхня понятійна виваженість є умовою розвитку наукового знання. Тобто уточнення понять, які використовуються, є обов'язковою умовою педагогічного дослідження [292, с. 79-80]. В Краєвський зазначає, що вимога однозначності термінів – один із показників науковості дисертаційної роботи [221, с. 28].

Аналіз понятійно-категоріального апарату дослідження допоміг визначити його ключові проблеми: по-перше, існування значної кількості необґрунтованих визначень одного й того самого терміна, по-друге, полісемія управлінської термінології або, по-третє, взагалі її відсутність.

Визначення рівня розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття неможливе без уточнення, з'ясування сутності ключових понять дослідження. Разом з тим, усталене понятійне середовище є необхідним підґрунтям розробки чіткої теорії управління закладами вищої освіти та реалізації завдання періодизації процесу її розвитку.

Важливе місце в структурі педагогічного дослідження займає аналіз психолого-педагогічної літератури. Його завданнями є: вивчення змісту публікацій, особливостей використання тих чи тих понять. Цей засіб наукової діяльності називають традиційним аналізом літератури [266, с. 79].

Так, традиційний аналіз – це все розмаїття розумових операцій, спрямованих на інтерпретацію інформації, що міститься в науковій роботі, крізь призму тієї мети, з якою здійснюється аналіз. Він базується на інтуїтивному розумінні, узагальненні змісту та логічному обґрунтуванні майбутніх висновків. Традиційний метод аналізу документів включає сприйняття тексту, виокремлення смислових блоків ідей, тверджень відповідно до мети аналізу [Там само].

Незважаючи на наявність значної кількості робіт із зазначеної проблематики, у науковців немає єдності в поглядах на сутність визначення понять «розвиток», «теорія», «управління», «теорія управління». Щодо визначення поняття «теорія управління вищими навчальними закладами», то воно взагалі відсутнє.

Логіка нашого дослідження передбачає розкриття поняття «розвиток», розуміння якого, дозволить виокремити етапи періодизації розвитку теорії управління вищими навчальними закладами.

Більшість науковців розглядає розвиток як процес і результат змін. Такі науковці, як А. Авер'янов, Б. Грушин, Б. Кедров, В. Столяров, Ф. Шмідт, зазначають, що дослідження процесів змін є одним із найважливіших компонентів сучасного наукового пізнання [118, с. 64].

У підручнику В. Столярова «Процес зміни та його пізнання» перший розділ присвячено аналізу змін як специфічного предмета наукового дослідження [379, с. 11 – 96]. Автор розглядає розвиток як процес і результат змін.

З'ясування сутності процесу змін передбачає визначення предмета, який змінюється, та аналіз того, що з ним відбувається. Як зазначають учені [118; 379], необхідно розрізняти сутність змін, їхні причини і механізм протікання.

Л. Мельник трактує розвиток як незворотну, спрямовану, закономірну зміну системи на основі реалізації внутрішньо притаманних їй механізмів самоорганізації. Науковець підкреслює, що розвиток – це результат

синергетичного ефекту проявів трьох властивостей: безповоротності, спрямованості, закономірності, а також впорядкованість та активна роль внутрішніх механізмів самоорганізації [262, с. 23].

На думку Д. Горобець, розвиток необхідно розуміти як природні органічні зміни, що випливають із внутрішньої логіки системи управління [121, с. 30].

Важливо усвідомлювати те, що процес змін не може існувати й не існує без своєї протилежності – відносної стійкості. Дослідження В. Столярова показало, що не кожна зміна є розвитком [379, с. 13]. А. Прокопенко зазначає, що зміни в системі освіти є цілеспрямованими, постійними, систематичними [326, с. 205].

Науковці наголошують на необхідності розмежування понять «розвиток» і «зміни».

У Новому тлумачному словнику української мови (уклад. В. Яременко, О. Сліпушко) зазначено, що розвиток – це зміна, яка виникає, коли поступові кількісні зміни призводять до глибоких, незворотних якісних зрушень, що виявляються у збагаченні й диференціації елементів суспільних структур і відношень між ними [285, с. 79].

Звідси зрозуміло, що зміни – більш широке поняття, ніж розвиток. Вважаємо, що його потрібно розглядати як родове відносно поняття «розвиток». Можна припустити, що здійснення розвитку – це закономірний, цілеспрямований процес змін. А зміни можуть бути запланованими й незапланованими, негативними або позитивними.

Як виникнення нового розвиток часто ототожнюють із прогресом, але розвиток буває і прогресивний, і регресивний, це дві його стадії, бо все, що виникає, приречене на загибель [414, с. 555].

Отже, між поняттями «розвиток» і «зміни» існує тісний взаємозв'язок. Але розвиток – це процес більш складний, ніж зміни. Оскільки наше дослідження присвячено питанню розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні у великий інтервал часу (1970 – 2016 рр.), розвиток ми будемо розуміти

як процес тривалих змін складних системних об'єктів, що накопичуються з часом; як рух до нового якісного стану під впливом чинників внутрішнього й зовнішнього середовища, що забезпечують його постійне оновлення.

Зрозуміло, що розвиток теорії управління закладом вищої освіти є необхідною умовою ефективного функціонування освітньої установи. Результатом розвитку в системах управління завжди є або якісні зміни, або зміни властивостей системи та її елементів, або зміни структури системи, або поява нових якостей [121, с. 30 – 31].

Так, теорія управління не може відбивати тільки наявний стан управлінської практики. У такому випадку значно зменшувався би сенс її існування [120, с. 227]. Згідно з цим, теорія управління як галузь наукового знання має вагоме значення, якщо випереджує наявний стан управлінської практики. Та це, своєю чергою, створює умови для розвитку управлінської практики.

Для осмислення розвитку теорії управління закладами вищої освіти важливими є питання: «Чи може теорія випереджати управлінську практику та на скільки кроків уперед?», «Чи є узагальнення передового управлінського досвіду внеском у науку управління?» тощо.

Важливо зазначити, що саме про розвиток педагогічної науки свідчать: поява нових ідей та теорій; розширення дослідницької проблематики; диференціація науки, розвиток її окремих галузей; світове визнання її теоретичних надбань; розвиток понятійного апарату педагогіки; інституціоналізація науки; відповідність розвитку науки її логіці; розробка багатоваріантних шляхів вирішення педагогічних проблем; наявність комплексних колективних тем досліджень; розвиток технологій педагогічних досліджень; тісний зв'язок із потребами практики; підвищення ефективності освіти; зростання кількості педагогічних видань, кількості науковців, спеціалізованих рад із захисту дисертацій [431].

Проте, для об'єктивної оцінки стану педагогічної науки існують і ознаки кризових явищ: відсутність нових ідей, дублювання одних і тих самих тем та

положень; відсутність фундаментальних праць; низька якість дисертаційних робіт і публікацій; слабкий зв'язок із потребами практики; національна та регіональна обмеженість (замкненість); ідеологічна або кон'юнктурна заангажованість; поширення дрібних тем досліджень; відсутність наступності розвитку, слабкий зв'язок із роботами попередників; орієнтація дослідників на паперову продукцію, а не на впровадження наукових розробок та підвищення ефективності освіти; обмеженість фінансових та матеріальних ресурсів; слабкість зв'язків зі спорідненими науками; зменшення накладів педагогічних видань, ритуальність захисту дисертацій та недосконалість їхньої експертизи [266, с. 120].

Характерними рисами сучасного етапу розвитку управління є [375, с. 124]:

- комп'ютеризація усіх ланок системи управління;
- застосування принципу розподіленого управління (децентралізація функцій управління);
- застосування методів довгострокового перспективного планування і програмування;
- розробка й застосування технології перспективного проектування соціальних систем;
- удосконалення управління на всіх основних рівнях ієрархічної структури (індивіда, групи, організації).

Про розвиток теорії управління також свідчить відповідність теоретичних засад управління закладами вищої освіти в Україні прогресивним світовим тенденціям теорії управління.

У нашому дослідженні поняття «розвиток» необхідно зіставити з поняттям «управління». Привертають увагу ознаки розвитку системи управління освітнім закладом, визначені О. Мармазою: про розвиток слід говорити за наявності якісних змін у системах управління; розвиток слід вважати і розуміти як природні органічні зміни, що впливають із внутрішньої логіки системи управління, не ігноруючи загалом зовнішніх впливів на управління; перевагу

необхідно віддавати внутрішнім процесам, які визначатимуть саморозвиток управління; розвиток управління – це завжди процес керований, цілеспрямований, який передбачає на виході позитивні зміни [257, с. 17 – 18].

Отже, розвиток будь-якого освітнього закладу неможливий без розвитку системи управління ним, при цьому потрібно звертати увагу на зовнішні чинники, які впливають на управління.

Успішність розвитку як переходу до нової якості, як зазначає Д. Горобець [121, с. 31], обов'язково вимагає розуміння:

- досягнутого рівня (відправного пункту);
- образу майбутньої моделі управління;
- шляхів та засобів переходу від першого до другого.

Ми поділяємо твердження вченого, що управління розвитком – це завжди процес керований, цілеспрямований, який має на виході позитивні зміни. Не ігноруючи загалом зовнішніх впливів на управління, все-таки перевагу необхідно надавати внутрішнім процесам, які означатимуть саморозвиток системи управління [Там само].

Своєю чергою, управління розвитком освіти – це різновид інноваційної діяльності, а саме: проектування нових освітніх установ, прогнозування соціально-культурних наслідків освітніх нововведень, планування і програмування нових управлінських дій [326, с. 156].

Очевидно, що чільне місце в теорії управління вищими навчальними закладами посідають поняття «теорія», «управління», «теорія управління». Для того щоб сформулювати власне наукове бачення сутності поняття «теорія управління закладами вищої освіти», розглянемо їх детально.

Знання набуває властивості теорії, якщо:

- систематизоване на науково обґрунтованих доказових підставах;
- підтверджене в процесі масової і вільної перевірки (порівняння) фактами, подіями та явищами життя;
- звучить переконливо для багатьох людей і застосовується ними у вирішенні проблем;

- зберігає цінність своїх положень і висновків тривалий час;
- забезпечує пошук нових форм і підходів у веденні справ [20, с. 5].

В 11-томному Словнику української мови «теорія» трактується як логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, яке ґрунтується на глибокому проникненні в сутність досліджуваного явища та розкриває його закономірності [396].

Разом з тим теорія – це вища форма наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки певної сфери дійсності. У широкому розуміння – це комплекс уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення та пояснення якого-небудь явища [193].

Як зазначає Е. Колісниченко, під теорією найчастіше розуміють вчення про узагальнений досвід (практику), що формулює наукові принципи й методи, які дозволяють узагальнити й пізнати процеси і явища, проаналізувати дію на них різних чинників і запропонувати рекомендації з використання їх у практичній діяльності людей [294, с. 11].

Науковець також виокремлює властивості теорії:

- теорія – одна з форм раціональної розумової діяльності;
- теорія – це цілісна система достовірних знань;
- вона не тільки описує сукупність фактів, але й пояснює їх, тобто виявляє походження і розвиток явищ і процесів, їхні внутрішні та зовнішні зв'язки, причинні й інші залежності;
- усі положення та висновки, що містяться в теорії, є обґрунтованими, доведеними [Там само].

Спираючись на проаналізоване, вважаємо за доречне під терміном «теорія» розуміти систему знань, логічне узагальнення досвіду та практики, яка цілісно відображає сутність досліджуваного явища та розкриває його закономірності.

Звідси зрозуміло, що створення теорії передбачає попереднє накопичення певного матеріалу про досліджувані об'єкти та явища, тому теорії з'являються на досить зрілій стадії розвитку наукової дисципліни. Отже, основними

функціями теорії є узагальнення, систематизація і тлумачення, відкриття нових законів і тенденцій.

У сучасній методології та філософії науки виокремлюють основні структурні елементи теорії:

- вихідні засади – фундаментальні поняття, принципи, закони, рівняння, аксіоми;
- логіка теорії – сукупність певних правил і способів доведення, спрямованих на пояснення структури та зміни знання;
- сукупність законів та тверджень, виведених із певної теорії відповідно до конкретних принципів;
- ідеалізований об'єкт – абстрактна модель суттєвих властивостей і зв'язків досліджуваних предметів (наприклад, «ідеальне око», «абсолютно чорне тіло» тощо);
- філософські установки й соціальні ціннісні чинники [356; 238 с. 166].

Отже, структуру теорії утворюють фундаментальні поняття, твердження, принципи, закони та закономірності, аксіоми, наукові положення.

Характеризуючи науку, наукове пізнання загалом, необхідно виділити її головне завдання, основну функцію – відкриття законів досліджуваної галузі дійсності. Без установлення законів дійсності, без вираження їх у системі понять немає науки й не може бути наукової теорії [261].

Згідно з цим структура цілісних наукових теорій повинна складатися з таких розділів:

- структура предмета дослідження;
- принципи, закони та закономірності функціонування теорії;
- класифікація різновидів предмета дослідження;
- генеза й розвиток теорії [Там само].

Управління в широкому розумінні – це забезпечення певного режиму діяльності в системі для досягнення поставленої мети [12, с. 34].

Проте, для вирішення завдання цього параграфу недостатньо. Оскільки поняття «управління» є багатозначним, існують різні підходи не лише до його

тлумачення, а й для його застосування. Отже, розглянемо найбільш характерні підходи до сутності управління.

Один із впливових теоретиків менеджменту XX століття П. Друкер трактує управління як особливий вид діяльності, який перетворює неорганізований натовп на ефективну, цілеспрямовану й продуктивну групу [264].

Професор Л. Євенко наголошує, що управління, менеджмент – це самостійна галузь знань, що потребує вдумливого засвоєння, це окрема дисципліна, точніше, міждисциплінарна галузь, яку правильніше назвати «управлінська думка». Учений зазначає, що «управлінська думка» поєднує в собі науку, ноу-хау, посилені мистецтвом управління. За його твердженням, еволюція управління в XX ст. полягає саме в застосуванні цих досягнень [158, с. 22].

На думку С. Майбороди, управління – це діяльність, необхідна функція будь-якої організованої системи, що підтримує певний її режим, забезпечує збереження структури й реалізацію програми та мети. З позицій процесуального та діяльнісного погляду управління, на думку С. Майбороди, є сукупністю певних дій (операцій), які виконуються людиною – суб'єктом управління щодо об'єкта для перетворення, забезпечення руху до заданої мети. Сукупність цих дій учений називає управлінськими функціями [252, с. 48-49].

В. Пікельна розглядає управління як вплив на керовану систему з метою максимального її функціонування, спрямованого на досягнення якісно нових завдань за рахунок циклічно здійснюваних переходів у якісно новий стан [361, с. 56].

За визначенням В. Афанасьєва, управління – це діяльність людини, яка має певну мету. Науковець зазначає, що це не просто діяльність, а той особливий її різновид, який пов'язаний із процесом виконання, з організацією, спрямованою на втілення виконання в життя, з регулюванням системи до відповідної заданої мети, до підбиття підсумків діяльності, до систематичного отримання, переробки та використання інформації [22, с. 57 – 58].

На думку Л. Скібіцької та О. Скібіцького, управління – це складний процес, який включає цілеспрямований вплив на об'єкти, системи з метою збереження їхньої сталості або переведення з одного стану в інший з метою досягнення певних цілей [362, с. 16].

Доцільним є визначення Г. Чорного, що управління – це безперервна послідовність дій, що здійснюється суб'єктом управління, у результаті яких формується і змінюється образ керованого об'єкта, установлюються цілі спільної діяльності, визначаються способи їхнього досягнення, розподіляється робота між її учасниками та інтегруються їхні зусилля [454, с. 24-25].

Цікавою є думка білоруських науковців М. Дьяченка та А. Кандибовича, які зазначають, що управління – це «функція організованих систем, яка забезпечує збереження їхньої структури, підтримку режиму функціонування, реалізацію програми діяльності» [156, с. 440-441]. У такому контексті автори вважають управління орієнтованим не тільки на минуле системи, але й на її майбутнє.

Управління, як підкреслює Г. Щокін, – це, перш за все, наука, що поєднує в собі і прикладні, і теоретичні, історичні моменти [469, с. 6].

Аналізуючи представлені визначення терміна «управління» у публікаціях зарубіжних, українських науковців, Є. Хриков доходить висновку, що досі немає єдності в поглядах на сутність аналізованого нами поняття. Одні науковці наголошують, що управління – це діяльність, яка забезпечує планомірний і цілеспрямований вплив на управлінську систему з метою її максимального функціонування, інші розглядають управління як сукупність організаційних, методичних, кадрових та інших заходів, спрямованих на нормальне функціонування педагогічного процесу [440, с. 32].

Учений визначає сутність управління як діяльність, спрямовану на створення умов. Згідно з цим, управління навчальним закладом – діяльність керівної підсистеми, спрямована на створення прогностичних, педагогічних, психологічних, кадрових, матеріально-фінансових, організаційних, правових, ергономічних, медичних умов, необхідних для нормального функціонування і

розвитку навчально-виховного процесу й реалізації цілей навчального закладу [440, с. 45].

Частина дослідників стверджує, що існує понад трьохсот абсолютно різних наукових визначень поняття «управління», а єдиного загальноприйнятого серед них немає. Утім К. Шендеровський стверджує, що всіх їх об'єднує одне: «для того щоб управляти, необхідно, по-перше, впливати, по-друге, бачити, усвідомлювати мету цього впливу» [465, с. 7].

Аналіз показує, що у визначеннях поняття «управління» зазначається та чи та функція: планування, організація, контроль, регулювання, оптимізація. Так, регулювання – одна з найпоширеніших функцій управління.

Можна стверджувати, що більшість учених, вивчаючи феномен управління, наголошують, що управління це в першу чергу цілеспрямована діяльність, орієнтована на досягнення цілей. Відтак, ефективне управління можливе лише за умови наявності мети.

Отже, для нашого дослідження важливим є саме управлінська теорія «створення умов», розроблена Є. Хриковим, яка передбачає, що управління полягає у створенні різних типів умов, необхідних для функціонування, розвитку й реалізації мети навчального закладу. Ключовим положенням розробленої концепції є ідея про спрямованість управління навчальним закладом на забезпечення його динамічного розвитку шляхом перетворення всіх його компонентів [440, с. 68].

Також потрібно відзначити, що управління властиве багатьом галузям та системам, що зумовлює розробку вченими різних класифікацій та дефініцій цього феномена. Г. Щокін класифікує різновиди прояву за такими напрямками: управління технічними системами (речами), управління біологічними системами (організмами), управління соціальними системами (людьми) [468, с. 78].

Так, управління закладами вищої освіти належить до різновиду соціального управління. Кожен керівник з метою забезпечення ефективності

управління спирається на положення, розроблені в рамках управлінських галузей знання на основі теорії управління [440, с. 67].

Уже напередодні Першої світової війни деякі вчені вже розпочали вивчення такого явища, як теорія управління. Однак навіть у найрозвиненіших країнах мало хто уявляв собі, як поставити менеджмент на службу людству [152, с. 20].

Теорія управління навчальним закладом є порівняно молодого галуззю наукового знання, тому вона досягла рівня узагальнення та систематизації теоретичних і емпіричних положень і фактів лише в середині 80-х років ХХ століття [440, с. 67]. Автори по-різному трактують поняття «теорія управління».

Отже, зробимо понятійно-термінологічний аналіз поняття «теорія управління». Автори по-різному його трактують. Таке розмаїття поглядів потребує об'єктивного аналізу. Для цього ми склали їхній перелік, у якому представили різні погляди на сутність поняття, зазначаючи рік публікації та прізвище автора (див. табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Визначення поняття «теорія управління»

№ з/п	Рік	Автори	Зміст визначень
1	2	3	4
1.	1973	Енциклопедія кібернетики	Теорія управління – наука про принципи й методи керування різними системами, процесами й об'єктами [159]
2.	1992	Енциклопедія сучасного управління	Теорія управління, за А. Файолем (у його термінології – адміністрування), – сукупність правил, прийомів, принципів, спрямованих на підвищення ефективності підприємницької діяльності, раціональне використання ресурсів підприємства у всій їхній сукупності [411]
3.	2001	Словник-довідник для фахівців фармації	Теорія управління – міждисциплінарна самостійна галузь знань, яка поєднує наукові узагальнення з практичним досвідом роботи з управління [366]

<i>Продовження табл. 1.8</i>			
4.	2005	Є. Півнєв	Теорія управління – наука, що вивчає процеси управління в соціально-економічних системах, зміст і форму управлінських відносин, закономірності їх виникнення та розвитку, а також принципи ефективного управління [307, с. 42]
5.	2009	Л. Бурганова	Теорія управління – наука, що вивчає управлінські процеси в соціально-економічних системах, принципи, зміст і форми управлінських відносин [78]
6.	2012	В. Макаров	Теорія управління – це наукова дисципліна, що вивчає принципи і методи досягнення складних цілей, які передбачають кооперації виконавчої діяльності на основі реалізації управлінських функцій [253, с. 8]
7.	2013	Ю. Бех	Теорія управління – галузь наукового знання, що вивчає процеси управління в соціальних та соціально-економічних системах, систему принципів, методів і технологій управління, зміст, форму та еволюцію управлінських відносин, ефективність прийняття управлінських рішень та управління взагалі [43, с. 101]
8.	2014	Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів : українсько-латинсько-російсько-англійський	Теорія управління – міждисциплінарна сфера знань, яка акумулює дані різних наукових дисциплін, корисних для кращого розуміння й оптимального здійснення людиною управлінської діяльності [398, с. 696]

Згідно з процедурою здійснення понятійно-термінологічного аналізу кожне з восьми визначень, наведених у табл. 1.8, поділяємо на окремі складники. Це дозволяє, по-перше, зіставити їх і виокремити спільні елементи, що входять до складу визначень декількох науковців. По-друге, зіставити

елементи, що входять у визначення лише окремих авторів, для більш глибокого розуміння сутності теорії управління (див. табл. 1.9).

Сукупність спільних елементів визначень дозволить нам дати розширене визначення сутності поняття «теорія управління» й сформулювати власне визначення основного поняття нашого дослідження «теорія управління вищими навчальними закладами», яке відбиває сучасний стан розробки цієї наукової проблеми.

Таблиця 1.9

Структура визначень поняття «теорія управління»

Елементи визначень	№ визначень у таблиці 1								Узагальнені елементи
	1	2	3	4	5	6	7	8	
1	2								3
Наука	+			+	+				Сукупність наукових знань
Знання		+	+				+	+	
Наукова дисципліна						+			
Принципи й методи	+	+		+	+	+	+		Принципи, методи й методологія здійснення управлінської діяльності
Закономірності їхнього виникнення й розвитку				+					
Правила й прийоми									
Зміст й форма				+			+		
Технологія управління							+		
Процеси управління				+			+		
Наукові дисципліни			+					+	
Еволюція управлінських відносин							+		

Продовження табл. 1.9								
Керування різними системами, процесами й об'єктами	+							
Раціональне використання ресурсів		+						
Практичний досвід			+					
Ефективність прийняття управлінських рішень							+	
Розуміння й оптимальне здійснення управлінської діяльності		+					+	+
Досягнення цілей						+		
Вивчення процесів управління в соціально-економічних системах					+			
Реалізації управлінських функцій						+		
Пояснення управлінських явищ і спрямування діяльності закладу (організації) на основі реалізації управлінських функцій								

Перша група ознак проведеного структурного аналізу стосується визначення суті поняття «теорія управління». Отже, більшість науковців вважає, що теорія управління – це сукупність знань. Два автори дотримуються думки, що теорія управління – це наука, один – що наукова дисципліна.

Отже, ми поділяємо думку більшості дослідників, що теорія управління – це сукупність знань. Але вважаємо за доречне уточнити, що це сукупність наукових знань. Саме цілісна система достовірних знань, усі положення й висновки, які містить теорія, є обґрунтованими й доведеними.

На нашу думку, не можна без уваги залишити зауваження А. Машкова, який зазначає, що не слід взагалі ототожнювати теорію з наукою – між ними існує багато суттєвих відмінностей. Якщо теорія протиставляється (хоч і відносно) практиці, то наука поєднує і теорію, і практику. Теорії можуть змінювати одна одну, а наука залишається незмінною. У межах однієї науки нерідко співіснують, конкурують кілька наукових теорій, які пропонують різноманітні методи та практичні рекомендації [261].

Друга група ознак характеризує те, за допомогою чого теорія управління втілюється в життя та в чому виражається.

Четверо науковців зазначають, що теорія управління втілюється у принципах і методах здійснення управлінської діяльності. В одному з проаналізованих визначень акцентовано увагу на тому, що теорія управління спрямована й на вивчення технології управління. Отже, спираючись на спільні компоненти зазначимо, що теорія управління втілюється в життя за допомогою принципів, методів та методології здійснення управлінської діяльності.

Щоб з'ясувати цінність теорії управління для практичної діяльності, розглянемо наступну групу ознак. Компоненти третьої групи пояснюють, у чому полягає практична значущість теорії управління, що є найголовнішим інструментом ефективного управління закладом освіти (організацією).

Існують різні думки щодо цього аспекту:

- теорія управління спрямована на розуміння й оптимальне здійснення людиною управлінської діяльності;
- вона поєднує наукові узагальнення з практичним досвідом роботи з управління;

- теорія управління спрямована на підвищення ефективності підприємницької діяльності, раціональне використання ресурсів підприємства у всій їхній сукупності;
- головною її функцією є ефективність прийняття управлінських рішень та управління взагалі;
- теорія управління спрямована на досягнення складних цілей, які передбачають кооперації виконавчої діяльності на основі реалізації управлінських функцій.

Ми погоджуємося з твердженнями всіх науковців. У кожному з цих висловлювань є доля істини, їхні думки не суперечать і не виключають одна одну. Узагальнюючи все зазначене, стверджуємо, що теорія управління дозволяє не тільки дати пояснення управлінських явищ, але й спрямовує діяльність закладу (організації) на основі реалізації управлінських функцій.

На підставі понятійно-термінологічного аналізу змісту визначень поняття «теорія управління» різних авторів, систематизації елементів можемо дати власне, більш розширене визначення сутності цього поняття.

Теорія управління – це сукупність наукових знань про принципи, методи та методологію здійснення управлінської діяльності, що дозволяє дати пояснення управлінських явищ та на основі реалізації управлінських функцій спрямовує діяльність закладу (організації).

Ми погоджуємося з думкою Л. Бурганової [78], що «у центрі уваги теорії управління – як вивчення механізмів, так і соціальних технологій ефективного управління».

До головних категорій теорії управління ми відносимо: зміст управління, систему, суб'єкт, об'єкт, мету та принципи управління, управлінські відносини, методи, закони та закономірності, функції, процес управління, закони та закономірності.

Однак наука управління повинна розглядати управлінське буття будь-якої сфери, тобто процес управління для реалізації якого необхідний механізм управління. Процес управління та механізм управління повинні відповідати

один одному та меті управління як особливий вид людської діяльності. Тому об'єктом теорії управління є і процес управління, і його механізм (див. рис. 1.1) [307, с. 43].

Рис. 1.1. Об'єкт теорії управління

Якщо теорія управління містить знання про принципи та методи управління різними системами, процесами та об'єктами, то впевнено можна зазначити, що освітні системи також є об'єктом вивчення теорії управління.

До цілей теорії управління відносять:

- вивчення найбільш важливих, типових форм управлінських відносин, у яких виявляється взаємодія керівників і підлеглих;
- визначення основних тенденцій розвитку управлінських процесів;
- побудова найбільш ймовірних напрямів і сценаріїв розвитку управлінської діяльності в майбутньому;
- формулювання науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення системи управління [78].

Наступним кроком у нашому дослідженні є визначення поняття «теорія управління вищими навчальними закладами (або заклади вищої освіти)».

Підкреслимо, що будь-яка наукова теорія складається із взаємопов'язаних структурних компонентів та незалежно від того, до якого типу вона належить,

має у своєму вихідному базисі центральний системоутворювальний елемент. Центральним системоутворювальним елементом теорії управління освітніми системами є категорія організації [90]. Так, у нашому дослідженні системоутворювальним елементом є заклад вищої освіти, скорочено ЗВО, виш (до затвердження Постанови Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 року № 308 [277] застосовувався термін «вищий навчальний заклад», а також вживалися скорочення ВНЗ, виш, вуз). Об'єкт нашого дослідження вимагає уточнення поняття «вищий навчальний заклад».

У Законі «Про вищу освіту» (2014 р.) зазначено, що вищий навчальний заклад – окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх інтересів і здібностей [318].

Здійснюючи систематизацію наведених вище понять і тез, ґрунтуючись на особливостях ЗВО, поєднуючи погляди різних науковців із власними роздумами щодо дослідження проблеми розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні, пропонуємо розуміння поняття *теорія управління вищими навчальними закладами* як систему наукових знань про принципи і методи, закони і закономірності, наукові підходи, що спрямовують діяльність закладу на вирішення практичних завдань, оптимізацію управлінської діяльності та впливають на динаміку розвитку закладів вищої освіти.

Звідси структура теорії управління ЗВО визначається сукупністю її основних компонентів та зв'язками між ними (див. рис. 1.2).

Але у визначені неможна перерахувати всі можливі складові. У зв'язку з цим, під час дослідження ми орієнтувалися і на такі складові педагогічної теорії, які виокремлює Хриков Є. [439], емпіричні факти накопичені наукою, наукові теорії, концепції, умови тощо.

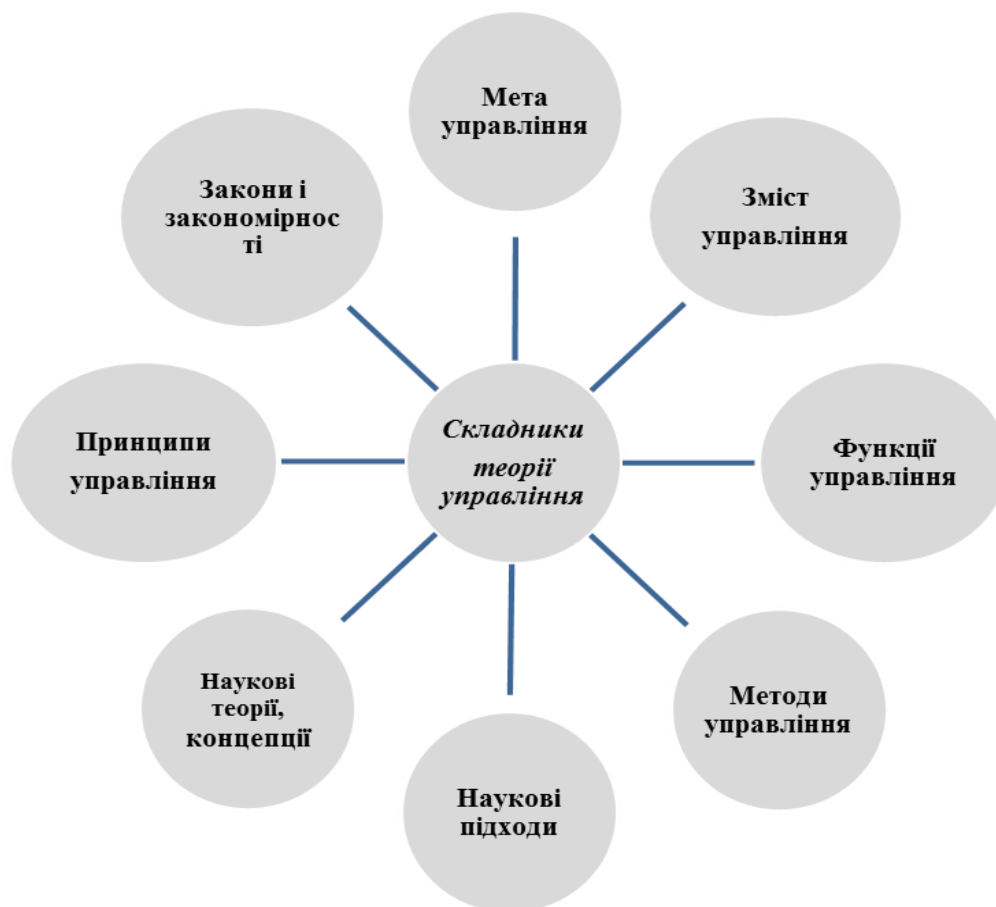

Рис. 1.2 Структурні компоненти теорії управління

Примітка: складено на основі визначення поняття «теорія управління ВНЗ»

Відтак, структурними компонентами досліджуваної системи (теорії управління ЗВО) є такі: мета і зміст управління, функції і методи управління, наукові підходи, теорії, концепції, принципи, закони і закономірності управління, емпіричні факти накопичені наукою, наукові теорії, концепції, умови тощо.

Проведений аналіз дає підстави припустити, що розвиток теорії управління ЗВО можна розглядати як закономірний, цілеспрямований процес змін системи наукових знань про принципи і методи, закони і закономірності, наукові підходи, що спрямовують діяльність закладу на вирішення практичних

завдань, оптимізацію управлінської діяльності та впливають на динаміку розвитку закладів вищої освіти.

Але, розглядаючи це поняття (розвиток теорії управління ЗВО), потрібно враховувати, що зміни можуть бути запланованими й незапланованими, негативними або позитивними.

На основі традиційного методу аналізу документів і понятійно-термінологічного аналізу ми проаналізували вживаність, сутність понять «розвиток», «теорія», «управління» і «теорія управління». У результаті дослідження отримали нове розуміння сутності поняття «теорія управління», запропонували власне наукове бачення визначення поняття «теорія управління закладами вищої освіти» та окреслили поняття «розвиток теорії управління вищими навчальними закладами».

Звідси нагальною потребою стала розробка особливого методологічного підходу до аналізу розвитку теорії управління вищими навчальними закладами останньої чверті XX – початку XXI століття в Україні з метою обґрунтування та експериментальної перевірки рівня її розвитку.

Отже, наступним завданням є необхідність розробки критеріїв та показників аналізу й оцінки розвитку цього процесу, що дозволить наочно уявити розвиток теорії управління ЗВО у всій сукупності внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

1.4. Критерії аналізу й оцінки розвитку теорії управління вищими навчальними закладами (остання чверть XX – початок XXI століття) в Україні

Сучасне українське суспільство вступило в якісно новий етап розвитку, на якому відбуваються принципові зміни в економіці, соціальних відносинах, науці й техніці. Ці зміни вимагають певної переорієнтації в структурі управління закладами вищої освіти різних рівнів акредитації [118].

Будь-яка організаційна система вимагає управління. Одним із провідних напрямків реформування управління вищою освітою в Україні є посилення акцентів на управління розвитком закладів вищої освіти.

Предметом нашого дослідження є розвиток теорії управління закладами вищої освіти в Україні в історії вітчизняної педагогіки останньої чверті XX – початку XXI століття.

Теорія управління ЗВО є складним й багатогранним явищем, яке потребує розробки універсальної системи методологічних підходів до аналізу й оцінки розвитку теорії управління закладами вищої освіти. Отже, одне з завдань нашого дослідження – побудова обґрунтованої системи критеріїв. Це нам допоможе вивчити всі сторони, всі елементи теорії управління у їхній системі; простежити поступовий розвиток теорії управління закладами вищої освіти; виявити зміну парадигм теорії управління, які характеризують певну етапність цього процесу; здійснити порівняльний аналіз цих етапів з метою виділення особливостей кожного з них; обґрунтувати наукову новизну досліджень теорії управління закладами вищої освіти; визначити тенденції подальшого розвитку теорії управління ЗВО. Цим вимогам відповідає критеріально-комплексний підхід до аналізу й оцінки процесів розвитку системи освіти й педагогічної думки, запропонований В. Курилом [235, с. 14 – 15].

Отже, сутність такого підходу полягає в розробці, обґрунтуванні й використанні в ході дослідження системи критеріїв для аналізу й оцінки

розвитку теорії управління закладами вищої освіти, яка забезпечує детальний, якісний та об'єктивний аналіз. Ряд учених відносять виділення чітких критеріїв до однієї з парадигмальних вимог розробки методології педагогічних досліджень [171; 234; 236].

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив нам встановити, що в педагогічній практиці існує декілька підходів до визначення критеріїв та показників.

За великим тлумачним словником сучасної української мови, критерій – це ознака, за якою можна судити про щось, мірило для визначення, оцінки предмета чи явища; підстава для оцінки або класифікації чогось [89, с. 1103].

У педагогічній теорії під поняттям «критерій» розуміють об'єктивну ознаку, за допомогою якої здійснюється порівняльна оцінка досліджуваного явища, ступеня розвитку його в різних обстежених осіб або сукупність таких якостей явища, що відображають його суттєві характеристики й саме тому підлягають оцінці [234, с. 35].

Під критеріями в науці розуміють також ті характерні ознаки явища, що вивчається (оцінюється), які відбивають його суттєві риси й саме тому підлягають оцінці [266, с. 209].

Система міжнародних стандартів ISO визначає критерій як міру відбиття цілісності властивостей об'єкта, що забезпечує його існування; методологічний інструментарій управління якістю освіти; ідеальний зразок, що відображає вищий, досконалий рівень досліджуваного явища; засіб вибору або виміру альтернатив. А показник – це конкретний вимірник критерію, що робить його доступним для спостереження, обліку й фіксування [15].

Якщо характеристика критерію залежить від об'єкта дослідження [15], то під критеріями в нашій роботі доречно розуміти узагальнену характеристику теоретичних основ управління закладами вищої освіти; ознаку, на підставі якої визначається оцінка, рівень розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні.

Слушною є думка О. Діденка [146] та В. Зайчука [175], які зазначають, що поняття «критерій» за своїм обсягом ширше, ніж поняття «показник», і що показник є складником критерію.

Критерії оцінки, як зазначає В. Зайчук, відображаються через показники. Останні, будучи складником критеріїв, служать типовими й конкретними проявами найважливіших сторін оцінюваного явища. Автор зазначає, що показники – це наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; явище або подія, на підставі яких можна робити висновки про перебіг якого-небудь процесу; дані, які свідчать про розвиток та перебіг чогось [175, с. 59 – 61].

На думку Т. Щербан, критерій – це сукупність основних показників, що розкривають норму, вищий рівень розвитку відповідної якості. Науковець наголошує, що як компонент критерію показник є конкретним і типовим проявом однієї із суттєвих сторін, на підставі якого можна «визнати» наявність якості, говорити про рівень її розвитку. Отже, для того щоб показник відповідав своєму призначенню, він повинен за кожним критерієм розкривати сутність відповідної якості [470, с. 309-315].

Показники мають відповідати таким вимогам: по-перше, бути простими й доступними для їхнього розуміння і використання, по-друге, охоплювати істотні сторони, явища, по-третє, враховувати специфіку феномена, по-четверте, давати можливість визначати кількісну та якісну оцінку розвитку досліджуваного явища [470].

Ми поділяємо думку М. Решетника, що для будь-якого критерію характерна наявність показників, які відбивають найбільш важливі стійкі властивості об'єкта, що забезпечують його існування. Головними характеристиками показника є конкретність, що дозволяє розглядати його як частину критерію, і діагностичність, що робить його доступним для спостереження й обліку. Показникам відводиться важлива роль у діагностуванні, завдяки їм ми маємо можливість судити про розвиток явища,

що вивчається. Отже, показник – це свідчення, доказ, ознака, завдяки яким можна оцінити досягнення у розвитку процесу чи явища, які вивчаються [304, с. 218].

Визначаючи критерії аналізу й оцінки розвитку теорії управління закладами вищої освіти, ми спиралися на вимоги, розроблені В. Курилом [234, с. 35 – 36] та Є. Хриковим [436, с. 25]:

1. Критерії повинні визначати суттєві характеристики системи освіти й педагогічної думки.

2. Критерії мають відображати не окремі характеристики, а всю сукупність суттєвих характеристик системи освіти, забезпечувати їхній усебічний аналіз і оцінку.

3. Критерії мають бути теоретично й логічно обґрунтованою системою взаємопов'язаних характеристик системи освіти.

4. Критерії повинні давати змогу оцінити і процес розвитку системи освіти, і його поточні та кінцеві результати.

5. Формулюючи критерії, треба враховувати можливість отримання необхідної для оцінки певного явища інформації.

6. При розробці системи критеріїв треба враховувати основні підходи до аналізу історико-педагогічних явищ (діалектичний, системний, парадигмальний, історико-педагогічний, гносеологічний тощо).

7. Система критеріїв має бути перевіреною на практиці.

8. Бажано, щоб обґрунтований комплекс критеріїв можна було застосувати для оцінки подібних історико-педагогічних явищ.

Визначення комплексу критеріїв для аналізу й оцінки розвитку теорії управління ЗВО в Україні (остання чверть XX – початок XXI ст.) здійснювалося за певною схемою, яка включає два етапи.

На першому етапі було складено перелік критеріїв, запропонованих О. Адаменко, А. Димитрієвим, В. Курилом, Є. Хриковим та О. Шевченко, з проблем розвитку освіти, педагогічної думки і теорії та здійснено їхній структурний аналіз (див. табл. 1.11).

На другому – експертам було запропоновано визначити найбільш суттєві ознаки розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття.

Експертами виступили представники професорсько-викладацького складу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Їм було запропоновано визначити в наданому списку (див. додаток II) найбільш значущі, на їхню думку, критерії оцінювання розвитку теорії управління закладами вищої освіти.

У таблиці 1.10 наведено узагальнені відомості про критерії, які науковці використовували у своїх працях з проблем розвитку освіти, педагогічної думки і теорії.

Таблиця 1.10

Аналіз критеріїв визначення рівня розвитку педагогічної науки

Критерії	Науковці, які розробили критерії			
	А. Дмитрієв	В. Курило	Є. Хриков О. Адаменко	О. Шевченко
Спрямованість досліджень	+	+	+	+
Шляхи формування проблематики дослідження	+			+
Наступність розвитку теорії управління	+			+
Методи, що використовуються для дослідження	+	+		+
Якісний склад дослідників	+	+	+	+
Форма відображення отриманої в результаті дослідження наукової інформації	+	+	+	+
Рівень розвитку досліджуваного явища	+	+	+	+

<i>Продовження табл. 1.10</i>				
Вплив досліджуваного явища на педагогічну практику в певний період в Україні	+			+
Здатність досліджуваного явища до подальшого розвитку, тобто наявність прогресивних тенденцій, які можна екстраполювати в майбутнє	+		+	
Зв'язок досліджуваного явища з сучасною теорією		+		
Методологічні засади дослідження, педагогічного пошуку		+		
Характеристика процедури педагогічного пошуку		+	+	
Наукова новизна педагогічних пошуків, досліджень		+	+	
Відповідність педагогічної думки внутрішній логіці розвитку педагогічної науки	+			
Характер та результативність зв'язку педагогічної думки з практикою	+			
Розвиток системи науково-педагогічної комунікації	+			
Форма організації дослідження розвитку теорії			+	
Форми організації педагогічних пошуків, досліджень	+			

Структурний аналіз допоміг визначити спільні критерії, які виокремлюють різні автори щодо аналізу розвитку науки. Але, враховуючи особливості предмета нашого дослідження, ми вилучили ряд наведених у табл. 1.2 критеріїв, які не відбивають цієї специфіки, доповнили список найбільш значущими, на нашу й думку експертів, критеріями, суттєвими (вагомими) для аналізу розвитку теорії управління вищими навчальними закладами. При цьому враховували визначення понять «теорія управління ЗВО» та «розвиток теорії управління ЗВО».

Відтак, у нашому дослідженні аналіз й оцінку розвитку теорії управління закладами вищої освіти останньої чверті XX – початку XXI століття вважаємо

за доцільне визначати за таким переліком критеріїв і показників:

1. Спрямованість досліджень за проблематикою:

- розвиток понятійного апарату теорії управління ЗВО;
- обґрунтування змісту діяльності керівників вищих навчальних закладів;
- дослідження основних функцій і методів управління;
- аналіз закономірностей, принципів управління закладами вищої освіти;
- наукове обґрунтування концепції, теорії управління.

Аналіз різноманітності педагогічного пошуку на певному етапі, характер спрямованості досліджень дають змогу оцінити «вектор» розвитку педагогічної науки [235, с. 28], зокрема теорії управління.

2. Якісний склад науковців (носіїв, генераторів) з проблем управління закладами вищої освіти:

- працівники шкіл;
- працівники ЗВО;
- працівники установ управління;
- наукові працівники.

Склад учених з дослідження теорії управління ЗВО характеризує стан цієї галузі науки. Залучення до наукових досліджень працівників установ управління, наукових працівників та керівників закладів вищої освіти створює сприятливі умови для розвитку теорії управління закладами вищої освіти. Діяльність працівників установ управління передбачає вивчення, аналіз та узагальнення управлінської діяльності навчальних закладів. Науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти систематично займаються науковими пошуками, що передбачає володіння методами наукових досліджень.

3. Кількість наукових праць з теорії управління закладами вищої освіти та форма відображення отриманої в результаті дослідження наукової інформації:

- статті в часописах та збірниках;

- монографії;
- дисертації;
- методичні рекомендації;
- навчальні посібники;
- загальна кількість праць.

4. Інституційне оформлення наукової галузі:

- наявність наукових установ (дослідницьких інститутів, лабораторій, відділів, наукових шкіл, центрів і підрозділів);
- формування нової спеціалізації наукових спеціальностей (освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»);
- включення до наукового обігу нових історико-педагогічних джерел;
- наявність рад із захисту дисертацій;
- проведення наукових конференцій.

Важливо усвідомлювати, що для будь-якого етапу характерною рисою є наявність наукових шкіл, центрів, спеціалізованих вчених рад, наукової спеціальності, вчених, до кола інтересів яких входило б дослідження теорії управління ЗВО та діяльність яких на певному етапі мала визначальний вплив на розвиток педагогічної думки й, зокрема, на розвиток теорії управління закладами вищої освіти в Україні. Характерною також є зміна організаційних форм науки та включення до наукового обігу нових історико-педагогічних джерел.

5. Методологічні засади дослідження теорії управління ЗВО:

- розробленість проблем методології дослідженості теорії управління;
- реалізація методологічних підходів;
- кількість праць, у яких висвітлено методологічні засади дослідження теорії управління ВНЗ;

6. Форми організації пошуків, досліджень розвитку теорії управління закладами вищої освіти:

- індивідуальні роботи;

- колективні роботи;
- індивідуальні роботи під керівництвом наукового керівника, консультанта.

Дотримання при складанні періодизації історії розвитку теорії управління ЗВО в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст. запропонованої системи критеріїв дозволить чітко виявити особливості, тенденції та досягнення вітчизняних досліджень управління закладами вищої освіти в Україні, простежити генезу та еволюцію наукових ідей та концепцій розвитку теорії управління закладами вищої освіти.

Із обґрунтованої нами системи критеріїв неможливо визначити один із пріоритетних, оскільки окреме використання одного з цих критеріїв та показників-індикаторів не дозволяє зробити системний аналіз стану та розвитку теорії управління ЗВО в Україні (остання чверть XX – початок XXI ст.).

У таблиці 1.11 наведено систему критеріїв та відповідних показників для аналізу розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття, створену з урахуванням структурного аналізу вже науково обґрунтованих критеріїв і думок експертів.

Таблиця 1.11

**Критерії та показники аналізу й оцінки розвитку теорії управління
закладами вищої освіти в Україні
(остання чверть XX – початок XXI століття)**

№	Критерії	Показники
1.	Спрямованість досліджень за проблематикою	<ul style="list-style-type: none"> – розвиток понятійного апарату теорії управління ЗВО; – обґрунтування змісту діяльності керівників закладів вищої освіти; – дослідження основних функцій і методів управління ЗВО; – аналіз закономірностей, принципів

		<p>управління закладами вищої освіти;</p> <ul style="list-style-type: none"> – наукове обґрунтування концепції теорії управління
2.	Якісний склад науковців (носіїв, генераторів) з проблем управління закладами вищої освіти	<ul style="list-style-type: none"> – працівники шкіл; – працівники ЗВО; – працівники установ управління; – наукові працівники
3.	Кількість наукових праць з теорії управління закладами вищої освіти й форма відображення отриманої в результаті дослідження наукової інформації	<ul style="list-style-type: none"> – статті в часописах та збірниках; – монографії; – дисертації; – методичні рекомендації; – навчальні посібники; – загальна кількість праць
4.	Інституційне оформлення наукової галузі	<ul style="list-style-type: none"> – наявність наукових установ (дослідницьких інститутів, лабораторій, відділів, наукових шкіл, центрів і підрозділів); – формування нової спеціалізації наукових спеціальностей (освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»); – включення до наукового обігу нових історико-педагогічних джерел; – наявність рад із захисту дисертацій; – проведення наукових конференцій
5.	Методологічні засади дослідження теорії управління закладами вищої освіти	<ul style="list-style-type: none"> – розробленість проблем методології дослідженості теорії управління; – реалізація методологічних підходів;

		– кількість праць, у яких висвітлено методологічні засади дослідження теорії управління ВНЗ
6.	Форми організації пошуків, досліджень розвитку теорії управління закладами вищої освіти	<ul style="list-style-type: none"> – індивідуальні роботи; – колективні роботи; – індивідуальні роботи під керівництвом наукового керівника, консультанта

Застосування в комплексі заявлених критеріїв та показників-індикаторів дозволить не лише всебічно розглянути історію розвитку теорії управління закладами вищої освіти, а й визначити певні якісні особливості її розвитку, усвідомити процес переходу розвитку теорії управління ЗВО від одного етапу до іншого, здійснити порівняльний аналіз цих етапів з метою виділення спільного й відмінного, виявити тенденції й кризовий стан розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні.

Виходячи з цього, на нашу думку, є доцільним відповідно до визначених критеріїв і показників виділення трьох рівнів оцінки розвитку теорії управління ЗВО в Україні: високий, середній, низький.

Звідси, рівень – це: 1) дія зі значенням «розвивати й розвиватися»; 2) процес, у результаті якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого [395, с. 631].

Високий рівень характеризує наявність:

- дисертацій, монографій, присвячених питанням теорії управління закладами вищої освіти в Україні;
- наукових робіт, присвячених розробленості проблем методології дослідження теорії управління закладами вищої освіти в Україні;
- цілісної, стабільної категоріально-понятійної системи, яка відбиває наявний та актуальний стан розвитку теорії управління ЗВО;

- наукових робіт, у яких обґрунтовується зміст діяльності керівників вищих навчальних закладів;
- словників (тезаурусів) управлінських понять у підручниках з теорії управління ЗВО;
- сформованих вимог до вирішення понятійних проблем з управління ЗВО в дисертаціях, монографіях, статтях;
- розробленої цілісної (макро) теорії управління ЗВО;
- розробленої теорії управління, яка присвячена великим підсистемам управлінської діяльності;
- наукових робіт, у яких аналізується практичний досвід управління закладами вищої освіти;
- складу науковців (носіїв, генераторів) з проблеми розвитку теорії управління ЗВО в Україні, зокрема: працівників ЗВО, науково-педагогічних працівників, працівників установ управління;
- колективних та індивідуальних робіт під керівництвом наукового керівника з дослідження розвитку теорії управління закладами вищої освіти;
- проведення науково-практичних конференцій різного рівня з питань розвитку теорії управління ЗВО в Україні.

Середній рівень характеризується:

- увагою частини науковців (дисертаційних робіт) до вирішення питання розвитку теорії управління ЗВО;
- консервативністю понятійної системи з теорії управління освітніми закладами;
- наявністю більшості наукових робіт, у яких описано практичний досвід управління ЗВО;
- появою словників (тезаурусів) управлінських понять у підручниках;
- відсутністю загальноприйнятих точок зору на категорії теорії управління ЗВО;

- наявністю окремої кількості наукових статей, присвячених проблемам теорії управління закладами вищої освіти в Україні;
- локальними дослідженнями теорії управління ЗВО;
- наявністю складу науковців (носіїв, генераторів) з проблеми розвитку теорії управління ЗВО в Україні, зокрема: науково-педагогічних працівників, працівників установ управління.

Для низького рівня характерні:

- відсутність дисертаційних робіт, монографій з питань розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні;
- недостатня кількість наукових статей, присвячених проблемам теорії управління ЗВО в Україні;
- наявність індивідуальних досліджень розвитку теорії управління закладами вищої освіти;
- наявність наукових робіт, у яких аналізується управління закладами вищої освіти, яке спирається переважно на досвід та традиції;
- протиріччя в понятійній системі теорії управління;
- орієнтація понятійної системи на соціальні чинники;
- відсутність словників (тезаурусів) понять теорії управління закладами вищої освіти;
- наявність складу науковців (носіїв, генераторів) з проблеми розвитку теорії управління ЗВО в Україні, зокрема працівники шкіл.

Окреслені критерії та охарактеризовані рівні дозволяють: усебічно розглянути розвиток теорії управління ЗВО; виявити суттєві характеристики цього процесу; виділити якісно відмінні етапи та за ними оцінити стан розвитку теорії управління ЗВО; зробити висновки про ступінь дослідженості певних аспектів; визначити особливості, тенденції та перспективи подальшого розвитку цієї галузі.

Отже, обґрунтовані критерії й показники забезпечать глибокий та об'єктивний аналіз розвитку теорії управління вищими навчальними закладами.

Висновки до розділу 1

Одним із головних завдань нашого дослідження є розробка наукового інструментарію, сукупності дослідницьких засобів, які формують уявлення про послідовність дій у процесі вирішення поставлених дослідницьких завдань, що забезпечить глибокий та об'єктивний аналіз проблеми розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття.

На основі аналізу праць філософів, наукознавців, істориків науки, педагогів, управлінців та з урахуванням певних особливостей розвитку теорії управління ЗВО, яке становить складне й багатofакторне явище, було обґрунтовано міждисциплінарну теоретико-методологічну базу дослідження. З'ясовано, що визначальним у дисертаційній праці є побудова моделі наукового дослідження з метою цілісного аналізу розвитку теорії управління закладами вищої освіти. Так, ми спираємося на структуру методологічного знання, яка становить комплекс наукових підходів відповідно до чотирирівневої класифікації: філософський рівень (теорія пізнання, основні положення діалектики); загальнонауковий рівень (системний та парадигмальний підходи); конкретно-науковий рівень (сукупність законів та закономірностей педагогічної науки); рівень конкретного дослідження (методика й техніка дослідження, які забезпечили одержання достовірних і об'єктивних фактів та їхню первинну обробку: відбір джерел, дослідження джерельної бази, здійснення періодизації, кількісного та змістовного аналізів розвитку теорії управління закладами вищої освіти).

Аналітичний огляд джерел, використаних у ході дослідження проблеми розвитку теорії управління ЗВО в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття, дозволив їх систематизувати та розподілити на три групи.

До першої групи видань ми віднесли філософські праці, роботи з проблем методології та історії педагогіки, аналіз яких дав змогу обґрунтувати методологію нашого дослідження. Друга група джерел – розвідки, присвячені загальним питанням розвитку педагогічної науки та різним аспектам розвитку

теорії управління освітніми установами. Третя – це першоджерела, автентичні матеріали: статті, дисертації, автореферати, підручники, навчальні посібники, покажчики, надруковані та захищені вітчизняними авторами в аналізований період. На різних етапах пошуку та опрацювання джерел ми використовували методи суцільного й несуцільного дослідження, монографічний і метод головного масиву. Критеріями для формування вибірки груп джерел були: тематика, зміст, вид, час і місце видання, що необхідно для виокремлення якісно відмінних етапів у розкритті проблеми історії розвитку теорії управління вищими навчальними закладами.

Аналіз усього масиву джерельної бази дозволив установити, що теорія управління закладами вищої освіти в Україні розвивалася за схемою: 76 – 80 рр. – одиничні роботи з теорії управління ЗВО; 90-ті рр. – локальні дослідження теорії управління ЗВО; 2001 – 2016-ті рр. характеризуються наявністю праць, зокрема колективних, присвячених великим підсистемам управлінської діяльності закладів вищої освіти.

На підставі аналізу дефініцій і сутності понять «розвиток», «теорія», «управління», «теорія управління», запропонованих Д. Горобцем, О. Мармазою, С. Майбородою, В. Пікельною, Є. Хриковим, Г. Чорним, Г. Щокіним, визначено ключові проблеми понятійно-категоріального апарату дослідження: існування значної кількості необґрунтованих визначень одного й того самого терміна, полісемія управлінської термінології або взагалі її відсутність. Понятійно-термінологічний аналіз змісту визначень поняття «теорія управління» різних авторів, систематизація елементів дозволили отримати нове тлумачення сутності цього поняття, під яким ми розуміємо сукупність наукових знань про принципи, методи та методологію здійснення управлінської діяльності, що дозволяє дати пояснення управлінським явищам і на основі реалізації управлінських функцій спрямувати діяльність закладу (організації).

Поняття «теорія управління вищими навчальними закладами» ми визначаємо як систему наукових знань про принципи й методи, закони й

закономірності, наукові підходи, що спрямовують діяльність закладу на вирішення практичних завдань, оптимізацію управлінської діяльності та впливають на динаміку розвитку закладів вищої освіти. На підставі цілісного аналізу було обґрунтовано структуру теорії управління закладами вищої освіти, яка визначається сукупністю основних компонентів цієї теорії та зв'язками між ними: мета, зміст, функції і методи управління, наукові підходи, принципи, закони й закономірності управління, емпіричні факти і концепції накопичені наукою, умови тощо.

Для аналізу й оцінки розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст. було розроблено систему критеріїв. Визначення комплексу критеріїв здійснювалося у два етапи: на першому етапі було складено перелік уже науково обґрунтованих критеріїв О. Адаменко, А. Дмитрієвим, В. Курилом, Є. Хриковим, О. Шевченко з проблем розвитку освіти, педагогічної думки і теорії та проведено їхній структурний аналіз. На другому – шляхом опитування експертів з цього переліку уточнено найбільш суттєві ознаки розвитку теорії управління.

З урахуванням структурного аналізу вже науково обґрунтованих критеріїв і думок експертів ми розробили систему критеріїв аналізу й оцінки розвитку теорії управління ЗВО в Україні означеного періоду: спрямованість досліджень теорії управління ЗВО; якісний склад науковців (носіїв, генераторів) з проблем управління ЗВО; кількість наукових праць з теорії управління ЗВО та форма відображення отриманої в результаті дослідження наукової інформації; інституційне оформлення наукової галузі; методологічні засади дослідження; форми організації пошуків, досліджень розвитку теорії управління ЗВО. Для кожного з визначених критеріїв було відібрано відповідні параметри (показники), які є основою для аналізу рівня розвитку теорії управління закладами вищої освіти.

Відповідно до визначених критеріїв схарактеризовано високий, середній, низький рівні розвитку теорії управління ЗВО означеного періоду:

76 – 80-ті рр. XX ст. – низький рівень розвитку теорії управління ЗВО;

90-ті рр. XX ст. – за всіма критеріями спостерігається поступовий перехід з низького рівня розвитку теорії управління ЗВО до середнього, а починаючи з 2001 року, – до високого.

Обґрунтовані критерії є цілісною системою, кількісні та якісні показники якої дозволили вирішити завдання щодо аналізу об'єкта дослідження.

Наступне завдання дослідження пов'язано із практичним застосуванням обґрунтованої системи критеріїв і показників для всебічного аналізу й оцінки розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття.

РОЗДІЛ 2

ЕТАПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ В УКРАЇНІ (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)

2.1. Передумови розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні

Одним із алгоритмів проведення аналізу стану дослідження наукової проблеми є її розгляд як системного утворення та з'ясування того, що в цьому напрямі зробили вчені напередодні [275, с. 60]. Це допоможе визначити передумови розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття.

Створення цілісної системи уявлень про науку управління крізь епохи впливає на досягнення здобутків в освіті, формування нових парадигм і бачень щодо історії розвитку теорії управління закладами вищої освіти. Ця проблема постає особливо актуальною в умовах змін, що відбуваються у сфері освіти, оскільки дозволяє простежити важливі тенденції й особливості розвитку теорії управління освітніми системами, визначити ступінь вивченості цих питань та спрогнозувати тенденції подальшого розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні.

Не завжди можливо виявити глибинні причини тих чи тих педагогічних явищ, але з'ясування передумов розвитку теорії управління доцільно розглядати, починаючи з історії становлення управління як науки.

Історію становлення управління як науки, що нараховує близько семи тисячоліть, ґрунтовно відображено в сучасній науковій літературі, зокрема й у вигляді континууму від виникнення писемності до сучасних концепцій менеджменту [250; 407]. В Україні управлінська наука розвивалася в межах підходів, які панували в СРСР. Генезу розвитку теорії управління в радянський

період ґрунтовно розглянула Г. Єльнікова, яка зазначає, що, незважаючи на те, що науково-пошукові дослідження були спрямовані на вдосконалення адміністративно-командної системи, вони дали змогу накопичити значний досвід у галузі управління [163, с. 93 – 99].

На основі аналізу етапів розвитку управлінської науки протягом радянського й пострадянського часу (Б. Андрушків, О. Кузьміна, О. Мельник, А. Шегда) ми пропонуємо виділити п'ять етапів розвитку управлінської науки в Україні (див. табл. 2.1), кожен з яких характеризується певними особливостями [468].

Таблиця 2.1

Етапи розвитку управлінської науки в Україні

№ з/п	Етап	Особливості управлінської науки
1.	Жовтень 1917 р. – березень 1921 р.	Основне завдання – розроблення форм і методів державного централізованого управління виробництвом, обґрунтування принципів централізму, організаційних методів управління, адміністрування та державного регулювання. Цей етап характеризується обґрунтуванням основних принципів і форм залучення працівників до управління, створенням нової системи відносин
2.	Квітень 1921 р. – 1928 р.	Особливість етапу полягала в удосконаленні адміністративного управління виробництвом, спробах застосування госпрозрахунку як основи економічних методів управління, формальному вивченні можливостей участі працівників в управлінні. Особливу увагу було приділено розробленню принципів добору кадрів, принципу єдиноначальності на промислових підприємствах

Продовження табл. 2.1

3.	1929 – 1945 рр.	Цей етап пов'язаний з організацією індустріальної бази суспільного виробництва, удосконаленням структур управління, методів добору й підготовки кадрів, планування та організації виробництва. На третьому етапі робота з розвитку теорії управління починає зосереджуватися переважно на розв'язанні організаційно-технічних і частково соціальних проблем. Надано значні права партійним організаціям щодо контролю над діяльністю керівників підприємств
4.	1946 – 1965 рр.	Характеризується пошуком нових форм функціонування і взаємодії державних органів управління, спробою переходу до територіальної й територіально-галузевої системи управління, що призвело до поглиблення адміністрування. Багато праць було присвячено обґрунтуванню форм поєднання галузевого й територіального управління. Розробляються методи реалізації окремих функцій управління. З'являються перші розвідки з використання економіко-математичних методів, кібернетики, психології та соціології в управлінні підприємствами
5.	1965 – 1975 рр.	У цей час було здійснено спробу проведення господарської реформи шляхом посилення ролі економічних методів управління (комплексний підхід до вдосконалення систем управління). Розпочали формуватися серйозні напрями щодо розробки теоретичних і прикладних проблем управління не лише в Радянському Союзі, а й в інших країнах соціалістичної співдружності

Аналіз етапів розвитку управлінської науки в Україні показує, що ці дослідження охопили достатньо широке коло проблем. Головними завданнями було обґрунтування принципів управління (добору кадрів), удосконалення структур, методів управління, розробки методології реалізації загальних функцій управління та організації роботи апарату управління. Науковці у своїх дослідженнях частіше спираються на використання економіко-математичних методів, кібернетики, психології та соціології в управлінні. Але ці положення здебільшого було спрямовано на діяльність підприємства.

У цей період (1917 – 1975 рр.) розвитку управлінської науки з'являється багато публікацій щодо використання системного підходу в управлінні. Окреслені роки характеризуються початком розробки теорії організацій і загальної теорії систем. Значний внесок у розвиток цієї теорії зробили В. Афанасьєв, В. Богачов, В. Бурега, І. Блауберг, Б. Гаєвський, Г. Попов, Ю. Черняк, Е. Юдін та інші науковці [21; 55; 79; 50; 51; 109; 449; 450].

Теорія управління сформувалася лише у XX столітті. Управління в освітніх системах є порівняно молодого наукою, яка в наш час перебуває на стадії становлення, активного накопичування сучасних положень та усвідомлення своїх меж.

Логіка нашого дослідження передбачає розкриття поняття «передумови розвитку» – це сукупність природних та суспільних ресурсів і можливостей, здатних спричинити соціальний прогрес [106].

«Логіка розвитку педагогічної науки» характеризується такими складниками:

- спирання наукових досліджень на накопичені раніше знання;
- постановка наукових проблем, зумовлених попереднім розвитком науки; розвиток певних попередніх наукових ідей;
- відповідність розвитку педагогічної науки об'єктивним соціальним потребам виховання, а не ідеологічним чинникам [266, с. 113].

До першої передумови зародження теорії управління вищими навчальними закладами ми відносимо становлення та розвиток системи вищої освіти в Україні.

Становлення вищої освіти в Україні розпочалося з давніх часів. Тому зрозумілим є факт, що від того часу й до сьогодні вона поповнювалася положеннями до становлення сучасної системи вищої освіти в Україні.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки [278] визначено основні напрями, пріоритети, завдання й механізми реалізації державної політики в галузі освіти, кадрову й соціальну політику. Цей документ є основою для внесення змін і доповнень до чинного законодавства України, управління й фінансування, структури та змісту системи освіти. Зазначено, що освіта має стати стратегічним ресурсом покращення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету й конкурентоспроможності держави на міжнародній арені. Розробка Національної стратегії розвитку освіти зумовлена необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості й конкурентоспроможності освіти, вирішення стратегічних завдань, що стоять перед національною системою освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, інтеграцію її до європейського і світового освітнього простору [Там само, с. 2].

Освіта, зокрема вища, належить до найважливіших напрямів державної політики України. Вища освіта – це сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти [318].

Вагоме місце в загальнодержавній системі освіти України займають заклади вищої освіти, які повинні, у першу чергу, працювати на перспективу розвитку суспільства.

Для більш об'єктивного відображення ситуації з передумов зародження теорії управління ВНЗ ми зверталися до джерел періоду 1990 – 2016 років, які містили принципові факти щодо формування теоретичних засад управління або вагомий емпіричний матеріал.

За таких умов можна виявити важливі тенденції та особливості подальшого розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні.

Наголосимо на окремих положеннях [278, с. 14 – 15]: «для здійснення стабільного розвитку і нового якісного прориву в національній системі освіти необхідно забезпечити у вищій освіті завершення розроблення та прийняття Верховною Радою України Закону України «Про вищу освіту (нова редакція)» та Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій»; централізацію управління вищою освітою, реформування та оптимізацію мережі вищих навчальних закладів, приведення її у відповідність з потребами розвитку національної економіки та запитами ринку праці; створення дослідницьких університетів, розширення автономії ВНЗ; перегляд та затвердження Переліку професій педагогічних і науково-педагогічних працівників; розроблення стандартів вищої освіти, зорієнтованих на компетентнісний підхід в освіті, узгоджених з новою структурою освітньо-кваліфікаційних (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти та з Національною рамкою кваліфікацій; розширення взаємодії ВНЗ з установами НАН та НАПН щодо розвитку наукових досліджень у галузі вищої освіти; створення нормативно-правової бази щодо мотивації роботодавців до співпраці з вищими навчальними закладами, участі в розробці стандартів вищої освіти, надання баз для проходження практики студентами та першого робочого місця випускникам; розроблення цілісної системи пошуку та відбору на навчання талановитої молоді, її наукового та професійного зростання і подальшого супроводження у кар'єрному рості; подальше удосконалення процедур і технологій зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти як передумови забезпечення рівного доступу до навчання у вищій школі; переоснащення

навчальної, науково-методичної та матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів через цільове фінансування».

Зазначене вище передбачає: оптимізацію органів управління освітою, децентралізацію управління у цій сфері; перерозподіл функцій і повноважень між центральними та місцевими органами управління освітою; професійний підхід під час здійснення добору та призначення керівників навчальних закладів, органів управління освітою; розроблення системи заходів (науково-методичних, фінансово-економічних тощо) стосовно впровадження ідеї автономії навчальних закладів, розширення їхніх прав і можливостей щодо фінансової самостійності; подолання бюрократизації в системі управління освітою, удосконалення порядку перевірок та звітності навчальних закладів; професійну підготовку компетентних менеджерів системи освіти, формування управлінців нової генерації, здатних мислити і діяти системно, зокрема в кризових ситуаціях, приймати управлінські рішення в будь-яких сферах діяльності, ефективно використовувати наявні ресурси; запровадження нових ефективних форм підвищення кваліфікації керівників освіти; розвиток автоматизованих систем управління освітою [321].

Загалом на розвиток педагогічної науки значно впливає активізація якісних наукових досліджень, на розвиток теорії управління – дослідження з цього напрямку. Ми вважаємо, що вирішення зазначених завдань, насамперед, має бути відображено у спрямованості наукових досліджень в галузі управління освітою.

Ми проаналізували тематику близько 95 докторських і кандидатських дисертаційних робіт, захищених в Україні за спеціальністю 13.00.06 «Теорія та методика управління освітою» (див. додаток Г, табл. Г.1 і додаток Г, табл. Г.2).

Аналіз показав, що моніторингу якості присвячено 2 докторських, 2 – кандидатських дисертації; управлінню інноваціями в освіті 2 докторських та 2 кандидатські роботи; управлінню якістю – 1 докторська, 5 – кандидатських дисертацій; інформатизацію управління висвітлено у 2 докторських та 1 кандидатській роботах; управлінню розвитком педагогічних кадрів – 3

докторські роботи та 13 – кандидатських дисертацій; підготовці менеджерів освіти, управлінню професійним розвитком (підвищенням кваліфікації) присвячено 6 докторських, 10 кандидатських дисертацій.

Систему розвитку організаційної культури керівника висвітлено в 1 докторській дисертації; управління документообігом у закладах освіти – в 1 кандидатській дисертації; упровадження маркетингу в управління освітою – у 2 докторських роботах; управління правовою освітою – в 1 кандидатській роботі; аналіз світового досвіду – у 2 докторських дисертаціях; упровадження державних стандартів – в 1 кандидатській роботі; технології перевірок (експертизи) навчальних закладів – у 2 докторських та 1 кандидатській; громадсько-державне управління освітою – в 1 докторській роботі; інтеграція вітчизняної моделі освіти до освітніх моделей розвинутих країн – в 1 кандидатській праці; розвиток управлінських умінь керівників закладів освіти – у 3 кандидатських дисертаціях.

Але для нашого дослідження важливо звернути увагу на те, що з проаналізованих 43-х кандидатських дисертацій з теорії та методики управління освітою 18 (38%) присвячено теоретичним проблемам (педагогічні основи, теоретико-методологічні основи, організаційно-методичні, теоретичні і методичні засади, організаційно-педагогічні засади, науково-організаційні засади), 22 (55%) теми сформульовано як практичні проблеми (управління якістю, управління процесом, педагогічне управління, моделювання) 3 роботи присвячено історичним проблемам.

З проаналізованої 41-єї тематики докторських дисертацій з теорії та методики управління освітою – 25 (65%) присвячено теоретичним проблемам (педагогічні основи, наукові засади, теоретико-методологічні основи, організаційно-методичні, теоретичні і методичні засади, інформаційне забезпечення, акмеологічні засади, теорія і практика), 12 тем сформульовано як практичні проблеми (управління якістю, управління процесом, управління мотивацією, педагогічне управління, моделювання, система управління, система моніторингу), 3 роботи – історичним проблемам; 1 – з державного

управління. Щодо останньої теми, то вона відображає специфіку досліджень «теоретико-методологічні та методичні засади державної політики в галузі управління освітою», про що зазначено в паспорті спеціальності 13.00.06 – теорія та методика управління освітою. На нашу думку, є необхідність перегляду напрямів дослідження зі спеціальності «теорія та методика управління освітою» з урахуванням форми спеціальності та класифікаційних ознак.

Управлінська теорія довгий час розвивалася за окремими напрямками – управління дошкільними закладами, загальноосвітніми школами, професійно-технічними закладами, закладами вищої освіти. Але освітня практика випередила розвиток теорії управління. З появою магістратури «Управління навчальними закладами» виникла необхідність у формуванні загальної теорії управління освітніми установами. Ми погоджуємося із Є. Хриковим, який слушно зазначає, що ця тенденція вимагає перегляду підходів у визначенні тем дисертаційних робіт, і в першу чергу докторських, які необхідно підпорядкувати обґрунтуванню загальних основ управління освітніми установами [432, с. 27].

Отже, проаналізовані дисертаційні праці спрямовано на вирішення провідних проблемних завдань, які визначено в Національній стратегії розвитку освіти в Україні. Проте недостатньо розробленими є питання в галузі демократизації управління освітніми закладами, вивчення передового зарубіжного досвіду управління освітою, упровадження маркетингу управління, стратегічного управління, розвитку управлінських умінь керівників закладів освіти, формування організаційної культури управління тощо.

В умовах недостатнього розвитку теоретичних, змістових засад управління проводиться значна кількість досліджень, спрямованих на вирішення локальних управлінських завдань. Аналіз тематики наукових праць показує, що така тенденція спостерігається в більшості досліджень проблеми управління закладами вищої освіти в Україні. Такі дослідження, по-перше, майже не впливають на розвиток цієї наукової галузі як цілісної наукової теорії

[266, с. 10 – 11]. По-друге, керівникам складно використовувати теоретичні факти в практиці управління закладами вищої освіти. Отже, ефективним і корисним є випереджальний розвиток загальних основ управління, які мають стати основою для з'ясування особливостей їхнього використання з метою вирішення провідних управлінських завдань.

Для більш об'єктивного відображення ситуації зі спрямованістю досліджень ми проаналізували тематику наукових праць і позиції вчених щодо сутності феномену управління освітою та актуальних питань теорії управління закладами вищої освіти. У своїй дисертаційній праці О. Галус робить висновок, що ефективність педагогічного управління залежить від активної взаємодії суб'єктів управління (адміністрації ВНЗ, деканатів, викладачів, кураторів) зі студентами. Розуміти місце та роль у процесі управління різних об'єктів – важливий аспект для теорії і практики управління освітою. Науковець зазначає, що процес адаптації майбутніх учителів буде ефективним за умов виявлення механізмів адаптації та створення системи педагогічного управління, яка активізуватиме діяльність цих механізмів у напрямі забезпечення самоаналізу, саморегулювання, особистісного й професійного саморозвитку та самореалізації [110, с. 25].

Т. Борова розглядає адаптивне управління в системі вищого навчального закладу як цілеспрямоване, системне управління, що ґрунтується на відкритій взаємодії учасників управлінського процесу і спрямоване на досягнення кінцевого результату в нестабільній ситуації [71, с. 12].

За умов уведення адаптивного управління в систему управління вищим навчальним закладом можна спостерігати значний розвиток науково-педагогічного колективу, оскільки спрацьовують механізми саморозвитку людини, які впливають на продуктивність роботи [Там само, с. 14].

Ураховуючи особливості педагогічного коледжу як вищого навчального закладу II рівня акредитації, Горобець Д. робить висновок, що управління розвитком педагогічного коледжу – це складник діяльності суб'єктів управління закладу освіти, що забезпечує неперервне підвищення його

освітнього потенціалу шляхом створення сукупності організаційно-педагогічних умов 2010) [120, с. 42]. Учений відзначає, що складниками технології управління розвитком педагогічного коледжу є наукові підходи, закономірності та принципи, протиріччя, функції, мета та завдання, структурна побудова управління [Там само, с. 68].

Беручи за основу наукові праці О. Адаменко, а саме: монографію «Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття», яка присвячена історії розвитку української педагогічної науки в другій половині ХХ століття та ґрунтується на вивченні близько п'яти тисяч автентичних джерел – монографій, статей у науково-педагогічних журналах, дисертацій [7, с. 471], та Бібліографічний показник публікацій і дисертацій українських авторів з питань управління загальноосвітньою школою другої половини ХХ століття (список структурований за видами наукових робіт (дисертації, книги, статті), що є дуже зручним для користування [3]), *до наступної передумови зародження теоретико-методологічних засад управління вищими навчальними закладами в Україні ми відносимо розвиток «школознавства».*

За дослідженнями О. Адаменко, 50 – 60-ті роки ХХ ст. були етапом накопичення емпіричного матеріалу, або емпірично-теоретичним етапом. Цей період характеризувався накопиченням емпіричного наукового матеріалу відносно розвитку «школознавства» [7, с. 2].

Школознавство є невід'ємною складовою частиною, однією з важливих галузей педагогіки, адже воно вивчає принципи, закономірності, розробляє оптимальні форми й методи управління освітою, питання наукової організації педагогічної праці в школі, досліджує діяльність посадових осіб у школі [359, с. 66].

Під школознавством здебільшого розуміють педагогічну науку про процес організації та управління роботою загальноосвітнього навчального закладу [Там само].

Пащенко М. і Красноштан І. під школознавством розуміють розділ педагогічної науки про організацію й керівництво діяльністю загальноосвітнього навчально-виховного закладу [304].

Ми спираємося на позицію науковців, що предметом школознавства є розробка теорії управління загальноосвітнім навчально-виховним закладом, наукових основ організації праці в ньому, організація методичної роботи, внутрішньошкільного керівництва й контролю, вивчення, узагальнення та запровадження передового педагогічного досвіду, зміцнення навчально-матеріальної бази [Там само].

У кінці 20-х рр. з'явилися перші посібники зі школознавства (М. Веселов, Н. Йорданський, Д. Логінов), у яких проаналізовано, систематизовано управлінський досвід керівництва загальноосвітнім закладом. Особливу увагу вчені приділяють проблемам виховання, організації педагогічного процесу в школі, спробам упровадження наукової праці директорів та вчителів. Значний внесок у розробку теорії управління освітою у 1920 – 1930 роки зробив М. Йорданський, основні його праці присвячені питанням школознавства. Науковець уперше у вітчизняній педагогіці використовує термін «управління» [250, с. 198].

У 50-ті рр. з проблеми теорії управління опубліковано 16 публікацій та 1 дисертацію, у якій розглянуто питання роботи органів управління освітою. У цей період майже не було теоретичних праць. Більшість публікацій була присвячена опису досвіду управлінської діяльності [7 с. 382].

За результатами досліджень О. Адаменко [3; 5 – 7], 50-ті роки характеризуються домінуванням командно-адміністративної системи управління суспільством. Як зазначає вчена, цей факт не тільки не сприяв розвитку системи освіти та управління нею, але й гальмував цей процес. Проте дослідниця у своїй монографії зауважує, що і в ці важкі для країни роки здійснювалося безперервне вдосконалення школи, відбувалося становлення і розвиток органів внутрішньошкільного управління, визначення основних функцій керівництва школою та посадових обов'язків її керівників. Проведений

авторкою аналіз публікацій та дисертацій довів, що інтерес до теоретичних засад управління та практики внутрішньошкільного управління й контролю посилювався в 50-ті роки [7].

Підтвердженням цьому є збільшення кількості відповідних досліджень, присвячених аналізу й узагальненню досвіду керівництва навчально-виховним процесом у загальноосвітніх закладах. Вони пов'язані з іменами: А. Бондаря, який у своїх працях аналізує проблему організації контролю у школі та характеризує його методи і прийоми (1958) [62; 63]; Г. Гриневича, який розглядав внутрішньошкільний контроль за викладанням математики (1958) [123]; М. Данилевського, який досліджує проблему планування й дієвості внутрішньошкільного контролю (1958) [159]; М. Якименка, який у своїх роботах акцентував увагу на здійсненні директором школи систематичного контролю за якістю уроків (1956) [475] та ін. У своїх працях І. Палунськ визначив сутність та особливості контролю директора над виконанням навчальних програм (1950) й аналізування уроків (1952) [345 – 346]. Отже, усі студії вчених були присвячені вирішенню практичних проблем управління.

У бібліографічному покажчику О. Адаменко «Публікації і дисертації українських авторів з питань управління загальноосвітньою школою (друга половина XX століття)» сформовано список дисертацій з питань управління загальноосвітньою школою, захищених або надрукованих у 50-ті роки XX століття [3]. Для нас інтерес становлять окремі дисертаційні роботи: Г. Катренко «Контроль и руководство завучем школы учебно-воспитательным процессом на уроке» (1958) [194], З. Нечипрук «Інспектування середньої школи» [279], А. Яскажук «Авторитет учителя та засоби його створення і зміцнення» [485] тощо.

У назвах наукових праць 50-х років XX століття відсутні терміни, які впливають на розвиток теоретичних засад управління закладами вищої освіти. Ключовими поняттями є контроль, інспектування. Контроль здебільшого був спрямований на процес та результат діяльності педагога. Аналіз цих публікацій свідчить, що за межами наявної тенденції були напрацювання

В. Сухомлинського [385], який обґрунтував та реалізував демократично-гуманістичну модель управління загальноосвітньою школою, та А. Яскажук, який акцентував увагу на авторитеті учителя та запропонував засоби його зміцнення [485].

Тематика робіт цих науковців свідчить про спрямованість досліджень на актуальні проблеми того часу, вирішення проблем соціального і педагогічного управління на теоретичному і практичному рівнях. Ми погоджуємося з висновком А. Прокопенка [326, с. 180], що позитивним у педагогіці цього періоду було перенесення психологічних досліджень до загальноосвітніх закладів, що сприяло підвищенню ефективності педагогічного процесу через зростання кількості різноманітності управління. Доказом цього є спрямованість досліджень у 20 – 30-х рр., наприклад, Н. Крупська основним принципом функціонування освіти вважала принцип демократизації й велику увагу приділяла засобам управління діяльністю школярів [227]. У 1925 р. П. Блонський у своїх працях приділяв увагу формуванню особистості вчителя [52].

У 60-ті рр. школознавство розуміють уже як галузь педагогічної науки, що розробляє теорію організації шкільної справи і виявляє закони управління в усіх ланках системи народної освіти (Н. Соцедотов, Н. Черпінський) [373; 452]. Вагомий внесок у розвиток школознавства як педагогічної науки зробили такі українські вчені, як О. Адаменко, В. Бондар, Л. Даниленко, Г. Єльнікова, В. Маслов, Н. Островерхова, В. Пікельна, В. Яремчук [4; 8; 65; 68 – 69; 136; 259 – 260; 309; 481].

Однак з моменту виділення школознавства в галузь педагогіки дослідники управлінської проблематики вказують на нерозробленість теоретичних засад управління школою. Так, 60-ті роки ознаменувалися осмисленням школознавства як важливої галузі педагогічної науки, що досліджує школу як педагогічну систему управління діяльністю всіх суб'єктів педагогічного процесу [326, с. 181].

До проблеми школознавства в 60 – 70-ті рр. значно зріс інтерес. З'явилися перші наукові праці з теорії прийняття управлінських рішень, проблеми вдосконалення функціональних знань і вмінь керівництва школи, виокремлюються функції директора школи. Ці тенденції щодо розвитку теорії та практики управління відображено в розвідках О. Бахмутської, яка розглядала особливості інспектування роботи вчителя (1960) [28]; М. Бойка, який визначив особливості організації внутрішньошкільного керівництва і контролю (1966) [61]; М. Сікач, яка у своїй праці обґрунтувала важливість колективних методів контролю і керівництва (1963) й зазначила, що доречно, щоб до контролю залучалися всі ступені управління, адміністрація, досвідчені вчителі, учні, батьки за участю визначення об'єктів контролю [360, с. 87]. І. Палунським було описано адміністративний плановий контроль, який здійснює директор, його заступниками – відповідно до плану внутрішньошкільного контролю (1950) [299]; М. Якименко визначено адміністративний регулювальний контроль, який також здійснює керівництво школою, з появою непередбачуваних проблем (1956) [475], М. Данилевським (1958) [135], А. Бондарем (1958) [63], О. Бахмутською (1960) [28], М. Бойко (1966) [61] розглянуто й виділено класно-узагальнювальний і підсумковий види контролю.

У 50 – 60-ті роки увагу науковців зосереджено переважно на певних проблемах управління школою. Як показують результати аналізу та за підсумками окремих учених, у ці роки проблемними питаннями були: контроль та аналіз діяльності вчителя (форми контролю, головні об'єкти контролю, методи контролю); здійснення загального обов'язкового навчання; планування й організація урочної та позакласної роботи (розробка загальних вимог до плану, етапи роботи над ним тощо) [61, с. 12 – 13].

У 60-х рр. роботи М. Черпінського, які мали здебільшого методологічний характер, значно вплинули на розвиток теорії управління освітою [373; 250, с. 30]. Науковець зробив значний внесок в обґрунтування сутності школознавства, його методів, змісту, питань управління школою та визначив теоретичні засади наукової організації розумової праці як систему науково-

обґрунтованих заходів, які проводять викладачі й навчальні заклади задля забезпечення високої ефективності діяльності суб'єктів навчання при раціональному використанні їхніх сил і часу [452].

Проведений аналіз тематики досліджень кінця 60-х – початку 70-х років та результати досліджень кола вчених (О. Адаменко, Г. Єльнікова, В. Маслов, В. Пікельна, М. Черпінський та ін.) дозволив визначити, що науковці в цей час розглядали внутрішньошкільний контроль як систематичну, цілеспрямовану перевірку роботи вчителя адміністрацією школи. Як наслідок, управління набуло адміністративно-авторитарної спрямованості. Контроль було зосереджено на роботі вчителя, педагога, а не на аналізі управлінської діяльності. Припустимо, що ці результати могли вплинути на підвищення її ефективності. У назвах наукових праць 50 – 60-х років ХХ століття відсутні терміни, пов'язані з розвитком теоретичних засад управління. Ключовими термінами є контроль, інспектування. Аналіз цих публікацій свідчить про те, що поняття «управління» автори у своїх розвідках ще не використовували, поширеним було поняття «керування». Педагоги, керівники, учені у своїй науковій та практичній діяльності використовували термін «внутрішньошкільне керівництво», «контроль», «керівництво».

Більшість робіт було спрямовано на опис досвіду управління закладами освіти. На основі сукупності знань і вмінь керівники визначали особливості планування діяльності освітнього закладу. У 50 – 60-ті рр. з'являються здебільшого теоретичні роботи. Але уявлення про сутність управлінських закономірностей, функцій, що реалізуються в процесі внутрішньошкільного керівництва в означений проміжок часу, ще не знайшли свого призначення та реалізації в практичній діяльності.

Зазначене вище дає підстави узагальнити, що в цей відрізок часу розвиток теорії управління не випереджував розвиток практичної управлінської діяльності. Така ситуація призводить до неможливості формування цілісних концепцій і теорій управління освітніми закладами. Проте на початку 70-х рр. у науковців починає зростати інтерес до нових напрямів внутрішньошкільного

управління та сучасних на той час проблем: аналізувалися структура і функції управлінської діяльності директора школи, процес організації та керівництва виховною роботою, з'являються психологічні дослідження в освіті. Напрацювання педагогів і вчених цього часу в галузі управління школою можна вважати фундаментом наукових засад теорії управління.

Результати нашого аналізу підтверджують дані дослідження О. Адаменко, яка у своїй дисертації, монографії та інших роботах детально розглядає розвиток теорії управління загальноосвітньою школою в другій половині XX століття [3 – 5; 7 – 8].

Більшість публікацій із внутрішньшкільного управління того часу виконували не наукові функції, а переважно методичні, і не забезпечували значного прирощення наукового знання. Зміст школознавства того часу був спрямований на забезпечення сталого функціонування школи, виконання партійних настанов та відповідних нормативних документів, воно сприяло одноманітності, одноваріативності управлінської діяльності. Цей етап характеризується пануванням інваріантної, авторитарної парадигми управління, орієнтацією наукових праць на узагальнення наявного досвіду управління, відторгненням інноваційних ідей, ізоляцією від світових напрацювань у галузі управління освітою. Майже всі наукові праці були орієнтовані на висвітлення проблем змісту, форм та методів управлінської діяльності керівників загальноосвітніх закладів [4, с. 362].

Аналіз зазначених праць дозволив ученій дійти висновку [Там само, с. 408], що 50 – 60-м рокам XX століття був притаманний повільно-еволюційний характер розвитку теорії внутрішньшкільного контролю з певною активізацією наукових пошуків у 70-і та їхнім послабленням у 80-ті роки. До загальних рис, які дозволяють об'єднати 50 – 60-ті роки в єдиний етап, можна віднести спрямованість наукових досліджень на вузьке коло одних і тих самих питань, перевагу емпіричних знань над теоретичними.

Розвиток теорії управління освітніми закладами в цей час характеризувався та спрямовувався партійними настановами і визначеними з

орієнтацією на них завданнями, сформульованими керівниками шкіл України.

На підставі проведеного нами аналізу назв публікацій і дисертацій 50 – 60-х років та спираючись на узагальнювальні результати дослідження О. Адаменко [4; 7], можна зазначити про повільний, поступовий, еволюційний характер розвитку теорії управління закладами освіти в ці роки.

Отже, можна погодитися з думкою кола вчених [439; 448; 458] та підкреслити, що тривалий час теорія управління освітніми установами в нашій країні розвивалася окремо від світових надбань менеджменту. Керівники освітніх закладів у практичній діяльності замість використання положень сучасної теорії управління дотримуються застаріло-стійких поглядів і частіше покладаються на свій досвід, не завжди управлінський.

На підставі узагальнення даних аналізу джерел 50 – 60-років, таку ситуацію можна пояснити пануванням однієї ідеології, яка існувала в нашому суспільстві впродовж майже 70 років. Це призвело до гальмування зародження теоретичних засад управління освітою й виключало розвиток теорії управління вищими навчальними закладами. Усе зазначене навіть завдавало шкоди для комплексного й сучасного формування теорії управління закладами вищої освіти. На нашу думку, визначені положення характеризують управлінську кризу щодо дослідженої проблеми.

Але в ці часи практично не було системи об'єктивного підбору і підготовки саме керівників вищих навчальних закладів. В. Козюра зазначає, що основним механізмом просування службовими щаблями був протекціонізм, тому й спостерігалось негативне ставлення до науки [Там само].

Подальший розвиток теоретичних засад управління закладами освіти, зокрема вищими, неможливий без аналізу поширених у різних країнах шкіл, концепцій, теорій менеджменту. Теорія управління в освітніх системах базується на ідеях наукового управління соціальними організаціями, а витoki її становлення слід шукати за кордоном.

Отже, до другого чинника, що визначає передумови розвитку теорії управління вищими навчальними закладами, ми відносимо вплив західної теорії менеджменту.

Термін «управлінська думка» належить до теорій, які пов'язані з управлінням у соціальних організаціях [Там само, с. 25].

Ми не виключаємо, що перші управлінські теоретичні положення розроблялися на основі власного досвіду. Але пізніше керівники (практики) намагалися виявити закономірності управлінської діяльності та сформулювати на їх основі принципи управління. Також ці знання були узагальнені на ідеях, запозичених з інших наук: філософії, соціології, психології, економіки, кібернетики. Так були сформульовані загальні теоретичні положення соціального управління [Там само].

Справжня історія менеджменту як науки та професійної діяльності пов'язується з дослідженнями талановитих учених ХХ століття: Ф. Тейлора, А. Файоля, Г. Емерсона, Е. Мейо, П. Друкера, М. П. Фоллітт, А. Маслоу, Р. Акофф, Л. Берталанфі, С. Бір, Д. Вудворд, Н. Лоуренс, Д. Марч, Г. Саймон, Д. Томпсон, які започаткували відповідні школи та концепції менеджменту.

Щоб зрозуміти сутність сучасної теорії управління освітніми закладами, треба усвідомлювати, що нове було запозичено в теорію і практику управління наявними науковими підходами та теоретичними засадами, започаткованими представниками зарубіжних шкіл.

Загальновизнаною є думка, що в зарубіжній науці управління склалися концепції, які зробили суттєвий внесок у розвиток сучасної теорії та практики управління. Стисло розглянемо та виокремимо їхні певні особливості: [170; 204; 292; 440; 468 – 469].

1. Концепція наукового управління (1885 – 1920 рр.). Фредерик Тейлор та його однодумці Генрі Гант, Френк і Ліллі Гідберт розробили основні принципи менеджменту [468, с. 216]: відбір працівників з урахуванням наукових критеріїв їхніх здібностей та можливостей досягнення прийнятих стандартів і норм; постійне підвищення кваліфікації працівників; психологічна сумісність, дружнє

співробітництво і кооперація адміністрації та працівників у справі практичного запровадження наукової організації праці, реалізації перелічених принципів. Генрі Форд (школа «фордизму») розробив теорію, в основу якої поклав ідею потоково-масового виробництва. Систему управління, що ґрунтується на цій теорії, було названо «терором машини». Суттєвий внесок у теорію і практику управління був зроблений інженером-механіком Гаррінгтоном Емерсоном, йому належать найважливіші відкриття дванадцяти принципів підвищення продуктивності праці [Там само]. Концептуальні положення наукового управління стали серйозним переломним етапом, завдяки якому управління стало широко визнаватися як самостійна галузь наукових знань. Уперше керівники-практики і вчені побачили, що методи, які використовуються в науці і техніці, можуть ефективно використовуватися також для підвищення ефективності діяльності та сприяти досягненню цілей організації [204, с. 26].

Загалом Т. Сепсона, Ф. У. Тейлора, Ф. і Л. Гідберт називали піонерами наукового управління, які зосереджувала свою увагу переважно на питаннях ефективності роботи фабрик, раціональної організації праці, визначення затрат часу тощо [292, с. 352].

2. Класична або адміністративна школа в управлінні (1920 – 1950 рр.). Появу цієї школи пов'язують з іменами Анрі Файоля, Ліндан Урвика, Джеймса Муні. Головні її досягнення стосуються ролі та функцій менеджера, вона базувалася на розробці й використанні універсальних чотирнадцять принципів управління, від яких залежить його ефективність, і шість функцій управління підприємством [468, с. 215 – 218]. Головний внесок А. Файоля в науку управління відображено у формулюванні основного принципу: «управління не є таланом, який набувається з народженням людини, а становить мистецтво, якого можна навчити» [204, с. 29]. Можна з упевненістю стверджувати, що обґрунтована А. Файолем теорія адміністративного управління (зокрема принцип «делегування повноважень») є значним внеском у розвитку теоретичних засад управління.

3. Школа людських відносин (неокласична школа) (1930 – 1950 рр.). Відомі експерименти Мері Паркер Фоллітт і Елтона Мейо зосередили увагу на турботі про людину. Основні положення цієї теорії зводяться до того, що: управління має справу переважно з групами людей, а не окремими працівниками, і тому потребує створення методів управління поведінкою людей в організаціях; природа людини несумісна з примітивною ієрархією підпорядкованості, формалізацією організаційних процесів [440, с. 18 – 19]. Основною метою реалізації наукових положень, розроблених ученими цієї школи, стало підвищення ефективності діяльності організації за рахунок оптимального використання її людських ресурсів [204, с. 34]. Отже, мета управління – розв’язання соціальних проблем на основі принципу гуманізму.

4. Психологічна школа Абрахама Маслоу (1940 – до сьогодення). Дослідники психологічної школи Абрахама Маслоу вважали, що якщо керівництво проявляє велику турботу за своїх працівників, то й рівень задоволеності їх буде зростати, а це призведе до підвищення продуктивності. Дослідження вчених показали, що мотивами вчинків людей є не економічні сили, а різні потреби, які не можуть задовольнятися тільки грошима [170].

5. Школа, яка пропагувала «поведінкові науки» (1950 – до сьогодення). Серед найбільш великих постатей розвитку поведінкового напрямку виділимо Криса Арджирис, Ренціса Лайкерта, Дугласа Мак-Грегора і Фредерика Герцберга. Учені вивчали різні аспекти соціальної взаємодії, мотивації, характеру влади й авторитету, організаційної структури, комунікації в організації, лідерства, зміни змісту роботи та якості родового життя. Так, модель теорії Х і теорії Y Дугласа Мак Грегора найкраще пояснює суть людських стосунків [440, с. 20 – 21]. Через деякий час була видана книга Вільяма Оучі «Методи організації виробництва» Теорія Z». Ці три теорії становлять один із найважливіших напрямів розвитку теорії управління взагалі [Там само, с. 182].

6. Емпірична школа управління, або концепція управління за цілями (з 1940 – до сьогодення). Пітер Друкер розробив теорію про управління як

навчальну дисципліну. Загальна характеристика управління за цілями зводиться до трьох найбільш істотних його елементів: визначення чітких стратегічних цілей; залучення до процесу визначення цілей усіх працівників; оцінка ефективності на підставі отриманих результатів [170].

7. Школа соціальних систем (1960 – до сьогодні). Обґрунтовуючи подальший розвиток ринкових відносин, ряд учених (Джеймс Марч, Герберт Саймон) сформувавши нову теорію соціальних систем. Школа соціальних систем розглядає людину в соціальній групі як один із багатьох взаємозалежних і взаємодіючих чинників у складному комплексі соціальних відносин організації. Головна ідея цієї теорії полягає в тому, що жодна дія не здійснюється ізольовано від інших. Кожне рішення дає наслідки для всієї системи. Системний підхід в управлінні дає змогу запобігти ситуації, коли рішення в одній підсистемі перетворюється на проблему для іншої [Там само].

8. Школа науки управління (кількісна школа, або «нова школа» (Г. Щокін [469, с. 221]) (з 1960 – дотепер). Найбільш відомими представниками кількісної теорії є: Р. Акофф, Л. Берталанфі, С. Бір, Д. Вудворд, Н. Лоуренс, Д. Марч, Г. Саймон, Д. Томпсон. У школі науки управління розрізняють два головних напрями: розгляд виробництва як «соціальної системи» з використанням системного, процесного й ситуаційного підходів. Другий напрям школи науки управління пов'язаний з розвитком точних наук, насамперед, математики. Теоретики цієї школи розглядали управління як систему математичних моделей і процесів [469, с. 221 – 222]. При прийнятті рішень керівник змушений спиратися на складні критерії ефективності у виборі шляхів досягнення кінцевих цілей та враховувати численні, нерідко взаємосуперечливі погляди. У зв'язку з цим неоціненну послугу роблять методи і способи, розроблені школою науки управління, або кількісного підходу. Вибір критеріїв, що впливають на хід дій, називається управлінським рішенням [204, с. 54].

Стислий виклад основних напрямів розвитку теорії соціального управління вказує на постійний пошук нових форм і методів раціоналізації менеджменту. При цьому теорія і практика менеджменту як будь-якого

соціального явища має свої закономірності. Частина з них проявляється в зміні домінантних позицій професійних груп у постановці та розробці головних проблем теорії управління на певному історичному етапі розвитку менеджменту [469, с. 223].

Викладене вище дає підстави зробити висновок: якщо в традиційних теоріях менеджменту здебільшого акцентовано увагу на одному аспекті (зміст праці, процес управління та управлінська діяльність, поведінка людей в організаціях, раціоналізація виробництва тощо), то сучасна теорія менеджменту зосереджена на перевагах процесного, системного й ситуаційного підходів, які не вилучають, а синтезують попередні концепції.

Отже, щоб не залишити поза увагою цілісну методологію управління, розглянемо їх детальніше.

Процесний підхід розглядає управління як серію взаємопов'язаних дій (функцій управління), які реалізуються у певній послідовності. Кожна функція управління, своєю чергою, складається із взаємопов'язаних підфункцій. Таким чином, процес управління є загальною сумою всіх функцій та підфункцій. Об'єктом досліджень процесного підходу є безперервний процес виконання взаємопов'язаних функцій управління організацією. Отже, управління необхідно розглядати як процес, тому що діяльність з досягнення цілей за допомогою інших людей – це не якась одноразова дія, а серія безперервних взаємозалежних дій, які розгортаються в часі та просторі [204, с. 74].

Як зазначають В. Козюра, Ю. Ящуринський, початковий недолік підходів різних шкіл до управління полягав саме в тому, що вони зосереджували увагу тільки на якомусь одному важливому елементі, а не розглядали ефективність управління як результат, що залежить від багатьох різних чинників, тобто із системних позицій. Учені наголошують, що, використовуючи положення системного підходу, особливо при створенні або зміні організаційних структур систем, необхідно враховувати соціально-економічні, політичні, екологічні та інші умови. Важливо для системного підходу зрозуміти те, що система – це не просто об'єднання окремих частин, а інтегроване ціле [Там само, с. 116 – 117].

До сучасних концепцій менеджменту належить і ситуаційний підхід, суть якого полягає в тому, що кожна організація є унікальною, і тому не існує універсального способу управління. Основними ідеями ситуаційного менеджменту є: керівник повинен володіти різними засобами й методами управління; він повинен уміти передбачати наслідки прийнятих управлінських рішень та обраних стратегій; керівник повинен уміти правильно оцінити та зрозуміти ситуацію, а також прогнозувати ймовірні її зміни; мистецтво менеджера полягає в тому, що він повинен уміти пов'язувати конкретні управлінські прийоми та інструменти з конкретною ситуацією для того, щоб по можливості зменшити негативні впливи та наслідки й забезпечити досягнення цілей організації найкращим чином у конкретних обставинах. Таким чином, ситуаційний підхід синтезує різні школи, прийоми і концепції та пов'язує їх з конкретними ситуаціями для досягнення найкращого результату. Отже, ситуаційний підхід не заперечує концепцій і методів, розроблених раніше, а, навпаки, намагається їх інтегрувати [Там само].

Ситуаційний підхід зробив значний внесок у формування й розвиток теорії управління, оскільки використовує можливості прикладного застосування положень науки до конкретних ситуацій та умов. Його положення акцентують увагу на значущості «ситуаційного мислення», використовуючи яке, керівники можуть краще зрозуміти, які прийоми найбільшою мірою сприятимуть досягненню цілей її діяльності в конкретній ситуації [Там само, с. 130 – 131]. Отже, ситуаційний підхід розширив практичне застосування положень теорії систем.

Висновковуємо, що сучасна модель менеджменту в Україні формується на засадах дослідження еволюції управлінської науки, узагальнення досвіду розвинутих країн світу, глибинних традицій управлінської діяльності в українських установах, закладах освіти. Розвиток українського менеджменту відбувається в руслі трансформаційних процесів в економіці України на сучасному етапі [459, с. 19].

Особливістю розвитку науки управління в зарубіжних країнах постало її спирання на різноманітні соціальні, педагогічні, психологічні теорії. Це призвело до концептуалізації розвитку теорії управління освітніми установами та є головною її особливістю, – вважає Є. Хриков. Проте зазначимо, що концептуалізація теорії управління закладами освіти стала особливістю вітчизняної науки. Автор пов’язує це з тим, що наші вчені цілком орієнтувалися на положення загальної теорії управління і теорії соціального управління. Аналіз також підтверджує, що фактично сутність багатьох школознавчих робіт полягала в перенесенні загальних положень теорії управління на освітнє підґрунтя. При цьому особливості навчальних закладів ураховувалися переважно на технологічному, а не на концептуальному рівні [484, с. 32].

Значний внесок у теорії управління зробили західні теорії управління освітніми установами. Виокремлюють чотири основні концепції управління. Перша з них виникла на початку XX століття й ґрунтується на критерії економічної ефективності освітньої установи. Друга – на критерії педагогічної ефективності. Третя модель управління базується на критерії гнучкості. Четверта – на критерії релевантності. Найбільш сучасними, і не тільки за часом їх створення, вважають нині моделі управління, що базуються на критеріях гнучкості та культурної релевантності [440, с. 32 – 35].

Формування наукових засад управління розпочалося в останніх десятиліттях XIX століття. Але повсютох для створення теорії управління були ідеї Генрі Ф. Тауна. Його наукова праця «Інженер як економіст » (1886 р.) була подана на розгляд Американській спілці інженерів. Таун стверджував, що управління є галуззю глибокого наукового знання, яке дорівнює за важливістю інженерній справі, та що управління виробництвом неорганізоване й ведеться переважно на інтуїтивному рівні. Відсутність теоретичних засад управління перешкоджає і його ефективності, і в остаточному підсумку ефективності виробництва. ситуації [204, с. 154].

Відмітною рисою розвитку управління як наукової дисципліни є те, що воно становить не просто серію послідовних кроків уперед, а послідовно-рівнобіжну розробку кількох різних підходів [Там само, с. 19].

Аналіз різних шкіл управління та дослідження В. Козюри [204] дає підстави згрупувати розвиток управлінської думки в чотири найважливіші підходи. Перший підхід пов'язаний із виділенням різних шкіл в управлінні: школу наукового управління, адміністративного управління, людських відносин (яка згодом переросла в науку про поведінку) і кількісних методів (наука управління). До наступних підходів відносимо процесний, системний та ситуаційний, які поєднують в собі чотири основні напрями та дають змогу розглядати управління з різних поглядів [Там само, с. 21].

Отже, зазначені вище положення зробили суттєвий внесок у розвиток теорії управління ВНЗ в Україні.

Можна з упевненістю стверджувати, що витoki основних понять, концептуальних положень проблеми завжди закладені в ранніх дослідженнях.

Так, проведений історико-педагогічний аналіз дозволив визначити зародження теоретико-методологічних засад управління навчальними закладами та передумови розвитку теорії управління ВНЗ в Україні. До передумов розвитку теорії управління ВНЗ, які зробили істотний внесок у розвиток теорії і практики управління закладами вищої освіти, ми відносимо:

1. Становлення та розвиток системи вищої освіти в Україні.

2. Розвиток школознавства, яке віддавало перевагу практичному складнику діяльності школи та реалізації функцій організації і контролю, змісту і методам управління. Аналіз демонструє, що майже всі наукові праці в цей час зорієнтовано на уточнення сутності та висвітлення проблем змісту й методів управлінської діяльності керівників шкіл. Цей етап характеризується пануванням авторитарної парадигми управління, що ускладнює і навіть виключає формування цілісних концепцій та теорій управління закладами вищої освіти. Одночасно цей час визначається накопиченням емпіричного

матеріалу та є початковим етапом до зародження теоретичних засад управління закладами освіти.

3. Вплив західної теорії менеджменту. Аналіз основних зарубіжних концепцій менеджменту дає змогу зазначити, що розвиток теорії управління зумовлювався змінами в суспільних відносинах, появою нової управлінської практики, нових організаційних завдань.

Виявленні чинники, на нашу думку, є потужним поштовхом до зародження теоретико-методичних засад управління ЗВО. Зауважимо, що великого значення набуває вивчення прогресивного досвіду управління зарубіжних країн. Проаналізовані концепції зробили значний внесок у розвиток сучасної теорії та практики управління. Їх окремі положення не втратили своєї актуальності до наших днів і стали важливим підґрунтям для подальших теорій, підходів до управління освітніми закладами.

Усе зазначене підводить до висновку, що накопичені за роки існування менеджменту теоретичні надбання можуть бути використані для розробки формування загальної теорії управління для всіх установ і організацій, яка б зосередила в собі положення вітчизняної і зарубіжної теорії і практики управління, ураховуючи надбання західних теорій менеджменту та практику управління закладами вищої освіти в Україні.

Отже, виявлення в ході аналізу передумов розвитку теорії управління ВНЗ у минулому дає уявлення про зародження теоретико-методичних засад управління освітніми закладами та їх розвиок у майбутньому. А зіставлення кожної з цих передумов розвитку теорії управління ВНЗ, на нашу думку, вказує: на доцільність збереження досягнення минулих років і необхідністю переформування положень різних концепцій шкіл менеджменту в українське середовище та на необхідність розробки концепції управління ВНЗ, яка б цілковито відбивала сутність управління закладів вищої освіти в Україні в сучасних умовах і синтезувала досягнення вітчизняної і зарубіжної теорії та практики управління.

2.2. Обґрунтування етапів розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття)

У вступі ми вже частково обґрунтували нижню й верхню часові межі нашого дослідження. Але це лише початковий етап у визначенні логіки предмета нашого дослідження в зазначений проміжок часу. Наступним етапом є визначення періодизації процесів становлення й історії розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття.

Як зазначає академік О. Сухомлинська, питання періодизації постає в науці тоді, коли відбувається певна її криза, коли розпочинається суттєва трансформація її методологічних засад, на яких вона базувалася. Це відбувається і тоді, коли відкривається і поповнюється дослідницьке поле, тобто розширюється джерельна база досліджень, відкривається низка «білих плям», переглядаються і переоцінюються усталені положення і погляди на історико-педагогічні явища. Тобто змінюється науковий дискурс [384, с. 37 – 54].

Проблема періодизації – одна з найголовніших наукових проблем, особливо гуманітарної сфери: від того, що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо в той чи інший період, що є рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля. Чітка періодизація дозволяє зрозуміти структурні особливості науки, генезу та еволюцію її ідей, концепцій, методів, тенденцій розвитку; полегшує виявлення її внутрішніх закономірностей, дає можливість наукового узагальнення [Там само].

Підтримуючи думку, Л. Наточий, зазначимо, що проблема періодизації існування та розвитку будь-яких явищ, тобто визначення певних періодів, – одна з найбільш складних, комплексних і багаторівневих проблем наукового

знання. Вона потребує досконалого вивчення об'єкта дослідження, суміжних з ним наук, розвиненого наукового світогляду дослідника [275].

Звідси періодизація як розподіл історії розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні на етапи, що якісно відрізняються один від одного, є обов'язковим засобом пізнання особливостей розвитку теорії управління закладів вищої освіти обґрунтованого проміжку часу, з'ясування чинників, що впливають на передумови її розвитку, визначення тенденції її розвитку та можливість спрогнозувати перспективні напрями розвитку теорії управління закладів вищої освіти в майбутньому.

За дослідженнями вчених, побудова обґрунтованої періодизації передбачає розробку методики проведення періодизації, яка має містити опис етапів та системи прийомів і засобів, що застосовуються для виокремлення періодів [266; 428]. Тому ми до одного з головних методів дослідної роботи відносимо «періодизацію», а також спираємося на: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення й систематизацію отриманих фактів.

Значний внесок у розробку підходів до вирішення питання періодизації процесів розвитку теорії управління освітою в Україні зробили О. Адаменко, В. Берека, Я. Бурлака, Н. Гупан, А. Димитрієв, В. Курило, Л. Наточий, О. Сухомлинська, О. Черкасов, Є. Хриков, О. Школа. У своїх працях науковці висвітлили такі поняття, як «періодизація», «доба», «період», «етап», схарактеризували певні методологічні засади цього аспекту наукової діяльності під час створення тих чи тих періодизацій, сформулювали положення щодо визначення підстав періодизації, обґрунтували типологію можливих об'єктів періодизації, запропонували низку періодизацій історико-педагогічних явищ [1; 42; 80; 132; 145; 235 – 236; 276; 384; 428; 431; 466].

Питання періодизації процесів розвитку системи освіти в Україні розглядали у своїх роботах Я. Бурлака, Н. Гупан, Н. Дічек [80; 132; 147]; Проблему періодизації педагогічної думки репрезентовано в дослідженнях О. Сухомлинської [383; 384]. Критерії, що відбивають найсуттєвіші характеристики системи освіти й лежать в основі періодизації розвитку освіти

та педагогічної думки Східноукраїнського регіону, висвітлено в монографії В. Курила [235]. Аналіз стану періодизації історико-педагогічних явищ, понятійні та парадигмальні засади періодизації історико-педагогічних явищ розкрито в студіях Є. Хрикова [266; 440]. Зокрема, актуальним для нас є матеріал у монографії «Методологія педагогічного дослідження», де автор головну увагу приділяє загальним методологічним засадам педагогіки, методологічним засадам історико-методологічних досліджень та методам педагогічних досліджень [432].

Отже, аналіз історико-педагогічної літератури дозволив дійти висновку, що аналіз періодизації історико-педагогічних досліджень широко представлено в науковому дискурсі, причому найбільш актуальним аспектом є дослідження найбільш визнаних періодизацій, розкриття сутності поняття «періодизація» та розмежуванням таких понять, як «епоха», «період», «етап».

Наукові розробки, у яких вивчалися б питання періодизації розвитку теорії управління закладами вищої освіти в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття, є фрагментарними, оскільки дослідники торкалися лише окремих її аспектів. Отже, заявлена проблема недостатньо розроблена в педагогічній науці.

Реалізація завдання побудови періодизації історії розвитку теорії управління ВНЗ в Україні передбачає визначення сутності системи понять: «періодизація», «період», «етап», «суб'єкт періодизації», «об'єкт періодизації», «атрибут періодизації», «функції періодизації», на які ми будемо опиратися в ході її побудови. Це також дозволить визначити та обґрунтувати принципи, яким має відповідати періодизація історії розвитку теорії управління ВНЗ в Україні означеного періоду. Аналізуючи особливості розуміння науковцями поняття «періодизація», ми виявили відсутність єдиного підходу щодо його сутності та використання. Погляди науковців систематизовано в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Трактування сутності поняття «періодизація»

Автор, джерело	Періодизація – це
Гупан Н. М. [131, с. 13]	Логічне розмежування досліджуваного періоду відповідно до якісної характеристики його стосовно самостійних окремих етапів
Дічек Н. П. [147, с. 65]	Поділ процесу на якісно відмінні проміжки часу постає не лише важливим питанням методології наукового пошуку, оскільки є методом послідовного викладу матеріалу, а й одним із найвищих рівнів узагальнення, що є вінцем специфічної діяльності науковця
Курило В. С. [235, с. 32]	Періодизація – це процедура науково обґрунтованого розподілення певної історико-педагогічної реальності на періоди, що якісно відрізняються один від одного
Наточий Л. О. [275].	Інструмент пізнання об'єкта, який сприяє уточненню чи трансформації первісного образу. Новий образ об'єкта, удосконалений на основі створеної науковцем моделі періодизації, невідворотно буде коригувати й саму модель періодизації
Попова Т. М. [315]	1. Певна схема (кістяк, скелет), на яку ми «нанизуємо» множину подій – результатів нашої пізнавальної діяльності у вигляді «фактів-знання», що у своїй сукупності містять образ певного явища, що постає для нас як об'єкт періодизації – об'єкт пізнання. 2. Періодизація – це базова конструкція, яку ми вбираємо в одяг нашої уяви, що базується, звичайно, на суворому науковому аналізі об'єктів дослідження – різноманітного комплексу джерел, що склало попередню аналітичну роботу й знайшло своє вираження у створенні гіпотетичного образу об'єкта пізнання
Хриков Є.М. [432, с. 188].	Метод педагогічного дослідження, який дозволяє розмежувати досліджуване явище на певні хронологічно послідовні епохи, періоди та етапи, які відрізняються один від одного суттєвими особливості
Школа О. В. [466]	Поділ усього процесу розвитку науки на відрізки часу, що відрізняються один від одного специфічними особливостями, установленними на основі об'єктивних критеріїв та принципів

У нашому дослідженні під періодизацією ми будемо розуміти:

- установлення хронологічно послідовних етапів у дослідженні розвитку теорії управління ВНЗ останньої чверті XX – початку XXI століття;
- поділ усього процесу розвитку об'єкта нашого дослідження на відрізки часу, а саме: етапи, що якісно відрізняються один від одного специфічними особливостями, установленими на основі обґрунтованих нами критеріїв аналізу й оцінки розвитку теорії управління ВНЗ в Україні;
- спосіб, який дає можливість створити цілісну модель історії розвитку теорії управління; певну схему, яка дозволяє систематизувати численні факти, отримані під час дослідження педагогічного явища.

Так, проведення періодизації є обов'язковою умовою пізнання історичного досвіду та прогнозування можливостей його використання [235, с. 32].

У дослідженні ми спираємося на наукові ідеї Т. Попової, яка зазначає, що періодизація дає можливість наукового узагальнення, дозволяє зрозуміти структурні особливості науки, спрощує виявлення її внутрішніх закономірностей. Періодизацію розглядають як метод, що дозволяє створювати цілісну модель певного історичного (і зокрема історико-педагогічного) явища як концентрованого виразу його темпорально-стадіальної структури [315].

Також періодизація постає як інструмент пізнання об'єкта, сприяючи уточненню чи трансформації первісного образу [276, с. 36]. Відтак новий образ об'єкта буде вдосконалений на основі створеної нами моделі періодизації історії розвитку теорії управління ВНЗ та буде коректувати й саму модель періодизації. Л. Наточий відмічає, що періодизація як результат та узагальнення, форма синтетичного типу досліджень відбиває логіку процесу розвитку об'єкта пізнання, становлячи «зриму формулу», й одночасно є методологічним засобом, одним з інструментів пізнавальної діяльності [Там само, с. 36 – 37].

Авторка також виділяє найбільш поширені бінарні типи, що становлять типологію періодизації:

- загальна (загальноісторична) і спеціальна (пов’язана з принципами і специфікою конкретних дисциплін: археології, етнології, історіографії тощо);
- тотальна (періодизація всесвітньої історії, наприклад) і локальна (що відповідно до рівнів регіональності виражає логіку регіональних процесів);
- лінійна (членування історичного процесу чи іншого об’єкта на періоди, кожний з яких буде представлений однопорядковими та рівними за значенням явищами) та лінійно-ієрархічна, у якій лінійна періодизація постає як окремий випадок (наприклад, давня історія – середньовічна історія: раннє, зріле і пізнє середньовіччя, нова історія, новітня історія тощо) [Там само].

Також урахуємо положення Є. Хрикова, що будь-яке історико-педагогічне явище можна аналізувати з найрізноманітніших методологічних позицій, що буде значно впливати на результати періодизації. Науковець зазначає, що визначення підстав, на яких буде здійснюватися періодизація, – важливий її етап. Підстави періодизації – положення, на яких базується періодизація історико-педагогічних явищ. Перелік таких положень значний: домінантна парадигма, яка розкриває сутність та образ періодизації, притаманний цьому етапу розвитку; філософські підходи (діалектика, позитивізм, філософія нестабільності, постмодернізм тощо); загальнонаукові методологічні підходи (системний, парадигмальний, деонтологічний, технологічний, персоналізований, культурно-антропологічний, синергетичний, культурологічний, цивілізаційний, функційний, аксіологічний, діяльнісний тощо), педагогічні теорії (особистісно зорієнтованого виховання, діалогового навчання, інтерактивних методів навчання, теорія адаптивного управління, управлінська теорія створення умов, теорія управління якістю тощо); ідеї (ідея ментального підходу в історико-педагогічному дослідженні, ідея саморозвитку особистості, ідея контекстуального аналізу тощо), зразки успішних наукових досліджень; концепції; критерії, поняття, які покладено в основу періодизації [432, с. 205 – 206].

У нашому дослідженні в основі періодизації – сукупність методологічних підходів та основні положення законів і закономірностей розвитку педагогічної

науки, заявлених у п. 1.1 «Методологічні засади дослідження розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI ст.)».

Аналіз праць О. Школи [466] та Є. Хрикова [432, с. 197 – 198], які розкривають питання періодизації, дозволяє окреслити її складники. Науковці вважають, що періодизацію структурно можна представити таким чином: епоха, період, етап. Історична епоха не є логічною абстракцією. У випадку періодизації історії педагогіки вона охоплює суму різноманітних соціально-економічних, дидактичних, психолого-педагогічних явищ та процесів. Розуміння історичної епохи включає визначення провідних тенденцій розвитку певних педагогічних явищ. При цьому зазначимо, що у встановленні певних меж історичної епохи не можна їх абсолютизувати, оскільки вони умовні та динамічні. Порівняно з періодом, епоха охоплює більш значний відрізок часу, який можна поділити на кілька періодів. Епоха є більш загальним поняттям порівняно з періодом [Там само].

Але період охоплює більш значний, чим етап, відрізок часу, та його можна поділити на кілька етапів. Період – проміжок часу, протягом якого відбувається певний процес. Етап – відрізок часу в розвитку будь-якого руху, процесу. Етап є частиною періоду й може відрізнитись передусім тим, що включає основні, найважливіші події періоду, несе в собі, так би мовити, його сутність. Разом з цим можуть існувати етапи підготовчого характеру, завершення того, що зроблено впродовж основного етапу [432, с. 197 – 198].

Обґрунтованою є позицією Є. Хрикова, який зазначає, що чим більший відрізок часу охоплює той чи той складник періодизації, тим більш умовними є її межі. Якщо епоху неможливо поділити на кілька періодів, то сумнівним є виокремлення цієї епохи. Своєю чергою, якщо період неможливо поділити на кілька етапів, то сумнівним є виокремлення цього періоду. Отже, можна припустити, що поява нових епох пов'язана з формуванням нових освітніх чи наукових парадигм, а періоди – з етапами затвердження та розвитку парадигм. Але треба враховувати, що в наш час зміна парадигм відбувається скоріше, ніж

у минулому, тому поява нових парадигм може бути пов'язана з періодами, а не епохами [Там само, с. 191].

У нашому дослідженні ми розуміємо під терміном «період» – проміжок часу, протягом якого відбувається певний процес, який має загальні властивості. Етап постає як частина періоду й може відрізнитись передусім тим, що включає основні, найважливіші події періоду. І періоду, і етапам притаманні цілісність, тобто наявність таких спільних рис, які і дозволяють відрізнити різні відрізки часу [Там само, с. 192;].

Відтак, розвиток теорії управління ВНЗ України останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст. відповідає дійсній історії розвитку теорії управління в Україні, яку можна розділити на етапи. Зазначене підтверджує положення вчених [275; 432; 466] щодо нерозривності зв'язків історії та періодизації в історико-педагогічному дослідженні.

Для побудови періодизації ми враховували основні її компоненти, наповнюючи їх конкретним змістом:

об'єкт періодизації – явище-процес, яке ми розглядаємо в його розвитку, виокремлюючи конкретні інтервали часу [276, с. 37];

суб'єкт періодизації – той інтервал часу, який відображає специфіку перебігу історичного часу і виражається в його основних категоріях: ера, доба, період, етап, фаза, цикл, стадія, століття, історичний момент, віха тощо [432, с. 197 – 198].

У нашому дослідженні об'єктом історико-педагогічної періодизації є теорія управління вищими навчальними закладами, що передбачає і комплексне вивчення в зазначеному проміжку часу, і фрагментарне (за визначеними етапами). Суб'єкт періодизації – це той інтервал часу, який відображає специфіку теорії управління закладами вищої освіти в Україні та виражається в такій категорії, як етап [276]. Отже, визначення етапів передбачає з'ясування сутності цього поняття та дефініцію кількості історичного часу в кожному з виокремлених етапів.

У науковому дискурсі є поняття «атрибут періодизації», під яким пропонують розуміти назву суб'єкту – інтервалу: «роки застою», «період нової історії» тощо. Як відзначає Л. Наточий, атрибуція залежить від категоріального профілю дослідника, детермінованого соціокультурним контекстом, контекстом історіографічної традиції, від нормативів, що прийняті в конкретному науковому співтоваристві [276].

У нашому дослідженні під атрибутами періодизації ми розуміємо специфічні особливості певних її складових (доба, період, етап), які визначають їх назву [432, с. 194].

У зв'язку з зазначеним, ми орієнтуємося на те, що це не просто назва певного етапу, а назва, яка враховує генеральні, найсуттєвіші особливості кожного етапу окремо. Отже, головною підставою для виокремлення етапів у нашому дослідженні є спрямованість наукових досліджень з розвитку теорії управління ВНЗ.

Згідно з результатами дослідження Н. Дічек, більшість фахівців з побудови періодизації зауважують, що «періодизація як поділ процесу на якісно відмінні проміжки часу постає не лише важливим питанням методології наукового пошуку, бо є методом послідовного викладу матеріалу, а й одним з найвищих рівнів узагальнення, що є вінцем специфічної діяльності науковця» [147, с. 65].

Звідси очевидно, що проведення періодизації – це ефективний метод аналізу, систематизації та узагальнення матеріалу, що дає можливість структурувати розвиток теорії управління та дає їй шкалу вимірювання.

Також зазначимо, що використання періодизації в науковому дослідженні дозволяє реалізувати певні функції. Функції періодизації – роль, яку виконує періодизація в історико-педагогічному дослідженні та науці [428, с. 184].

На основі аналізу теоретичних засад та практики періодизації вчені виокремлюють її функції [131 – 132; 147; 235 – 236; 275; 276; 383; 466]. Погляди науковців систематизовано в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Функції періодизації історико-педагогічних явищ

№ з/п	Характеристика функцій
1.	Чітка та обґрунтована періодизація дозволяє зрозуміти структурні особливості науки та освіти, генезу та еволюцію ідей, концепцій, теорій, методів, змісту освіти
2.	Періодизація – це спосіб організації початкового історичного матеріалу, який сприяє уточненню чи створенню нового гіпотетичного образу досліджуваного явища
3.	Вона дозволяє визначити внутрішню логіку розвитку досліджуваного явища
4.	Періодизація забезпечує систематизацію та просторово-часову локалізацію численних чинників, подій, фактів на основі системоутворювальних детермінант функціонування освіти та науки
5.	Вона здатна надати темпорально-стадіальну стрункість теорії та освітній практиці
6.	Періодизація дозволяє виявити значення і «вагу» досліджуваного явища на різних етапах існування, його суттєві прояви в історико-педагогічному процесі
7.	Через періодизацію можна більш глибоко показати співвідношення розвитку педагогічної науки та освіти загалом та окремих їх аспектів, диференціацію складників процесів розвитку історико-педагогічних явищ
8.	Періодизація зумовлює лінії взаємозв'язків педагогічних фактів і процесів розвитку педагогічної науки, думки й освіти
9.	Виокремлення періодів дозволяє визначити провідні тенденції функціонування певних педагогічних явищ та здійснити прогнозування можливостей їхнього розвитку в майбутньому
10.	Періодизація – це певна спрощена схема об'єкта пізнання, яка дозволяє поєднати закономірними зв'язками факти, отримані в дослідженні. Це пов'язано з тим, що періодизація має справу з виключно складними явищами процесного й тимчасового типу і тому неминуче схематизує та спрощує історико-педагогічну реальність
11.	Створення різних моделей періодизації сприяє затвердженню багатовимірного підходу до пізнання об'єкта дослідження

Саме розуміння сутності функцій періодизації дозволяє нам у повному обсязі реалізувати її потенційні можливості в процесі вивчення об'єкта періодизації – теорії управління вищими навчальними закладами в Україні.

Аналіз праць фахівців, які займались проблемою періодизації, – Н. Гупана, Н. Дічек, О. Сухомлинської, В. Курила, Л. Наточий, О. Хрикова, О. Школи [131 – 132; 147; 235 – 236; 275 – 276; 383 – 384; 466] – дозволяє окреслити положення, які ми враховуємо для визначення та побудови методики періодизації в нашому дослідженні:

З'ясовано, що періодизація забезпечує виокремлення найбільш суттєвих, вагомих властивостей розвитку теорії управління та не може в повному обсязі відтворити минуле. Тому для нас головне, щоб вона відбивала найсуттєвіші особливості розвитку теорії управління ВНЗ, а завдання здійснення періодизації поєднувалося зі змістовним аналізом досліджуваного явища.

Одним із головних завдань здійснення періодизації історико-педагогічного явища є вибір типу періодизації. Тип періодизації – періодизаційна схема, яка характеризує логіку виокремлення її структурних компонентів. Для побудови періодизації в нашому дослідженні доречно спиратися на проблемно-хронологічний та хронологічно-проблемний типи періодизації, які виокремлено в історико-педагогічній науці [147; 276; 428].

Оскільки критерієм для виокремлення цих типів є пріоритетний погляд на періодизацію – у першому випадку пріоритет проблемного аналізу, у другому – пріоритет хронологічного аналізу. Тому проблемно-хронологічний принцип дозволить простежити розвиток теорії управління вищими навчальними закладами в її цілісності та нерозривності. Як зазначають автори [147; 235; 275; 428; 432], цей метод передбачає розподіл широких тем на низку вузьких, кожна з яких розглядається в хронологічній послідовності. Також при застосуванні хронологічно-проблемного методу дослідження здійснюється за етапами, а в їхніх межах – за проблемами.

Відтак, простежити генезу теорії управління ВНЗ в Україні в її цілісності та нерозривності дозволяє саме цей метод періодизації. Розподілити на низку

вужчих аспектів допомагає обґрунтована нами в попередніх дослідженнях системи критеріїв для аналізу й оцінки розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI ст.)

Наступним аспектом, який потрібно враховувати, є можливість створення різних моделей розвитку теорії управління вищими навчальними закладами, що сприяє затвердженню багатовимірного підходу до пізнання об'єкта дослідження.

Об'єктивність періодизації значною мірою залежить від методики її здійснення. Методика періодизації – це конкретні принципи, правила, форми, засоби, сукупність принципів або операцій, за допомогою яких здійснюється пізнання конкретної історико-педагогічної проблеми [432, с. 194].

Отже, методика періодизації розробляє алгоритм здійснення періодизації. Складником методики періодизації є її процедура. Процедура періодизації – установлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання періодизації, який визначає послідовність дій під час виокремлення періодів чи етапів [Там само].

Процес побудови періодизації розвитку теорії управління ВНЗ полягає в реалізації певних етапів та застосуванні системи прийомів цього методу. Систематизацію етапів побудови періодизації наведено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Складники процесу побудови періодизації розвитку теорії управління ВНЗ в Україні (остання чверть XX – початок XXI ст.)

№ з/п	Характеристика етапів
Перший етап	Визначення сутності об'єкта періодизації та обґрунтування верхньої та нижньої меж дослідження, які охоплюють 1976 – 2016 рр. Обраний період охоплює останні роки існування радянської теорії управління та період незалежності Української держави. Аналіз цього періоду дозволяє виявити особливості, тенденції розвитку теорії управління ВНЗ останньої чверті XX – початку XXI ст. та простежити процес її трансформації до нашого часу

Продовження табл. 2.4

Другий етап	Визначення методологічних засад дослідження, які комплексно визначено в підрозділі 1.1 та частково – 1.2 – 1.4 та на початку цього підрозділу
Третій етап	Формування джерельної бази проведення періодизації. Під час реалізації цього етапу важливим завданням є систематизація, узагальнення зібраної інформації. Тому ми спиралися на положення методів вибіркового та основного масиву формування джерельної бази, які в процесі періодизації виконували функцію його прийомів
Четвертий етап	<p>Реалізація завдання періодизації історико-педагогічного явища розпочинається з визначення сутності її об'єкта – педагогічного явища, яке ми розглядаємо в його розвитку, виділяючи конкретні інтервали часу. Цю сутність характеризує в першу чергу поняття, яке висвітлює найсуттєвіші особливості досліджуваного явища [432, с. 204].</p> <p>Звідси, на підставі визначення об'єкта нашого дослідження – теорія управління вищими навчальними закладами та реалізації понятійно-термінологічного аналізу змісту, визначень поняття «теорія управління» різних авторів, систематизації елементів, особливостей вищого навчального закладу – уточнено сутність поняття «теорія управління» та запропоновано визначення поняття «теорія управління вищими навчальними закладами (ВНЗ/ЗВО)»</p>
П'ятий етап	Визначення та обґрунтування критеріїв аналізу й оцінки розвитку теорії управління вищими навчальними закладами (остання чверть ХХ – початок ХХІ століття) в Україні
Шостий етап	Збирання інформації, що дозволить простежити та оцінити рівень розвиток теорії управління ВНЗ. Для цього здійснювали аналіз робіт: зміст, рік видання, вид, якісний склад науковців та назв публікацій, які присвячені теорії управління ВНЗ досліджуваного періоду. Використовувати наукометричний аналіз назв публікацій і дисертацій, підрахування кількості ключових понять у назвах в окремі проміжки часу. Результатом цього етапу є формування таблиць, що містять інформацію про спрямованість та кількісні показники (за роками) наукових робіт з проблематики

<i>Продовження табл. 2.4</i>	
Сьомий етап	Систематизація та узагальнення обсягу зібраної інформації. На цьому етапі групувалися отримані дані за певними відрізками часу, укрупнення сформованих таблиць та складалися порівняльні таблиці, з метою позбавлення їх від другорядної інформації, менш вагомих параметрів та узагальнення отриманої інформації
Восьмий етап	Аналітичний етап періодизації передбачав порівняння узагальненої в таблицях інформації, що допомогло простежити зміни за критеріями, виявити особливості, певні тенденції, виокремити етапи розвитку теорії управління ВНЗ та їх атрибуцію. Атрибуцією для виокремлення етапів була спрямованість наукових досліджень з розвитку теорії управління ВНЗ
Дев'ятий етап	Підсумковий етап включає перевірку обґрунтованості періодизації під час змістовного аналізу наукових робіт

Відтак, ми розглядаємо періодизацію як один із головних методів дослідницької роботи. Аналіз основної понятійної системи та теоретичних складників наукової парадигми періодизації історико-педагогічних явищ дозволяє розуміти сутність, процедури здійснення періодизації та методологічні підходи, які можуть бути покладено в її основу.

Обґрунтована методика проведення періодизації формує деякий механізм побудови періодизації, що створює більш сприятливі умови для визначення хронологічних меж аналізованого явища та підвищує ефективність дослідження історії розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст.

Отже, для побудови та проведення періодизації історії розвитку теорії управління ми проаналізували назви (спрямованість) та зміст більше ніж 900 публікацій, книг, дисертацій і монографічних досліджень в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття. У різні роки історії розвитку теорії управління в Україні багатоманітні аспекти управління освітніми закладами, зокрема з історико-педагогічного погляду, розглядали видатні вчені певного етапу (О. Адаменко, В. Алфімов, М. Артюхіна, Є. Березняк, В. Берека,

І. Блохін, О. Бобало, А. Бондар, В. Бондар, Т. Борова, Ю. Васильєв, Л. Віткін, І. Драч, А. Димитрієв, Б. Дяченко, О. Задорожна, Б. Камінський, В. Курило, О. Мармаза, В. Маслов, С. Мудра, В. Пікельна, А. Прокопенко, А. Ржевська, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, В. Ульянова, О. Школа, А. Харківська, Є. Хриков та ін.).

У нашому дослідженні важливо враховувати те, що «джерельна база періодизації» тотожна поняттю «джерельна база дослідження» [432, с. 190]. Звідси джерельна база періодизації розвитку теорії управління вищими навчальними закладами – це сукупність джерел, на концептуальні положення яких ми спираємося в ході свого дослідження.

Аналіз дозволив ще раз підтвердити, що розвиток теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття нерозривно пов'язаний із зародженням теоретико-методологічних засад управління шкільними закладами, тобто з управлінською теорією загальноосвітніх закладів.

Відтак, для того, щоб здійснити періодизацію, доречно керуватися перевіреною системою критеріїв і показників – індикаторів.

З урахуванням структурного аналізу вже науково обґрунтованих критеріїв і думок експертів розроблено систему критеріїв та показників розвитку теорії управління ВНЗ: спрямованість досліджень за проблематикою; якісний склад науковців (носіїв, генераторів) з проблем управління ЗВО; кількість наукових праць з проблеми дослідження та форма відображення отриманої в результаті дослідження наукової інформації; інституційне оформлення наукової галузі; методологічні засади дослідження теорії управління ВНЗ, які є інструментальним компонентом підстав періодизації та форми організації пошуків, досліджень розвитку теорії управління закладами вищої освіти.

Аналіз розвитку теорії управління вищими навчальними закладами проводився у трьох відрізках : 76 – 80-і, 90-і, 2001 – 2016 роки останньої чверті XX – початку XXI століття (див. табл. 2.5 – 2.7)

Особливості розвитку теорії управління ВНЗ у 76 – 80-ті роки ХХ ст. за визначеними нами критеріями й показниками подано в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

**Розвиток теорії управління вищими навчальними закладами
76 – 80-ті роки ХХ століття**

№	Критерії	Показники	Особливості
1.	Спрямованість досліджень теорії управління вищими навчальними закладами	розвиток понятійного апарату теорії управління ВНЗ	повільний
		обґрунтування змісту діяльності керівників ЗВО	відсутнє
		дослідження головних функцій і методів управління ВНЗ	зароджується
		аналіз закономірностей, принципів управління ВНЗ	відсутній
		наукове обґрунтування концепції, теорії управління ВНЗ	розпочинається (на початковому рівні)
2.	Якісний склад науковців (носіїв, генераторів) з проблем управління закладами вищої освіти	працівники шкіл	+
		працівники закладів вищої освіти	-
		працівники установ управління	-
		наукові працівники	-
3.	Кількість наукових праць з теорії управління закладами вищої освіти та форма відображення отриманої в результаті дослідження наукової інформації	статті в часописах та збірниках	5
		монографії	-
		дисертації	-
		методичні рекомендації	1
		навчальні посібники	-
		загальна кількість праць	6

Продовження табл. 2.5			
4.	Інституційне оформлення наукової галузі	наявність наукових установ (дослідницьких інститутів, лабораторій, відділів, наукових шкіл, центрів і підрозділів)	-
		включення в науковий обіг нових історико-педагогічних джерел	-
		формування нової спеціалізації наукових спеціальностей (освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»)	-
		наявність рад із захисту дисертацій	-
		проведення наукових конференцій	-
5.	Методологічні засади дослідження теорії управління вищими навчальними закладами	розробленість проблем методології дослідженості теорії управління	на низькому рівні
		реалізація методологічних підходів	-
		кількість праць, у яких висвітлено методологічні засади дослідження теорії управління ВНЗ	-
6.	Форми організації пошуків, досліджень розвитку теорії управління вищими навчальними закладами	індивідуальні роботи	5
		колективні роботи	1
		індивідуальні роботи під керівництвом наукового керівника, консультанта	-

* – в одній роботі могли розглядатися кілька питань

Як видно з наведених даних, проблема управління закладами вищої освіти в Україні в означений проміжок часу не була достатньо досліджена і знаходилася поза увагою науковців, про що свідчить недостатня кількість

наукових праць (3-й критерій), відсутність інституційного оформлення наукової галузі (4-й критерій). Аналіз публікацій показав, що в дослідженнях беруть участь працівники шкіл, а це свідчить про те, що теорія управління розвивається на рівні опису та аналізу досвіду управління школою (2-й критерій). Виявлено нерозробленість теоретико-методологічних засад управління ВНЗ (5-й критерій), відсутність індивідуальних робіт під керівництвом наукового керівника (критерій 6-й). Разом з тим інтерес науковців цього періоду спрямовано на дослідження питань внутрішньошкільного управління (школознавство) (1-й критерій). За всіма критеріями спостерігається низький рівень розвитку теорії управління ВНЗ в Україні останньої чверті XX ст.

Особливості розвитку теорії управління вищими навчальними закладами (90-ті роки) за обґрунтованими нами критеріями і показниками подано в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

**Розвиток теорії управління вищими навчальними закладами
(90-ті роки)**

№	Критерії	Показники	Особливості
1.	Спрямованість досліджень теорії управління вищими навчальними закладами	розвиток понятійного апарату теорії управління ВНЗ	динамічний
		обґрунтування змісту діяльності керівників ЗВО	+
		дослідження головних функцій і методів управління ВНЗ	активно розвивається
		аналіз закономірностей, принципів управління ВНЗ	постійно проводиться
		наукове обґрунтування концепції, теорії управління ВНЗ	розпочинається

Продовження табл. 2.6

2.	Якісний склад науковців (носіїв, генераторів) з проблем управління закладами вищої освіти	працівники шкіл	+
		працівники закладів вищої освіти	+
		працівники установ управління	-
		наукові працівники	-
3.	Кількість наукових праць з теорії управління закладами вищої освіти та форма відображення отриманої в результаті дослідження наукової інформації	статті в часописах та збірниках	93
		монографії	4
		дисертації	26
		методичні рекомендації	7
		навчальні посібники	11
		загальна кількість праць	141
4.	Інституційне оформлення наукової галузі	наявність наукових установ (дослідницьких інститутів, лабораторій, відділів; кількість учених, наукових шкіл, центрів і підрозділів)	+
		включення в науковий обіг нових історико-педагогічних джерел	+
		формування нової спеціалізації наукових спеціальностей (освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»)	+
		наявність рад з захисту дисертацій	-
		проведення наукових конференцій	+

Продовження табл. 2.6			
5.	Методологічні засади дослідження теорії управління вищими навчальними закладами	розробленість проблем методології дослідженості теорії управління	на початковому рівні
		реалізація методологічних підходів	+
		кількість праць, у яких висвітлено методологічні засади дослідження теорії управління ВНЗ	78
6.	Форми організації пошуків, досліджень розвитку теорії управління вищими навчальними закладами	індивідуальні роботи	73
		колективні роботи	20
		індивідуальні роботи під керівництвом наукового керівника, консультанта	26

* – в одній роботі могли розглядатися кілька питань

Як видно з наведених даних, у 90-і роки спостерігається збільшення захищених дисертацій, опублікованих книжок (посібників) та статей порівняно із 76 – 80 рр. ХХ ст. (3-й критерій). Порівняно з 76 – 80-ті рр. тематика досліджень у 90-ті рр. розширюється та спрямовується на вивчення окремих аспектів управління закладами вищої освіти. Розпочинають роботу наукові школи й центри. Головними подіями 90-х рр., які вплинули на розвиток теоретичних засад теорії управління, було, по-перше, запровадження спеціальності «Організатор освіти». У цей час ХНПУ імені Г. С. Сковороди один із перших в Україні почав готувати керівні кадри для сфери управління освітою. В університеті як експеримент було відкрито спеціальний факультет з перепідготовки зі спеціальності «Організатор освіти» з присвоєнням кваліфікації «Організатор освіти» [249], що безпосередньо впливало і на розширення дослідницької проблематики, і на розвиток теорії управління (4-й критерій). По-друге, формування управлінської теорії «створення умов»

(Є. Хриков). Це зводиться до того, що відмічається подальша розробка положень теорії управління вищими навчальними закладами, уточнюються функції управління, розробляються технології управлінської діяльності, обґрунтовуються методологічні підходи, принципи і закономірності управління ВНЗ та ін. (5-й критерій). Зростає інтерес до вивчення проблеми управління ВНЗ науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів (критерій 2). Збільшується кількість та розширюється тематика досліджень з проблеми управління вищими навчальними закладами (1-й критерій). До особливостей 90-х рр. віднесено переорієнтацію теорії управління в Україні на світові тенденції розвитку менеджменту.

Отже, результати проведеного аналізу 90-х рр. відповідають середньому рівню розвитку теорії управління ВНЗ в Україні.

Особливості розвитку теорії управління вищими навчальними закладами (2001 – 2016 рр.) за визначеними нами критеріями і показниками подано в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

**Розвиток теорії управління вищими навчальними закладами
(2001 – 2016 роки)**

№	Критерії	Показники	Особливості
1.	Спрямованість досліджень теорії управління вищими навчальними закладами	розвиток понятійного апарату теорії управління ВНЗ	динамічний
		обґрунтування змісту діяльності керівників ЗВО	+
		дослідження головних функцій і методів управління ВНЗ	активно розвивається
		аналіз закономірностей, принципів управління вищими навчальними закладами	постійно проводиться
		наукове обґрунтування концепції, теорії управління ВНЗ	продовжується

Продовження табл. 2.7			
2.	Якісний склад науковців (носіїв, генераторів) з проблем управління закладами вищої освіти	працівники шкіл	+
		працівники закладів вищої освіти	+
		працівники установ управління	–
		наукові працівники	+
3.	Кількість наукових праць з теорії управління закладами вищої освіти та форма відображення отриманої в результаті дослідження наукової інформації	статті в часописах та збірниках	316
		монографії	29
		дисертації	214
		методичні рекомендації	36
		навчальні посібники	32
		загальна кількість праць	626
4.	Інституційне оформлення наукової галузі	наявність наукових установ (дослідницьких інститутів, лабораторій, відділів, наукових шкіл, центрів і підрозділів)	+
		включення в науковий обіг нових історико-педагогічних джерел	+
		формування нової спеціалізації наукових спеціальностей (освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»)	+
		наявність рад із захисту дисертацій	+
		проведення наукових конференцій	на високому рівні

<i>Продовження табл. 2.7</i>			
5.	Методологічні засади дослідження теорії управління вищими навчальними закладами	розробленість проблем методології дослідженості теорії управління	+
		реалізація методологічних підходів	+
		кількість праць, у яких висвітлено методологічні засади дослідження проблем теорії управління ВНЗ	293
6.	Форми організації пошуків, досліджень розвитку теорії управління вищими навчальними закладами	кількість робіт з методологічних проблем теорії управління ВНЗ	268
		індивідуальні роботи	48
		колективні роботи	214

* – в одній роботі могли розглядатися кілька питань

Як видно з наведених даних, у 2001 – 2016 рр. спостерігається значне збільшення захищених дисертацій, опублікованих книжок (посібників) та статей порівняно з 76 – 80 рр. ХХ ст. та 90-ми роками (3-й критерій). Важливою подією у 2001 р. було ліцензування спеціальності 8.000009 «Управління навчальним закладом» та підготовка магістрів за вказаною спеціальністю в ХНПУ імені Г. С. Сковороди. У 2005 р. було затверджено спеціальність 13.00.06 – «Теорія і методика управління освітою» [249], за якою проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань (4-й критерій). Це зумовило появу наукових підрозділів, наукових часописів, проведення наукових конференцій різного рівня, розпочали й активно працюють наукові школи (критерій 4).

У результаті зростає кількість індивідуальних робіт під керівництвом наукового керівника (критерій 6). До наукових досліджень з питань розвитку теорії управління залучаються керівники вищих навчальних закладів, науково-

педагогічні працівники (критерій 2). При цьому відмічається подальша розробка положень теорії управління ВНЗ відповідно до теорії менеджменту, уточнюються функції управління, розробляються, упроваджуються технології управлінської діяльності, обґрунтовано методологічні підходи, принципи і закономірності управління ЗВО та інші положення (5-й критерій). Спостерігається значне збільшення досліджень з проблеми управління вищими навчальними закладами (1-й критерій).

Аналіз цього етапу за всіма критеріями дає змогу віднести його до високого рівня розвитку теорії управління ВНЗ в Україні.

Відтак, проведений історико-теоретичний аналіз дозволяє виділити в історії розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початок XXI століття такі етапи:

1. 76 – 80-ті рр. – початковий етап розвитку теорії управління ВНЗ, який характеризується переважним розвитком школознавства та появою робіт з управління ВНЗ (радянський період);
2. 90-ті рр. – етап становлення, активного пошуку та розвитку теорії управління ВНЗ в Україні (перехідний пострадянський період, етап становлення і розвитку незалежної України);
3. 2001 – 2016 рр. – етап інтенсивного розвитку теорії управління ВНЗ, який характеризується систематизацією та узагальненням накопиченої інформації, посилення зв'язку з теорією менеджменту, формуванням загальної теорії управління всіма типами освітніх установ.

Як вже нами зазначалося, що у дослідженні розвитку теорії управління ВНЗ в Україні під атрибутами періодизації ми розуміємо специфічні особливості певних її складових (доба, період, етап), які визначають їх назву [432, с. 194]. Отже, спрямованість наукових досліджень з розвитку теорії управління ВНЗ є головною підставою для виокремлення етапів. Це дозволяє назвати:

1. 76 – 80-ті рр. XX ст. етапом розвитку теорії внутрішньошкільного управління та зародження теоретико-методологічних засад управління ВНЗ;

2. 90-ті рр. XX ст. – етап переходу від теорії внутрішньошкільного управління до теорії освітнього менеджменту;

3. 2001 – 2016 рр. XXI ст. – етап систематизації й узагальнення теоретико-методологічних засад управління ВНЗ в Україні та початок формування теорії управління всіма типами освітніх установ.

Обґрунтовані нами в підрозділі 1.4 рівні оцінки розвитку теорії управління ВНЗ дають підставу визначити, за якою схемою відбувається розвиток теорії управління останньої чверті XX – початку XXI ст. за етапами: 76 – 80-ті рр. XX ст. – низький рівень розвитку теорії управління ВНЗ; з 90-х років XX ст. за всіма критеріями спостерігається поступовий перехід з низького рівня розвитку теорії управління ВНЗ до середнього, а починаючи з 2001 року – до високого.

Звідси зрозумілим є те, що в обґрунтованій періодизації застосований проблемно-хронологічний принцип її побудови, що дає можливість розглянути, в результаті чого відбувається зміна стану розвитку теорії управління ВНЗ. Це дає підстави для висновку, що розвиток теоретичних засад управління закладами вищої освіти відбувається за схемою – від низького до високого рівня стану розвитку теорії управління ВНЗ в Україні. Хронологічні межі періодизації відбивають загальний розвиток теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття.

Проте, як доречно зазначають науковці, що у встановленні певних меж історичної епохи не можна їх абсолютизувати, оскільки вони є дещо умовні [432, с. 191].

Так, у ході аналізу з'ясовано, що межі етапів, які ми визначили, – також є дещо умовними. Це пояснюється тим, що наприкінці 80-х років XX ст. з'явилися студії, які можна віднести до наступного етапу, а в 90-х роках XX ст. – розвідки, характерні для попереднього етапу. На початку XXI ст. вийшли праці, які є характерними для перехідного етапу розвитку теорії управління вищими навчальними закладами.

Отже, вирішуючи проблему обґрунтування і проведення періодизації, ми встановили, що вона є логічним наслідком часових змін, які відбувалися в історичному розвитку теорії управління ВНЗ в Україні.

Урахування наукових здобутків учених, які розглядали проблему періодизації [147; 235; 275 – 276; 428; 432] та її проведення, дозволяє нам: визначити внутрішню логіку, генезу та закономірності розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні; еволюцію її концепцій, тенденцій розвитку; чинники, які впливають на розвиток теорії управління ВНЗ в Україні на різних етапах її генези та їх значення («вагу»); суттєві особливості розвитку теорії управління та їхні прояви в історико-педагогічному процесі, визначити тенденції розвитку теорії управління ВНЗ в Україні та припустити їхній розвиток у майбутньому.

Підтвердити обґрунтованість запропонованої періодизації досліджуваного явища, зрозуміти в повному обсязі особливості розвитку теорії управління ВНЗ останньої чверті XX – початку XXI ст. та визначити тенденції її розвитку можливо за допомогою змістовного аналізу цього процесу за визначеним комплексом критеріїв аналізу й оцінки розвитку теорії управління в межах кожного з етапів.

2.3. Змістовний аналіз розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття)

Задекларовані трансформаційні процеси в освіті України потребують відповідного супроводу – науково обґрунтованого управління процесами модернізації, функціонування та розвитку на всіх рівнях, зокрема на рівні окремого навчального закладу як освітньої системи [75, с. 18].

Ми підтримуємо позицію М. Братко, що перед теорією і практикою управління освітою постають запитання: «Що необхідно зробити, щоб освітні заклади України посідали високі рейтингові місця, зокрема вищі навчальні

заклади?», «Як управляти вищими навчальними закладами, щоб досягти успіху?» Очевидним є й те, що зробити систему управління освітою в Україні ефективною – це надзавдання сьогодення. Виникає потреба у визначенні актуальних пріоритетів, нових орієнтирів розвитку освітньої сфери України, аби вона стала дійсно сучасною, такою, що застосовує модернові освітні технології, зокрема й управлінські, реалізує інноваційну модель розвитку, що реально діє [Там само].

Але потрібно враховувати реалії радянських часів. Висновки за визначеними передумовами та аналіз періодів розвитку теорії управління вищими навчальним закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст. збігаються з результатами дослідження теорії управління освітою в Україні в пострадянський період (1991 – початок XXI ст.) М. Братко [75].

Ми цілком згодні з позицією авторки, що в спадок від того часу залишилася практика жорсткого централізованого управління, ухвалення авторитарно управлінських рішень без глибокого вивчення освітніх реалій, без широкого обговорення із залученням громадськості, фахових експертів. Потрібно ґрунтовно вивчати надбання вчених радянського часу й аналізувати потенціал сучасних українських науковців для формування наукової інфраструктури сьогодення, співвідношення зазначеного прискорювало б розвиток і теорії управління ВНЗ, і цілісної теорії управління освітою.

До появи у вітчизняному науковому полі самостійного наукового напрямку педагогічних досліджень – теорії і методики управління освітою – проблеми управління освітою активно досліджувались загальною теорією педагогіки в межах школознавства, були в полі зору соціального та державного управління. Як уже з'ясовано, ці наукові дослідження базувались на досягненнях загальної теорії управління, напрацюваннях освітнього менеджменту в зарубіжних країнах. Активізація досліджень у галузі управління освітою пов'язана з кардинальною зміною політичної, соціальної, економічної ситуації в Україні після отримання незалежності, в умовах пошуку країною свого місця у світових процесах, утвердження як держави, вироблення

адекватних відповідей на виклики часу, розробки векторів розвитку на тлі загальноцивілізаційного поступу в контексті глобалізації, інформатизації, технологізації, демократизації. Відтак, сформувалась потреба у виробленні нових підходів до керівництва у сфері освіти, яка задекларувала поступальний рух на нових засадничих принципах: демократії, гуманізації, плюралізму, варіативності, альтернативності, відкритості, національного характеру [75, с. 19 – 20].

Для з'ясування головних питань, які аналізують учені останньої чверті XX ст. – 90-ті рр. початку XXI ст., в Україні було проведено аналіз назв основного масиву джерел з проблематики. Нами визначено рубрикатор для аналізу основних категорій розвитку теорії управління ВНЗ. Одиниця (категорія) аналізу складає смислове (ключове) висловлення у назві документа, яке забезпечує його змістовну характеристику.

Частота використання цих одиниць свідчить про значення, якого надавали педагоги, керівники, учені того часу тим чи тим управлінським проблемам у своїх дослідженнях.

Результати, отримані в ході проведеного аналізу, представлено в додатку 3.

Аналіз за розробленою методологією допоміг визначити спрямованість проведених досліджень і на які питання направлена теорія управління в цей період (критерій 1). Отже, у 76 – 80-ті рр. фахівці розглядають питання керівництва школою, зміст управлінської діяльності, управління підвищення кваліфікації вчителів, директорів шкіл, внутрішньошкільний контроль, функції управління, систему управління, компетентність директора школи, аналізується досвід роботи вчителів і директорів шкіл. Також, як і в 90-ті та 2000 – 2016 рр., проводиться аналіз управління. Але якщо в 90-х рр. аналізується управлінська діяльність керівників закладів освіти, з 2000-х рр. аналізується стан управлінської діяльності та зарубіжний досвід управління освітніми закладами, то в період з 76 – 80 рр. аналіз спрямовано на процес проведення уроків.

Лише з 90-х рр. з'являються дослідження з теорії та практики управління освітніми закладами, управління якістю освіти. Розглядаються питання менеджменту в освіті, організаційної культури, інноваційної діяльності. Науковці цього часу починають вивчати компетентність педагогічних кадрів, психологічні аспекти менеджменту та управління ними. Але досліджень з питань управління ВНЗ порівняно із загальною кількістю праць та публікацій з управління загальноосвітніми закладами незначна, навіть дуже мала.

До характерних ознак аналізу основного масиву публікацій можна віднести те, що автори, здебільшого починаючи з 90-х рр., часто використовують словосполучення «аналіз управління», але під аналізом управління вони розуміють аналіз наукової літератури, аналіз різних поглядів науковців з проблематики. Словосполучення та поняття «діагностика», «оптимізація управління», словосполучення «аналіз управління», «оптимізація управління», «модернізація управлінської діяльності», «оцінка ефективності», «удосконалення управління» мають формальне, а не сутнісне значення.

З 2001 – 2016 рр. дослідження мають різнобічну тематичну спрямованість. У цей період глибоко досліджуються концепції управління, система мотивації працівників освіти, методи управління, психологічні засади управління освітою, управління якістю освіти. Аналізується управління вищими навчальними закладами в інших країнах, управління інноваційною діяльністю та інформатизація управління. У публікаціях з'являється увага до підходів управління, а саме: системного, процесного, персоналізованого, проектного, інтегративно-діяльнісного, через що можливо вдосконалити та підвищити ефективність управління закладів вищої освіти.

Як видно з аналізу тематик (див. додаток 3) та наукових праць (див. додаток II) на першому етапі (76 – 80 рр. XX ст.), порівняно з 90-ми рр. та початку XXI ст., кількість досліджень значно низька. У 76 – 80-ті рр. проблема теорії управління ВНЗ знаходилася поза увагою науковців. За всіма критеріями в ці роки спостерігається низький рівень розвитку теорії управління вищими навчальними закладами. У публікаціях майже не розглядалися принципи й

закони демократизації, гуманізації, поширеними поняттями в працях цього часу є «контроль» та «інспектування». Активізація та спрямованість досліджень пов'язана з кардинальною зміною політичної, соціальної, економічної ситуації в Україні, а саме після отримання незалежності (критерій 1).

Отже, лише з 90-х років спостерігається поступове збільшення захищених дисертацій, опублікованих книжок (посібників) (критерій 1, 3).

Спираючись на аналіз спрямованості робіт, зазначимо, що з 90-х р. розпочали та з 2001-х рр. активно працюють наукові школи, центри, наукові підрозділи, проводяться наукові конференції тощо (критерій 4), що позитивно впливає на інституційне оформлення наукової галузі, на активізацію та тематичну спрямованість досліджень. Так, після відкриття наукового простору (90-ті рр.) теорія управління ВНЗ переорієнтовується на менеджмент. Змінюється і тематика наукових робіт у контексті демократизації, гуманізації, інформатизації, технологізації, і понятійна система теорії управління (поява нових понять) та кількість наукових праць з досліджуваного питання. Своєю чергою, підкреслимо, що саме ідея гуманізму є провідною для нової освітньої парадигми, вона передбачає не тільки особистісну орієнтацію виховання, демократизацію всіх сфер життя та функціонування освітніх установ, а й переосмислення теоретичних засад сучасної освіти [431, с. 9].

При цьому за такою же схемою та поступовістю етапів (76 – 80-ті рр. – 90-ті рр. – 2001 – 2016 рр.) відмічається подальша розробка положень теорії управління ВНЗ згідно з теорією менеджменту, уточнюються функції управління, розробляються технології управлінської діяльності, обґрунтовуються методологічні підходи, методи, принципи й закономірності управління закладами вищої освіти, уточнюється сутність поняття управління вищими навчальними закладами, з'являються роботи з проблем методології дослідженості теорії управління (критерій 2, 5).

Для підтвердження обґрунтованої періодизації та визначення особливостей розвитку теорії управління ВНЗ в Україні останньої чверті XX –

початку ХХІ ст. проведемо змістовний аналіз головних праць вітчизняних і зарубіжних учених за визначеними періодами.

У Словнику української мови зазначено, що особливість – це характерна риса, ознака, властивість когось, чого-небудь [395]. Тобто наступним завданням є визначення властивостей розвитку теорії управління ВНЗ останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст. і з'ясування специфіки її розвитку за кожним етапом. Аналіз повинен нам допомогти відповісти на питання: «Що є відмінними рисами розвитку теорії управління за кожним етапом?»

76 – 80-ті роки – період розвитку теорії внутрішньошкільного управління та початок зародження теоретико-методологічних засад управління вищими навчальними закладами в Україні (радянський період).

Розглядаючи цей період для аналізу розвитку теорії управління ВНЗ в Україні, зазначимо, що, починаючи з 20-х років ХХ століття і до 1991 року, наявний науковий простір був науковим простором СРСР, наука України – його лише частиною. Цілком природно, що в 70 – 80-ті рр. ХХ ст. роботи українських авторів спиралися на праці російських і навпаки. Це легко простежується, якщо відкрити посібники українських учених та подивитися на бібліографію [122, с. 36].

Зазначене вище є історичним фактом, що підтверджує існування в цей час єдиного наукового простору.

Тому в цьому підрозділі ми використовували не тільки праці українських педагогів, учених, а й російсько-радянських авторів для більш точного опису тих педагогічних явищ, які панували в 76 – 80-і рр. Але зверталися до цих джерел тільки в тих випадках, якщо вони містили принципово значущі, цінні положення до аналізу проблеми розвитку теорії управління вищими навчальними закладами, які потім стали фундаментальними на довгий період або становили вагомий емпіричний матеріал.

Протягом другої половини ХХ століття розвиток теорії управління загальноосвітньою школою відбувався від орієнтації досліджень на ідеологічні чинники, партійні настанови до орієнтації на логіку розвитку науки; від

обґрунтування орієнтації управління на вплив до обґрунтування орієнтації управління на створення умов для забезпечення реалізації мети навчального закладу; від вивчення та узагальнення досвіду управління до створення цілісної управлінської теорії; від панування індуктивного до поступового поширення дедуктивного шляху розвитку теорії управління [7, с. 415 – 416].

Як зазначає О. Адаменко, на першому етапі в теорії управління переважали емпіричні підходи до визначення змісту управлінської діяльності окремих керівників, а на другому – наукові дослідження були орієнтовані на обґрунтування цілісних моделей управління навчальними закладами. Протягом другої половини XX століття відбувалося поступове збільшення кількості науковців серед авторів публікацій з питань управління загальноосвітньою школою та залучення до комплексних досліджень і науковців, і керівників навчальних закладів, і вчителів. На першому етапі досліджуваного періоду зв'язок теорії управління з іншими галузями педагогіки був слабким [Там само].

Отриманий у ході дослідження фактологічний матеріал з розвитку теорії управління загальноосвітньою школою в Україні в другій половині XX століття дає підстави О. Адаменко визначити 50 – 80-ті роки як школознавчий етап.

Як уже зазначали, використання російсько-радянських і видань, присвячених управлінню школою, у нашому дослідженні є певною суперечністю, оскільки формально в темі дисертації заявлені тільки українські видання, у яких висвітлюються питання управління вищими навчальними закладами. Але розвиток теорії управління ВНЗ в Україні в цей період був тісно пов'язаний з розвитком педагогічної теорії і теорією управління школою, що обґрунтовано та доведено в п. 2.1, 2.2. Тому для більш повного розуміння рівня розвитку зазначеної проблеми розглянемо стисло особливості теорії управління школою в цей період та, спираючись на критерії, охарактеризуємо їх.

Ми з'ясували, що в цей період було захищено 13 дисертацій (критерій 1) вітчизняних авторів, майже всі дослідження спрямовані на аналіз науково-педагогічної діяльності вчителів, управління навчально-виховним процесом

(П. Дробязко, Н. Суховєєва, В. Бегей, Б. Мирочник й т.п); упровадження передового досвіду, удосконалення діяльності вчителів і директорів школи (В. Жук, В. Маслов); Н. Черпінський розглядає організаційно-управлінський аспект у педагогічній дійсності тощо (див. додаток II).

У цей проміжок часу відсутні дисертаційні роботи з питань управління вищими навчальними закладами. Як було встановлено, у 76 – 80-ті рр. переважають індивідуальні наукові дослідження проблем теорії управління вищими навчальними закладами. Відсутні колективні дослідження, участь у яких можуть брати фахівці різного наукового спрямування та якісний склад закладів вищої освіти.

Для впорядкування взятої для аналізу джерельної бази з розвитку теорії управління ВНЗ останньої чверті XX – початку XXI століття, ми склали «Бібліографічний список» (див. додаток II), інформація в якому подана за видами джерел: дисертаційні роботи, посібники (книги), наукові статті, згруповані за визначеними періодами: 76 – 80-ті; 90-ті; початок XXI ст.

Для того, щоб без уваги не залишилися дисертаційні роботи до 2006 року, коли дослідження проблем управління освітою, вищими навчальними закладами здійснювалися під шифрами інших спеціальностей, ми проаналізували дисертації з загальної педагогіки та історії педагогіки (13.00.01) і теорії та методики професійної освіти (13.00.04).

Аналіз посібників, публікацій, монографічних та дисертаційних праць з 2006 по 2016 рр. подано в додатках А, Б та Г.

Було опубліковано 39 книжок (посібників, методичних рекомендацій), з них одна присвячена питанням організації системи контролю якості освітнього у ВНЗ [13]); 35 статей, з них тільки 6 стосуються вищої освіти та окремих питань управління ВНЗ (див. додаток II) [9; 10; 12; 18; 32]) (критерій 3).

Результати аналізу показують, що в 76 – 80-ті рр. науковцями було розглянуто коло всіх головних питань змісту управлінської діяльності, але загальноосвітнього навчального закладу.

Головну увагу було приділено розробці методів і завданням, принципам і підходам до управління (критерій 1). Тематика публікацій здебільшого спрямована на вивчення внутрішньошкільного управління: М. Анжієвський [195], Н. Сунцов [103], П. Зимін [104]. Значну увагу фахівці приділяють розробці методичних рекомендацій лекторам, керівникам загальноосвітніх шкіл, учителям (Є. Хриков [443], Г. Єльнікова [358] та ін.), (критерій 3). Судячи з назв видань, науковці також звертають увагу на психологічні аспекти управління освітою (П. Карамушка, Н. Карасьова, М. Слюсаревський [189; 333; 334]), на визначення ролі психологічних знань сучасного керівника (О. Дейнеко) [162]; на організацію праці та особистість директора школи, що впливало на результативність його управлінської діяльності (В. Бондар, М. Черпінський, В. Сухомлинський, Т. Фролов, Н. Рентюк [64; 343; 385 – 386; 416]); на діяльність молодого вчителя, аналіз уроку та проблему вдосконалення внутрішньошкільного керівництва й удосконалення контролю (О. Сай [352], В. Товарницький [400]). В. Литовченко розглядає питання керівництва в умовах кабінетної системи [242]). Важливо відмітити, що в деяких роботах розглянуто питання комплексного (Розенберг А. [346]) та ситуативного підходів (Табаков Ю.) до процесу управління [390]. Питання компетентності директора школи, розподілу обов'язків між директором та заступником, раціоналізації праці висвітлює Є. Березняк [39].

Так, аналіз тематики та змісту робіт призводить до висновку, що в цей період питання внутрішньошкільного контролю є важливим складником управлінської діяльності. Є. Березняк суть внутрішньошкільного контролю визначає як повсякденну перевірку виконання тих рішень, які приймаються на педагогічній раді і закладаються в річний план діяльності школи [39, с. 74].

В. Сенченко аналізує систему основних категорій науки управління [354]. У публікаціях Ю. Табакова висвітлено питання управління загальноосвітнім закладом [389 – 390], у дисертаційній роботі науковець визначив шляхи вдосконалення внутрішньошкільного управління [391]. С. Каркліна розглядає підходи до оцінки діяльності шкіл [181]. Дисертація Ю. Загуменнова

спрямована на виокремлення шляхів демократизації внутрішньошкільного управління [199]. М. Черпінським окреслено методологічні, теоретичні засади визначення організаційно-управлінського аспекту професійної педагогічної діяльності [451]. Питання розвитку інтеграції вищої освіти, науки та виробництва розглядає Н. Бутенко [104].

Сьогодні управління якістю вищої освіти тісно пов'язано з гуманізацією освіти, що є базовою ідеєю сучасних освітніх парадигм. М. Бірюковою розроблена та обґрунтована на основі суб'єктно-праксіологічного підходу концепція соціального проектування, яка ідентифікує проектування як соціологічну діяльність, що передбачає суб'єктність та різноманіття цілей і технологій їх досягнення, уявлень про бажане майбутнє. За думкою авторки, такий підхід утілює не тільки дослідницькі стратегії, а й передбачає розробку інноваційних, управлінських методів і технологій досягнення цілей та реалізації соціальних проектів [49].

Проблему вдосконалення управління народною освітою у 76 – 80-ті роки розглядають відомі радянські педагоги, учителі, керівники народної освіти. Отже, неможливо без уваги залишити наукові праці В. Афанасьєва, Ю. Табакова, В. Сухомлинського, Т. Фролова та інших учених, присвячені розробці теоретичних засад системи управління школою (критерій 1), зростає інтерес до функцій, закономірностей управління загальноосвітніми закладами.

Відтак, до однієї із закономірностей організації управлінського процесу Ю. Табаков зараховує циклічність, тобто повторюваність організаційно-педагогічних проблем і протягом навчального року, і з року в рік [390, с. 78]. Учений виокремлює систему функцій управління – планування, контроль, організацію, координацію, які розглядаються в специфіці та єдності, що забезпечено інтегрувальною функцією педагогічної інформації [389, с. 83].

Також Ю. Табаков «інформацію» відносить до інтегрувальної функції керівництва школою [Там само, с. 81].

За В. Афанасьєвим, функції управління – це операції, дії суб'єкта управління, які відповідають послідовній зміні стадій управлінського циклу, а

сукупність цих функцій становить зміст процесу управління. Автор управлінські функції називає функціями-завданнями, які відображають управління певним суб'єктом, тобто сферою суспільного життя. Функції вчений розглядає як будь-яку діяльність людини. Відбиттям цієї діяльності є управлінський цикл, який розпочинають із визначення мети та завдань і закінчують їх виконанням. Управлінський цикл розпочинається з визначення нової мети [22, с. 79].

До основних функцій управління, що впливають із управлінського циклу, є: вироблення й прийняття управлінського рішення, організація, коригування, облік, контроль, збір та перетворення інформації [Там само, с. 82 – 83].

Т. Фролов до головних функцій управління відносить планування, організацію, стимулювання, контроль та регулювання [417, с. 57]. Р. Шакуров виділяє три групи (рівні) функцій: цільові, соціально-психологічні й оперативні [456, с. 38].

Погляди науковців на склад і сутність функцій управління є дуже різноплановими, деякі з них суперечать одна одній. У зв'язку з цим це питання є актуальним і в наступні періоди. Розробкою цього питання далі займаються Г. Єльнікова, Ю. Конаржевський, В. Пікельна, Є. Хриков та ін.

У своїх працях П. Худоминський розглядає питання вживання управлінської термінології в дослідженнях з проблем управління школою [447] та методи управління в освіті [295]. Учені акцентують увагу на тому, що методи управління постають як способи реалізації принципів [Там само, с. 62]. Як уже було зазначено, у першій половині 80-х років управління освітніми закладами здійснювалося на основі адміністративних принципів, у складі яких ключовими були принципи зв'язку освіти з політикою, ідеологією комуністичної партії і демократичного централізму [69, с. 67].

Зазначене не дозволяло повною мірою враховувати людський чинник і гуманістичну спрямованість освіти. У кінці 80-х рр. серед інших наукових принципів управління вчені обґрунтовують принципи: демократизації,

децентралізації, системності й цілісності внутрішньошкільного управління [21; 38; 40].

Ми погоджуємося з твердженням І. Ситар [359, с. 39], що робота В. Бондаря «Управлінська діяльність директора школи: дидактичний аспект» у другій половині 80-х рр. є науково-педагогічною інновацією. Наукова проблема, яку розглядав автор, була на стику двох наук: управління та педагогіки. На той час це була єдина робота, у якій розглянуто різні аспекти управління загальноосвітнім закладом.

У своїй роботі В. Бондар управлінську діяльність розглядає як цілеспрямований процес взаємодії і особистісного плану (взаємодії особистостей), і дидактичного, взаємодії компонентів складників процесу навчання, тобто процес управління викладанням і вченням [68, с. 234].

У подоланні основних недоліків в управлінні освітнім процесом необхідно: при плануванні внутрішньошкільного контролю визначати предмет вивчення; відповідно до визначених аспектів розробляти діагностичні програми вивчення стану справ; одержану інформацію аналізувати й узагальнювати з позицій досягнутого й недоліків у роботі вчителів; на основі виділення груп інформації приймати управлінські рішення й організовувати їх виконання [64, с. 85].

В. Бондар влучно зазначив, що: «Без аналізу, висновків і узагальнення немислима висока культура керівництва школою» [Там само]. Цей висновок є актуальним і сьогодні. Але вважаємо, що на це повинні спиратися керівники всіх типів навчальних закладів та установ.

Неможливо без уваги залишити наукові праці В. Сухомлинського. Напрацювання вченого цього етапу зробили значний внесок у вирішення питань демократизації й гуманізації управління, що є важливою умовою успіху всього педагогічного процесу та управлінської діяльності. Автор приділяв увагу й наголошував на необхідності організації роботи з педагогічним колективом, активізації соціально-психологічних функцій управління, творенню атмосфери

творчого пошуку в колективі, удосконалення особистих і професійних якостей керівного складу загальноосвітніх закладів [386].

Проблеми внутрішньошкільного управління, уявлення про сутність управлінських закономірностей, що реалізуються в процесі внутрішньошкільного управління в цей період, знайшли своє відображення в студіях Ю. Табакова [389 – 391]. Процес управління в школі автор визначає як діяльність, спрямовану на вдосконалення організаційно-педагогічних форм роботи і здатну знімати внутрішні суперечності, що виникають у ході навчально-виховного процесу [101, с. 76].

Отже, одним із основних аспектів впливу на розвиток теорії управління в 80-ті роки було розкриття специфіки управління освітою в умовах демократизації й гуманізації суспільства та освіти й оптимізація управління педагогічним процесом з метою підвищення його ефективності.

У цей період Ю. Бабанський визначив основні етапи навчально-виховного процесу, умови їх здійснення, основні критерії. Учений запропонував концепцію оптимізації педагогічного процесу. За думкою автора, теорії оптимізації можливо застосовувати до управління школою [24].

Неможливо без уваги залишити фундаментальну працю О. Адаменко «Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття». Як зазначає авторка, у 79 – 80-ті роки ХХ століття науковці й педагоги-практики використали в назвах своїх публікацій і дисертацій, присвячених питанням управління освітою, 136 різноманітних термінів [7, с. 321].

Учена відзначає, що в цей період однаково інтенсивно вживають терміни керування й управління, причому здебільшого як синоніми. Відбувається подальша диференціація об'єкта управління (поняття «управління школою», «управління навчально-виховним процесом», «управління навчальним процесом», «управління вихованням», «управління самопідготовкою», «управління самовихованням», «управління колективом», «управління народною освітою»). У назвах праць поширюється поняття «система («система

роботи вчителя», «система вдосконалення вчителів», «кабінетна система», «галузева система управління освітою») [Там само, с. 322].

Ми вже зазначали й довели, що певна наукова проблема є складником педагогічної науки, тому її можна розглядати з погляду структури наукового знання. Про рівень розвитку наукової проблеми, зокрема розвитку теорії управління ВНЗ, свідчить рівень розробленості понятійно-термінологічного апарату, обґрунтування правил, умов, концепцій, функцій, законів та закономірностей, принципів та підходів. Здійснений аналіз демонструє, що зазначені категорії з різнорівневою інтенсивністю аналізують учені в різні роки обґрунтованих етапів. Інтерес до дослідження аспектів теорії управління окремі вчені виявляють упродовж кількох етапів; він зберігся й сьогодні (див. табл. 2.8 – 2.10). Це ще раз пояснює і умовність визначених етапів, і вагомість та актуальність проблеми розвитку теорії управління ВНЗ.

Отже, для з'ясування сутності уявлень педагогів, керівників, учених 76 – 80-х рр. – 90-х рр. – 2001 – 2016 рр. про зміст управлінської діяльності та визначення актуальних питань теорії управління проведено аналіз тогочасних наукових праць.

Аналіз робіт 76 – 80-х рр. XX ст. за зазначеною структурою подано в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Аналіз робіт учених, присвячених вищій освіті та різним аспектам теорії управління ВНЗ у 76 – 80-ті роки XX століття

№ з/п	Автори	Визначення основних Законів, закономірностей	Визначення принципів	Обґрунтування підходів	Визначення методів	Обґрунтування концепцій	Обґрунтування правил, умов	Виділення функцій
1.	Бондар В.	+	-	+	-	+	-	+
1.	Бутенко Н.	+	-	-	-	+	-	-
2.	Киркач Н.	-	-	-	-	-	-	-

Продовження табл. 2.8

3.	Можаєв О.	-	-	-	+	+	-	+	-
4.	Нуждін В.	-	-	-	+	+	-		-
5.	Рахімов Т., Якиревич А.	-	-	-	-	+	-	-	+
6.	Скрипниченко О.	+	+	+	+	-	-	+	+
7.	Табаков Ю.	+	+	-	-	-	-	+	+
8.	Червінський К.	-	-	+	+	-	-	+	+
9.	Шевчук В.	-	-	+	-	+	-	-	-

* – в одній роботі могли розглядатися кілька питань

Аналіз семантичного спектра назв публікацій і дисертацій (див. додатки 3, II) дає підстави для припущення про більш інтенсивний розвиток теорії управління ВНЗ у 76 – 80-ті роки ХХ ст. порівняно з попередніми роками (критерій 1).

У назвах праць переважають поняття «вдосконалення організаційно-педагогічної діяльності», «внутрішкільний контроль», «керівництво школою», «організаційно-управлінські ситуації», «розподіл управлінської праці», «раціональна праця», «педагогічне навантаження», «оптимізація внутрішкільного контролю», «система», «система роботи вчителя», «навчально-виховний процес».

Пізніше з'являються та поширюються поняття «здоровий мікроклімат», «комплексне планування», «управлінська ситуація», «система оцінки», «система управління», «удосконалення управління», «педагогічна рада», «процес управління», «планування роботи», «стиль керівництва (управління)», «самоосвіта», «методи управління», «обов'язки».

Однією з особливостей цього етапу є формування понятійного апарату внутрішньошкільного управління, більшість із перелічених понять використовується в практиці та теорії управління школою

Отже, ці роки представлено переважно описовими працями. Фахівцями цього етапу було розглянуто коло більшості питань змісту управлінської

діяльності загальноосвітнього закладу. А проблема теорії управління ВНЗ знаходилася поза увагою науковців.

Результати нашого аналізу збігаються з висновками дослідження розвитку теорії управління школою Адаменко О. Зазначимо, що дослідження вченої є фундаментальною науковою працею, у якій здійснено ґрунтовний аналіз вивчення й аналізу проблем теорії та практики управління школою [4; 7].

Яка зазначає Адаменко О., автори праць з проблем управління в 70 – 80-ті роки ХХ століття мало задумуються над такими принципами в галузі теорії освітнього менеджменту, як функції, принципи, методи, види управління, закони та закономірності тощо. Спрямованість робіт більш практична, ніж теоретична (тим вони й цінні в цей період), та відповідають на питання: як планувати, розподіляти обов'язки між директором та його заступниками, як контролювати перебіг навчального процесу, як організовувати роботу керівників навчальних закладів [7, с. 7 – 8].

Результати аналізу тематики й змісту публікацій 76 – 80-х рр. та відповідні висновки, наведені в монографії та дисертаційній роботі О. Адаменко [4; 7], дають зазначити таке.

У структурі наукового пошуку виділяють дві стадії, які по черзі змінюють одна одну – стадію зростання знання без суттєвої зміни вихідних положень (екстенсивний розвиток науки) та стадію зростання, що пов'язана з перебудовою таких положень (інтенсивний розвиток науки) [56, с. 27 – 28]. За Т. Куном, екстенсивний розвиток – це період «нормальної науки», коли здійснюється дослідження фактів, приведення фактів і теорії до відповідності на основі визнаної науковим співтовариством парадигми [232, с. 5].

Отже, характерною рисою 70 – 80-х років був екстенсивний шлях розвитку теорії управління закладами освіти в Україні – збільшення кількості науковців, кількості наукових робіт і локальних досліджень. У цей період почалася переорієнтація робіт учених з опису й узагальнення окремого практичного досвіду на глибоке теоретичне обґрунтування тих чи тих аспектів

теорії внутрішньошкільного управління та їх експериментальну перевірку [4, с. 217 – 218].

Про недостатність досліджень з теорії управління в дисертаційній праці підкреслює В. Пікельна: «Нові завдання, що стоять перед системою професійно-технічної освіти, не можуть вирішуватися за допомогою застарілих методів керівництва, найстарішою організацією управлінської праці. Складовою частиною рішення цих завдань є розробка наукових основ управління навчально-виховним процесом» [308, с. 1].

Тобто в українській науці працювала достатня кількість учених, які своїми науковими напрацюваннями забезпечували теоретичне обґрунтування та практичне функціонування управління школою. У цей час збільшилась кількість досліджень і публікацій теоретичного спрямування. Усе це створювало умови для накопичення та узагальнення наукової інформації, але було пов'язано з кількісним, а не якісним збільшенням наукових розвідок з теорії управління освітніми закладами [4, с. 221]; досліджень питань теорії управління вищими навчальними закладами не здійснювали.

Проведений історико-педагогічний аналіз показав, що майже всі наукові праці в 76 – 80-ті роки було присвячено управлінню школою, контролю вчителів та особистості директора школи. Саме тому формування та розвиток теорії управління вищими навчальними закладами в Україні відбувався в одній площині з теорією управління школою. Проблема теорії управління вищими навчальними закладами в ці роки не є актуальною, тому знаходилася поза увагою науковців.

Проте, за дослідженням О. Адаменко [4], у 80-ті роки ХХ ст. зменшилася й загальна кількість публікацій з проблем управління загальноосвітньою школою. Спираючись на отримані результати, учена пояснює це тим, що на початку 80-х років ХХ ст. у суспільстві й освіті накопичились кризові прояви, процес перебудови суспільного життя, який розпочався в середині 80-х років ХХ ст., створив умови для перегляду панівної за радянські часи освітньої та управлінської парадигми. Їхні недоліки були вже зрозумілі більшості фахівців,

а нова освітня парадигма тільки почала формуватися. Теорія управління освітніми установами за радянські часи виконувала переважно підтримувальну функцію, вона не випереджала розвиток інших галузей педагогічної науки, а забезпечувала функціонування визначених на державному рівні педагогічних систем. У ситуації невизначеності педагогічної системи та соціальної нестабільності теорії управління втратила методологічні орієнтири – вона вже мала можливості виконувати підтримувальну функцію, а досвіду реалізації її випереджальної функції в науковців ще не було [Там само, с. 246].

Незважаючи на те, що більшість публікацій цього етапу була присвячена управлінню школою й діяльності вчителів та керівників шкіл, а в управлінській практиці переважали методи прямого впливу на вчителів, серед тематики публікацій з'явилися нові, важливі для внутрішньошкільного управління проблеми.

Характеризується цей етап узагальненням досвіду управлінської діяльності керівників шкіл у публікаціях, посібниках зі школознавства. Виходячи з потреби практичної діяльності, вимог часу, учені пропонували нові структури, зміст, технології управління, розробляли вихідні положення систем управління школою в нових умовах [Там само].

Проведений змістовний аналіз джерел 76 – 80-х рр. дає підстави вважати цей час етапом зародження теоретико-методологічних засад управління закладами вищої освіти, оскільки напрацювання вчених (М. Анжієвський, В. Бондар, С. Вінник, О. Гончар, Ю. Табаков, Г. Єльнікова, Є. Хриков та ін.) забезпечили теоретичне обґрунтування та практичне функціонування управління школою. Отже, їхні дослідження стали поштовхом до зародження теорії управління вищими навчальними закладами в Україні.

Проведений аналіз тематик та змісту наукових робіт 76 – 80-х рр. ХХ століття дозволив дійти висновку, що розвиток теорії внутрішньошкільного управління цього часу вплинув на зародження теоретико-методологічних засад управління ВНЗ. У встановленні та розвитку теорії управління ВНЗ в Україні провідну роль відіграла теорія і практика внутрішньошкільного управління,

основні концепції якої служили орієнтиром розвитку теорії управління закладами вищої освіти в майбутньому. Але відзначимо, що аналіз тематики й змісту джерел свідчить про емпіричний шлях формування теорії управління школою та відсутність будь-якого внеску із положень західної теорії менеджменту

90-ті роки – період становлення, активного пошуку та розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (перехідний пострадянський період, період становлення і розвитку незалежної України).

У 90-ті роки, після розпаду СРСР, Україна вступила в стадію зародження свого наукового простору. Це безпосередньо відобразилося і на українській педагогічній науці, і на управлінні освітою.

У цей час зберігається тенденція формування та розвитку теорії управління закладами вищої в тісній єдності з теорією управління школою та іншими складниками педагогічної науки. Результатами досліджень освітян 90-х років стають розробки цілісних моделей діяльності закладів освіти, а не окремих вузьких проблем управління. У попередній період (76 – 80-ті рр.) розвиток теоретичних засад управління йшов від вирішення окремих (вузьких) проблем до формування загальної теорії. Проаналізуємо, за якою логікою відбувається розвиток теорії управління ВНЗ у 90-ті рр.

Як уже зауважували, межі етапів, які ми визначили в підрозділі 2.2 «Обґрунтування етапів розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI століття)» за результатами аналізу, є дещо умовними.

По-перше, основний склад науковців 76 – 80-х рр. продовжує активно досліджувати питання управління освітою й далі, але їхнє наукове поле розширюється та спрямовано на вивчення окремих теоретичних аспектів управління закладами вищої освіти.

По-друге, наприкінці 80-х років XX ст. з'явилися наукові роботи, які можна віднести до наступного етапу, а в 90-х роках XX ст. – наукові праці, характерні для попереднього етапу. На початку XXI ст. з'явилися студії, які є

характерними для перехідного етапу розвитку теорії управління вищими навчальними закладами.

Відштовхуючись від визначення нами поняття «теорія управління вищими навчальними закладами» (п. 1.3) та її складників, наведемо аналіз робіт учених, які розглядають цілі, закони й закономірності, методи і принципи, функції і підходи, що спрямовують діяльність освітнього закладу.

Результати аналізу тематик і змісту праць з 1990 року – початку XXI століття подано в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Аналіз робіт з вищої освіти та теорії управління вищими навчальними закладами (1990 – початок XXI ст.)

№ з/п	Автори	Цілі	Обґрунтування законів, закономірностей	Визначення принципів	Обґрунтування підходів	Визначення методів	Виділення функцій
1.	Л. Білий	+	+	+	+	+	+
2.	М. Бірюкова	-	-	-	+	-	+
3.	Т. Боголіб	+	+	+	+	-	-
4.	І. Головнєва	-	-	+	+	-	+
5.	М. Загірняк	-	-	-	+	+	-
6.	А. Прокопенко	+	-	+	+	-	+
7.	Г. Райко	-	-	-	+	+	-
8.	С. Салига	+	+	+	+	+	+
9.	О. Скідін	-	-	-	+	-	+
10.	О. Співаковський	+	+	-	+	-	+
11.	Ю. Таран	-	+	+	+	+	+
12.	Є. Хриков	+	+	+	+	+	+
13.	В. Фадєєв	+	+	+	+	+	+
14.	О. Шпак	-	-	-	+	+	+
15.	Г. Щокін	-	+	+	+	+	+

16.	Л. Ярошенко	-	-	+	+	+	+
17.	В. Яценко	+	+	+	+	+	+

* – в одній роботі могли розглядатися кілька питань

Результати аналізу засвідчують, що в цей час вчені розглядають усі складники теорії управління. Так, наукові напрацювання вчених початку 90-х років закладають фундамент теоретичних засад теорії управління, які стали підґрунтям для активізації досліджень проблематики, що впливає на подальше формування та розвиток теорії управління вищими навчальними закладами у середині 90-х рр. та на початку XXI століття.

Загальна кількість праць (критерій 1) значно зросла (45 – дисертаційних робіт; книг, посібників, монографій – 49; наукових статей – 101) (критерій 3), але, як показує аналіз, у 90-ті роки панували дослідження, присвячені управлінню загальноосвітніми закладами (76%). Лише у 24% розглядаються різні питання вищої освіти та управління закладами освіти.

Як було зазначено в п. 2.2, важливою подією було відкриття у 1990 р. спеціального факультету з перепідготовки зі спеціальності «Організатор освіти». Отже, особливістю другого етапу було те, що почали здійснювати підготовку керівні кадри для сфери управління, з присвоєнням кваліфікації «Організатор освіти» (4-й критерій). Намітилася тенденція в збільшенні кількості індивідуальних досліджень та з'являються колективні роботи. Але відсутні публікації з аналізованої проблеми, у реалізації яких брали участь науковці та практичні працівники ВНЗ (критерій 6). Це не дозволяє реалізувати практично зорієнтовані завдання теорії управління. Залучення до дослідження чималої кількості науковців дозволяє реалізувати більш масштабне за діапазоном дослідження, яке вимагає більш широкої та ґрунтовної методологічної бази (5-й критерій) [432, с. 234].

Як показує аналіз якісного складу науковців з дослідження проблем теорії управління ВНЗ, це здебільшого працівники шкіл, установ управління, але й є дослідження педагогів, керівників вищих навчальних закладів, наукових працівників (критерій 2). Для багатьох публікацій 90-х рр. XX століття, у яких

проаналізовано процес управління закладом освіти, першорядного значення набувала проблема управління освітнім процесом, аналіз управлінської діяльності, внутрішньошкільного управління, з'ясування сутності та мети управління освітою (критерій 1).

В означений проміжок часу розвиток теорії управління ВНЗ мав пошуковий характер, здебільшого дослідження було спрямовано на вирішення питань управління загальноосвітніми навчальними закладами та різних аспектів організаційно-педагогічної діяльності ліцею, гімназії.

Так, у 90-ті рр. В. Алфімов у своїй дисертації (1997) теоретично обґрунтував та експериментально перевірів концепції ліцею як цілісної педагогічної системи й моделі організації навчально-виховного процесу в ньому [10, с. 7]. У четвертому розділі «Дослідно-експериментальна перевірка умов ефективності функціонування ліцею» автором заявлено програмно-цільовий підхід до управління ліцеєм [Там само, с. 33].

Психологічне забезпечення управління освітою висвітлює О. Баршиполець (1995) [31]; В. Бегей, який розглядав сутність управління загальноосвітнім закладом, визначив педагогічні основи демократизації управління загальноосвітньою школою (1994 – 1996) [29 – 30; 32] З. Береговський здійснив педагогічний аналіз в управлінні сучасною школою (1996) [33]; В. Бондар визначив теоретичні основи і технологію педагогічного аналізу управлінської діяльності (1996) [65]; В. Гончарова, Д. Рум'янцева, О. Косинська розглянули організацію управління загальноосвітньою школою на сучасному етапі свого часу (1992) [290]; Л. Даниленко аналізує соціально-педагогічні умови ефективності управлінської діяльності керівника школи (1994) [137]; Л. Калініна в цей час висвітлює проблему вимірювання в процесі внутрішньошкільного контролю (1999) [182]; О. Косинська виділяє організаційно-педагогічні умови внутрішньошкільного управління на демократичній основі (1991) [215]; В. Лега виокремлює елементи аналізу управління (1990) [240]; О. Мармаза у своїй публікації зазначає, що будь-який розвиток можливий тільки за умови впровадження інновацій. Інноваційне

управління передбачає переведення школи на більш високий рівень, забезпечення її розвитку та оновлення, приведення педагогічного процесу до вимог сучасності [256, с. 64]; управління кадровим забезпеченням у закладах вищої освіти розглядають Ю. Таран, О. Величко, О. Ясєв (1999) [392]; проблеми теорії і методики моделювання управлінської діяльності в школі є інтересами В. Пікельної (1993) [309]; Л. Сніцар у своїй роботі обґрунтував методологію управління освітою (1998) [368]; Є. Хриков ґрунтовно аналізує теоретичні засади управління школою. Свідченням цього є докторська дисертація «Теория и методика внутришкольного управления в современных условиях» (1994) [446] та інші роботи [443 – 445], у яких учений визначає особливості управління школою в сучасних умовах та окреслює перспективи вдосконалення внутрішньошкільного управління; В. Шакурнова висвітлює соціальне управління та концепції педагогічного менеджменту в загальноосвітніх закладах (1998) [458]; розгляд педагогічних умов розвитку середніх загальноосвітніх навчально-виховних заходів нового типу та визначення проблеми управління в системі освіти – це напрацювання П. Шемета (1996) [463; 464].

Збільшується кількість досліджень і публікацій теоретичного характеру, наукові напрацювання вчених 90-х рр. XX ст. підтверджують вагомість розроблених теоретичних засад управління освітніми закладами різного рівня, які впливають на розвиток теоретико-методичних засад управління закладами вищої освіти.

Отже, предметом досліджень у 90-ті рр. є реформування вищої освіти та проблеми управління закладами вищої освіти: Ю. Таран, О. Величко, О. Ясєв «Управління кадровим забезпеченням у ВНЗ» (1999) [392]; Ф. Кожурін «Системне дослідження процесу управління навчальним закладом» [203]; К. Левківський «Гуманізація та гуманітаризація вищої освіти» (1991) [239]; М. Лукашевіч «Теоретичні аспекти гуманістичного управління освітою» (2000) [247]; Б. Мокін «Про один підхід до оцінки ефективності роботи аспірантури» (1994). Автор пропонує підхід до оцінки роботи як аспірантури навчального або

академічного інститутів загалом, так і окремих науковців, які займаються підготовкою наукових кадрів [269, с. 10 – 17]; П. Шемет «Проблеми управління в системі освіти» (1995) [463]; Г. Щокін «Система управления современным вузом» (1998) [468]; Л. Ярошенко «Статистичне забезпечення управління системою вищої освіти в Україні в ринкових умовах» (1998) [482]; В. Яценко «Теоретико-методологічні аспекти освітнього менеджменту» (1995) [488].

Аналіз розробки проблеми в теорії і практиці, проведення безпосередніх досліджень підтверджують припущення, що ефективним має бути запровадження цільового підходу до управління освітою за кінцевими результатами. Цільовий підхід, за твердженням В. Олійника, полягає в розгляданні будь-якого соціального об'єкта галузі освіти як самостійно функціонуючої цілісної системи, ефективність якої залежить від того, наскільки організованою є діяльність її елементів [288, с. 112].

В. Алфімов у дисертаційній роботі «Педагогічні основи організації навчально-виховного процесу в ліцеї» розкриває ідею програмно-цільового підходу до управління, у контексті такого об'єднання, як «Університет-ліцей». За думкою вченого: «Підвищенню діяльності ефективності ліцею сприяє його взаємодія з вузом» [10, с. 38].

Для нашого дослідження вагомими є наукові праці цього періоду з питань управління якістю освіти, контролю якості вищої освіти в різних країнах світу – Г. Гутник [134], З. Гуменна [129], В. Луговий [245], які слугують підґрунтям оновлення діяльності закладів освіти в Україні та розвитку теорії управління закладами вищої освіти.

Академік В. Луговий зазначає, що в Україні вища освіта характеризується неефективною організацією, розпорошеністю, подрібненістю, малокомплектністю, великою витратністю, низьким інституційним потенціалом і недостатньою якістю, а отже, потребує суттєвої оптимізації [244, с. 68].

Отже, цінність для нашого дослідження становлять праці М. Братко, яка підкреслює, що якість не формується стихійно, процесом необхідно керувати [75, с. 3], та В. Дубровіна, який ставить проблему вивчення передового досвіду

побудови системи управління якістю на основі міжнародних стандартів серії 9000 [153, с. 87].

Звідси можна припустити, що проблема якості освіти 90-х років зумовлена ситуацією, яка склалася всередині системи освіти.

Частка наукових досліджень 90-х рр. була спрямована на пошук шляхів демократизації управління закладами вищої освіти, розмежування понять «освітній менеджмент» та «педагогічний менеджмент».

У цей час В. Крижко та Є. Павлютенков педагогічний менеджмент трактують як «комплекс принципів, методів, організаційних форм та технологічних прийомів управління освітнім процесом, який спрямований на його ефективність» [225, с. 11]

У своїх роботах Н. Коломінський виділяє й характеризує стилі керівництва в освіті, приділяє увагу взаєминам керівника і підлеглих [207] та демократизації управління ВНЗ, що передбачає створення комфортного морально-психологічного клімату, доброзичливих стосунків між викладачами і студентами, викладачами й адміністрацією закладу вищої освіти, педагогічним колективом і батьківською громадськістю [205].

В. Сумятін і В. Леонтьєв вважають, що самодостатнє значення соціально-психологічного боку відносин у трудовому колективі полягає в тому, що люди не тільки раціонально виконують функційні обов'язки, не тільки працюють, але й живуть у колективі, займаються виробництвом самої форми спілкування. А це буде кроком до подолання технократичних і адміністративно-бюрократичних методів управління соціально-психологічним кліматом у вишівських наукових колективах [382, с. 29 – 30].

На підставі теоретичного аналізу психологічних особливостей менеджменту освіти Н. Коломінський трактує менеджмент в освіті як усвідомлену взаємодію керівника з іншими людьми: підлеглими, партнерами, керівниками, учнями, батьками та ін., яка спрямована на забезпечення їхньої активної скоординованої участі в досягненні мети [206, с. 89]. У своїй роботі В. Яценко обґрунтовує теоретико-методологічні аспекти освітнього

менеджменту [488]. В. Маслов зазначає, що педагогічний менеджмент – це комплекс принципів, методів, організаційних форм і технологічних прийомів управління освітнім процесом, спрямований на підвищення його ефективності [260, с. 64]. Під освітнім процесом науковець розуміє сукупність трьох складників: навчально-пізнавального, навчально-виховного, самоосвітнього процесів. Виходячи з такого визначення, В. Маслов стверджує, що будь-який викладач, по суті, є менеджером навчально-пізнавального процесу (як суб'єкт управління ним), а керівник навчального закладу – менеджером навчально-виховного процесу загалом (як суб'єкт управління цим процесом) [Там само, с. 67].

Важливо звернути увагу на практичне дослідження М. Добрускіна, В. Дайнеко. У науковій праці М. Добрускіна наведено результати соціологічних досліджень, проведених Харківським інститутом радіоелектроніки у 1990 – 1991 рр. в інженерно-технічних вишах України. На основі вивчення об'єктивного стану кадрового потенціалу та опитування більше як трьох 3 тис. працівників вишів, ученим виявлено серйозні недоліки та упущення в підготовці кадрів вищої кваліфікації – докторів та кандидатів наук, запропоновано низку практичних рекомендацій [149].

Досвід роботи Севастопольського приладобудівного інституту розглянув В. Дайнеко. На основі аналізу автором запропоновано вдосконалення організаційної структури, що сприяє підвищенню рівня освіти [140].

Значущість праць Б. Гаєвського, Н. Карасьової, Ю. Палехи [191; 298; 296] та інших науковців, які в цей період порушували питання методологічних засад культури управління, полягала в тому, що вони сприяли не лише зростанню рівня культури керівників закладів освіти, а й висували вимоги щодо підлеглих з урахуванням норм етики та моралі.

Цінною є інформація щодо реалізації методологічних підходів у дисертаційних роботах 90-х рр. (критерій 5). Отже, проведемо аналіз окремих авторефератів дисертацій щодо методологічних засад досліджень.

У дисертаційній роботі Н. Комаренко «Форми організації методичної роботи в гімназії» (1997) заявлено, що методологічні засади дослідження становлять: фундаментальні філософські положення цілісності та взаємозумовленості соціально педагогічних явищ, необхідності їх вивчення в конкретно-історичних умовах; соціальної, діяльнісної та системної сутності управління, його дослідницької спрямованості. Методи дослідження: 1) теоретичні – аналіз, узагальнення філософської, соціологічної, психологічної, науково-педагогічної літератури, навчально-методичної, педагогічної, нормативної документації, моделювання; 2) емпіричні – анкетування, бесіда, інтерв'ювання, спостереження, педагогічний експеримент; 3) статистичні [208, с. 3 – 4].

Н. Москаленко в дисертаційній роботі «Управління процесом формування якостей знань учнів гуманітарної гімназії» (1995) спирається на такі методологічні засади: фундаментальні положення загальної теорії систем та теорії внутрішньошкільного управління: про єдність управлінських функцій, про дослідницький підхід в управлінській діяльності, про єдність психіки і діяльності; про структуру особистості; про суть процесу навчання з позицій системного підходу; про формування цілісної системи якості знань учнів. Методи дослідження: огляд філософських, психологічних та педагогічних праць; вивчення та узагальнення педагогічного досвіду в галузі внутрішньошкільного управління в гімназії; спостереження відповідно до розробленої програми; анкетування й діагностування завдання; педагогічний експеримент [271, с. 5 – 6].

Методологічну основу дослідження В. Алфімова в дисертаційній роботі «Педагогічні основи організації навчально-виховного процесу в ліцеї» (1997) становлять: системний підхід до цілісних педагогічних процесів та явищ, наукові положення про роль діяльності у формуванні особистості, розвитку її творчості та індивідуальності; концепції демократизації і гуманітаризації освіти та виховання; основні положення закону України «Про освіту», Державної національної програми «Освіта України (XXI століття)». Методи дослідження:

аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури та узагальнення отриманої інформації; аналіз та узагальнення експериментальних даних, класифікація, індукція, дедукція, типологізація, побудова аналогій, інтегрування, порівняння, аналіз передового педагогічного досвіду. Емпіричні: діагностичні, соціометричні, обсерваційні, прогностичні, експериментальні, праксиметричні методи [10, с. 8 – 9].

Проведений аналіз дисертаційних робіт дозволив виключити типові недоліки методологічних засад педагогічних досліджень: формальне наведення методологічних підходів, які не реалізуються в дослідженні; наведення великої кількості підходів (інколи більшості з наявних), що свідчить про те, що вони не реалізовані; наведені підходи не відбивають особливостей наукової спеціальності, предмета вивчення; невдале формулювання методологічних засад, із якого незрозуміло, які саме засади використовує дослідник; наведення методологічних засад, які суперечать одна одній (наприклад, діалектика та філософія нестабільності) [432, с. 98].

Відтак, наведені методологічні підходи вчених відбивають особливості наукової спеціальності та предмета дослідження. Можна констатувати, що в цих працях відсутні методологічні засади, які суперечать одна одній.

Проаналізувавши тематику й зміст публікацій (див. табл. 2.9) та дисертацій 90-х рр., зауважимо, що цей етап характеризується дослідженнями, спрямованими вже не тільки на управління навчально-виховним процесом, позаурочною роботою, методичною роботою, педагогічним колективом тощо. А найбільша частка з цих праць переорієнтовується на вирішення шляхів демократизації управління освітою на різних рівнях, напрямів модернізації вищої школи, розв'язання наукових і практичних питань з удосконалення управління освітнім закладом у нових соціокультурних реаліях, формування управлінських компетенцій керівників закладів освіти, моделювання управлінської діяльності, управління інноваціями, застосування інформаційно-комунікаційних технологій в управлінні освітою, вивчення передового досвіду побудови системи управління якістю, оптимізацію соціально-психологічного

клімату, що можна вважати чинниками перспективного розвитку теорії управління вищими навчальними закладами.

Ознаками управління 90-х років є раціоналізація, оптимізація, системність управлінської діяльності, широке застосування основ НОП [256, с. 66].

Це підтверджують і висновки О. Адаменко та Є. Хрикова. Учені зазначають, що 90-ті роки ХХ ст. можна вважати новим етапом у розвитку теорії управління освітою, який характеризується появою принципово нових аспектів цієї галузі педагогіки.

Теорія управління в цей час розвивається в тісній єдності зі складниками педагогічної науки і навіть визначає спрямованість наукових пошуків у них. Результатом цих досліджень стає розробка цілісних моделей діяльності освітніх установ, а не окремих вузьких проблем теорії управління. Стрімкого розвитку в 90-ті роки набули поняття, пов'язані із завданнями управлінської діяльності та теоретичними засадами управління освітою [5, с. 69].

Аналіз назв публікацій і дисертацій 90-х років ХХ ст. показав, що у вітчизняній педагогічній теорії та практиці з'явилися нові поняття. Їхня кількість у вже запровадженій управлінській термінології в темах публікацій і дисертацій значно зросла (критерій 3): «управління», «управління в освіті», «управління освітою», «соціальне управління», «менеджмент», «педагогічний менеджмент», «менеджмент в освіті», «культура управління» «організаційна культура» тощо. На цей процес впливає переорієнтація теорії управління в Україні на світові тенденції менеджменту.

Але зазначені поняття й до сьогодні не набули обґрунтованого тлумачення і в педагогічній, і в управлінській літературі, що пояснюється різним їх баченням сучасними дослідниками. Про це свідчить відсутність розробленого, науково обґрунтованого й упровадженого в практику підходу до трактування понять «управління вищими навчальними закладами», «теорія управління вищими навчальними закладами» (див. п. 1.3).

Результати аналізу джерел 76 – 80-х рр. і 90-х рр. свідчить, що в 90-ті роки ХХ ст., порівняно з 80-ми роками, суттєво збільшилась і загальна кількість наукових праць, і дисертацій, публікацій з проблем управління освітньою сферою (див. рис. 2.1).

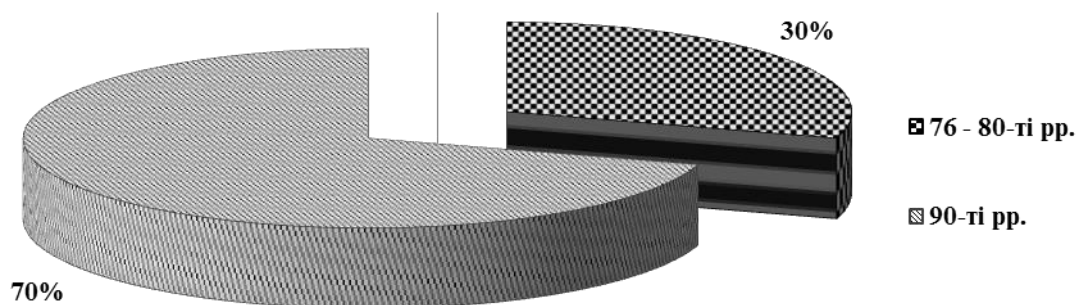

Рис 2.1 Відсоткове співвідношення загальної кількості дисертацій, публікацій, книг (підручників, монографій, методичних рекомендацій)

Ми це пояснюємо тим, що 90-ті роки стали часом становлення України як незалежної держави, відкриття спеціального факультету з перепідготовки зі спеціальності «Організатор освіти» з присвоєнням кваліфікації «Організатор освіти», створюється Академія педагогічних наук України, формується більш широка структура науково-дослідних інститутів (критерій 4).

Цей етап є початком розвитку теоретичних положень, концепцій управління в умовах гуманізації та демократизації суспільства й освіти, а саме: пошуків шляхів удосконалення управлінської діяльності, розробки теоретичних засад системного підходу до управління, пошуків нових підходів до управління школою, установлення функційних обов'язків, розробки технології здійснення управлінських рішень, спроби трансформування положень загального менеджменту в практику управління школою, з урахуванням специфіки діяльності.

У 90-ті роки коло питань, які досліджують учені, розширюється, активізуються наукові пошуки з управління всіма типами освітніх установ, створюються умови для формування загальної теорії управління освітою. Підкреслимо, що більш оптимальним стає співвідношення теоретичних і емпіричних знань, відбувається переорієнтація теорії управління з узагальнення досвіду роботи на наукову розробку актуальних проблем діяльності навчальних. У цей час Є. Хриков уперше обґрунтував теорію управління, яка будується на концепції «створення умов» [446]. Наукова праця вченого стала умовою формування інноваційної теорії управління загальноосвітнього навчального закладу в зазначений період. Наступним етапом діяльності науковця стало формування загальної теорії управління всіма типами освітніх закладів. У двох виданнях навчального посібника «Управління навчальними закладами», які мали комплексний характер, розглянуто різні аспекти управління навчальними із закладами всіх типів [439; 440].

На нашу думку, зазначене вище активізує наукову діяльність з дослідження теорії управління закладами вищої освіти.

Крім того, на збільшення кількості дисертаційних робіт вплинуло введення в систему вищої освіти процедур ліцензування, атестації та акредитації навчальних закладів, що зумовило більш жорсткі вимоги до кількості кандидатів та докторів наук. Останній факт, з одного боку, підвищував наукову активність викладачів ВНЗ, а з іншого – інколи негативно впливав на якість дисертаційних праць [4, с. 246].

Уточнюються складники теорії управління, поступово запроваджуються та освоюються інновації до вищих навчальних закладів, зокрема до управлінської діяльності, з'являються спроби вирішення проблем управління якістю освіти, що набуває актуалізації та розширення цієї проблематики. Більшість досліджень спрямовано загалом на вирішення вузьких управлінських завдань. Що відкидає спроби до формування загальної теорії управління для всіх освітніх установ. Таким чином, саме це ми й відносимо до головного

завдання розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні, яке вимагає вирішення.

Отже, найбільш характерними рисами зародження та формування теорії управління вищими навчальними закладами в 1990-ті роки були:

- перехід (початковий етап) від концепції шкільного управління до положень освітнього менеджменту, упровадження в теорію управління вищими навчальними закладами основних понять та основ менеджменту.
- у нашому дослідженні доведеним є факт, що розвиток теорії управління в цей період набуває актуальності та стає предметом вивчення на основі наукових методів дослідження;
- поширення методології системного підходу до управління закладами вищої освіти;
- поширення досліджень управлінської проблематики: умов ефективного керівництва, пошук технології їх застосування та впровадження в практику управління, обґрунтування понятійної системи теорії управління ВНЗ, уточнення функцій управління, розроблено проблеми підвищення якості освіти, використання педагогічної діагностики в процесі управління, упровадження освітніх інновацій.

Узагальнюючи результати дослідження, 90-ті роки ХХ століття можна визначити періодом активізації пошуку, початком становлення та накопичення знань з теорії управління закладами вищої освіти та подальша розробка цих положень згідно з теорією менеджменту. Порівняно з 76 – 80-ми рр., у 90-ті рр. створюються більш сприятливі умови для вчених у дослідженні розвитку теорії управління ВНЗ в Україні. Проте до кінця 90-х років ще не склалася цілісна концепція управління ВНЗ в Україні.

За нашою думкою, точним є зауваження О. Мармази: «Управління методом «помилки і спроб», реактивне управління, несистемне керівництво залишилося у непрофесійному минулому. Людина перестає бути засобом управління, стає його метою» [256, с. 66].

Отже, до головних особливостей цього етапу та чинників, які вплинули на розвиток теорії управління ВНЗ, ми відносимо:

- створення Академії педагогічних наук України;
- формування факультету з перепідготовки зі спеціальності «Організатор освіти» з присвоєнням кваліфікації «Організатор освіти»;
- запровадження теорії управління, яка будується на концепції «створення умов»;
- переорієнтація теорії управління в Україні на світові тенденції розвитку менеджменту.

Так, на другому етапі (90-ті роки) було закладено таких «пласт» теоретико-методологічних засад, які стали своєрідним фундаментом для подальшого, більш прогресивного формування та розвитку теорії і практики управління вищими навчальними закладами в Україні.

На початку розгляду цього етапу нами було поставлене завдання з'ясувати логіку розвитку теорії управління ВНЗ у ці роки. Отже, у 90-ті рр. логіка розвитку теорії управління ВНЗ змінюється, виникають нові концепції та теорії, а на їх базі розв'язуються локальні, але вагомі проблеми управління. Збільшується кількість досліджень і публікацій теоретичного характеру, але це було пов'язано переважно з кількісним, а не якісним розвитком теорії управління ВНЗ, яка ще не сформувалася як цілісна наукова теорія.

2001 – 2016 роки – етап систематизації й узагальнення теоретико-методологічних засад управління ВНЗ в Україні та початок формування теорії управління всіма типами освітніх установ.

На початку XXI століття було захищено 212 дисертацій зі спеціальностей 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти (див. додаток II). Незважаючи на широке коло дисертаційних праць за цими спеціальностями, що розкривають різні аспекти, автори розглядають головні питання управління навчальними закладами в Україні. З них більше 50% наукових робіт, у яких висвітлено різні аспекти загальноосвітніх закладів. Другу частину складають дослідження з управління

навчальними закладами всіх типів, зокрема вищими навчальними закладами (критерій 1, 3).

У дисертаціях розглянуто питання підвищення кваліфікації та професійний розвиток педагогів освітніх закладів, управління якістю та діагностика ефективності освітнього процесу у ВНЗ, організаційно-педагогічні засади управління та моніторингу у виховної системи вищого навчального закладу.

Але головними проблемними питаннями щодо вищих навчальних закладів у проаналізованих дослідженнях є вивчення зарубіжного досвіду у сфері вищої освіти, організації розвитку вищої освіти та управління якістю у закладах вищої освіти.

Як зазначено в Національній стратегії розвитку освіти [278], вирішення низки цих проблем і не тільки є пріоритетними напрямками щодо розвитку освіти, зокрема вищої, що передбачає взаємозв'язок освіти і науки, педагогічної теорії та практики. Можна припустити, що вирішення цих проблемних питань може мобілізувати розвиток теоретико-методологічних засад управління вищими навчальними закладами.

Цю інформацію ми подали без урахування докторських та кандидатських дисертаційних робіт зі спеціальності 13.00.06 – теорія і методика управління освітою (див. додаток Г табл. Г. 1) з питань управління ВНЗ.

На початку XXI ст. опубліковано 109 книжок, посібників і монографій; 77 статей (результати аналізу без урахування змін до впровадження спеціальності 13.00.06 – теорія і методика управління освітою, змістовний аналіз статей 2005 – 2016 рр. подано в додатку Б (критерій 3), у додатку А – аналіз джерел наукових конференцій. Узагалі розглянуто більше ніж 500 наукових статей (критерій 4).

Зазначені джерела охоплюють коло актуальних проблем управління освітою, розглянуто різні управлінські аспекти: з них у 60% праць висвітлено питання управління ВНЗ, 23% – присвячені різним питанням управління освітніми закладами всіма типами (критерій 3), 15% – системі вищої освіти.

До появи у вітчизняному науковому просторі окремого наукового напрямку педагогічних досліджень – «Теорія і методика управління освітою» – проблемні питання управління освітою не були поза увагою науковців, але вивчалися загальною теорією педагогіки в межах школознавства. Ці дослідження ґрунтувалися на досягненнях загальної теорії управління та концепціях освітнього менеджменту в зарубіжних країнах.

Як ми зазначали, у 2001 р. здійснюється підготовка за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістр зі спеціальності «Управління навчальним закладом». У 2005 р. наказом ВАК України в Переліку спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань, було виокремлено спеціальність 13.00.06 – «Теорія і методика управління освітою» (критерій 4). Як показує аналіз, з 2005 року стрімко починає зростати кількість досліджень з теорії управління вищими навчальними закладами (критерій 3). Звідси збільшується кількість не лише індивідуальних досліджень, а й колективних та індивідуальних робіт під керівництвом наукового керівника. Зауважимо, що особливістю методології комплексних, колективних досліджень є те, що вони можуть базуватися на міждисциплінарній методології, яка дозволяє реалізувати завдання, пов'язані з різними науково-педагогічними спеціальностями (критерій 6) [432, с. 103 – 104].

Проблемі методів дослідження вчені стали приділяти все більшу увагу, стає актуальним розробленість проблем методології дослідженості теорії управління вищими навчальними закладами (критерій 5).

Склад учених з дослідження теорії управління ВНЗ цього етапу складають науково-педагогічні працівники та керівники ВНЗ, що створює сприятливі умови для розвитку теорії управління вищими навчальними закладами (2-й критерій).

Отже, запровадження освітньо-кваліфікаційного рівня магістр за спеціальністю «Управління навчальним закладом» (2001 р.) та наукової спеціальності 13.00.06 – «Теорія і методика управління освітою» (2005 р.)

зумовило формування інфраструктури наукової спеціальності, наукових шкіл, появу наукових підрозділів, спеціалізованих учених рад, наукових часописів, процедур визначення, затвердження, фінансування тем індивідуальних та колективних наукових досліджень, проведення наукових конференцій з проблематики (критерій 1, 4).

Відповідно до завдань нашої роботи особливої актуальності набувають дослідження освітнього менеджменту як невід'ємного складника теорії управління закладами вищої освіти: Г. Лопушанська, О. Мармаза, В. Яценко [243; 256; 488], інноваційного менеджменту – В. Возний [102]. О. Бондар стверджує, що менеджмент педагогічного персоналу сьогодні відокремлюється як окрема наукова галузь зі своїм методологічним, методичним, ієрархічним, нормативно-правовим складниками [66, с. 8].

На відміну від попереднього періоду, відмічається збільшення кількості досліджень та видань (критерій 3), спрямованих на обґрунтування теоретико-методологічних засад управління, інновацій, стратегічного управління, вивчення актуальних проблем вищої освіти та управління ЗВО в Україні.

Для з'ясування сутності уявлень про актуальні питання теорії управління, спектра пошукової діяльності вчених цього етапу розглянемо більш детально спрямованість досліджень науковців: О. Адаменко «Порівняльний аналіз уявлень науковців і думок освітян-практиків про демократизацію управління освітою» (2007) [12]; О. Андрух «Інформаційні технології в системі управління якістю вищого навчального закладу» (2008) [11]; В. Аніщенко «Інтеграційні процеси в управлінні вищим навчальним закладом» (2011) [14]; О. Алексєєва, розглянула актуальні проблеми реформування вищої школи (2004) [9]; М. Артюхіна «Моделювання процесів управління соціально-економічним потенціалом вищого навчального закладу» (2009) [18]; П. Анісімов «Управління якістю вищої освіти» (2001) [13]; О. Бажановська «Про основні складові системи управління якістю освіти» (2010) [26]; М. Баран «Аналіз впливу макросередовища та трансформаційні процеси управління вищою освітою» (2010) [27]; Ю. Беляєв «Міжнародні зв'язки як важливий напрям

удосконалення управління університетом в умовах європейської освітньої інтеграції» (2010) [44]; Л. Білий «Організаційно-педагогічні умови управління вищим навчальним закладом недержавної форми власності » (2007) [47]; Т. Боголіб Принципи управління ВНЗ (2004) [58]; Г. Бублій «Система управління діяльністю вищих навчальних закладів в Україні (2011) [77]; В. Василів «Особливості інформатизації системи управління ВНЗ в умовах трансформації вищої освіти України (2011) [83]; Р. Вернидуб «Організація і управління навчальним процесом у вищому навчальному закладі» (2005) [91]; В. Вікторов «Нові моделі управління освітою» (2005) [97], «Проблеми, тенденції та перспективи реформування вищої освіти в сучасній Україні» [96]; Л. Віткін «Місце України у світовій та європейській якості (2002)» [100]; «Особливості застосування стандартів ISO 9000 у ВНЗ (2004)» [98], «Методика оцінювання якості ключових процесів підготовки випускника ВНЗ» [99]; В. Гаврилюк «Децентралізація менеджменту вищих навчальних закладів як спосіб підвищення ефективності їх функціонування» (2012) [107]; І. Головнєва «Актуальні напрями застосування нового підходу до управління в освіті» (2009) [114]; І. Грішин «Інформаційні технології – основа ефективного управління вищим навчальним закладом» (2009) [126]; Н. Дворнікова «Управлінський аспект демократизації навчально-виховного процесу у вітчизняних вищих навчальних закладах» (2008) [139]; Б. Дьяченко, Т. Сорочан «Менеджмент освіти: оптимістична філософія управління (2002) [154]; Т. Жидких «Структурно-функціональні компоненти в управлінні навчальним комплексом «коледж-академія»» (2012) [166]; О. Жовтопляс «Здобутки системи особистісно орієнтованого управління» (2006) [168]; М. Загірняк «Оцінка процесів і рішень в управлінні сучасним університетом» (2010) [172]; О. Задорожна розглядає в дисертації управління взаємодією загальноосвітнього та вищого навчальних закладів (2012) [174]; О. Кириченко «Формування системи управління вищим навчальним закладом інноваційного типу» (2011) [196]; М. Клименюк, І. Кочарян «Стратегія управління вищим навчальним закладом в сучасних умовах» (2011) [198]; О. Коваленко «Сучасні підходи до управління якістю

підготовки фахівців у вищому навчальному закладі» (2008) [201]; В. Косарев «Управління конкурентоспроможністю вищого навчального закладу на основі системного підходу» (2006); «Інформаційно-комунікаційні технології в управлінні вищим навчальним закладом» (2007) [213]; Я. Малихіна «Теоретико-методологічні засади управління взаємодією вищого навчального закладу із зовнішнім середовищем» (2013) [254]; О. Пономаренко «Теоретико-методологічні аспекти управління вищим навчальним закладом: теорія та практика» [312]; Г. Пономарьова «Демократизація управління і контролю за вищим навчальним закладом» (2006) [314]; А. Прокопенко «Управління в системі вищої освіти» (2005) [332]; А. Прокопенко «Перспективне управління в системі вищої освіти» (2002) [327]; Г. Райко «Методи та моделі управління процесами функціонування та розвитку вищого навчального закладу» (2007) [341]; С. Салига «Управління вищими навчальними закладами» (2005) [353]; О. Сکیدін «Основи використання соціальних технологій в управлінні вищими навчальними закладами освіти» (2003) [363]; В. Фадєєв «Особливості організаційно-педагогічної системи управління розвитком вищого навчального закладу» (2010) [410]; О. Шпак «Особливості управління в сучасній системі вищої освіти» (2010) [467] та ін.

Отже, здебільшого спектр дослідження складається із висвітлення питань застосування стандартів ISO 9000 у закладах вищої освіти, реалізацію стратегічних напрямів розвитку освіти, визначення методів і моделей управління процесами функціонування та розвитку вищих навчальних закладів, подолання наявних проблем при управлінні освітніми закладами з урахуванням світового досвіду тощо.

За результатами аналізу тематики й змісту праць початку XXI століття (див. табл. 2.10) спостерігається тенденція зростання рівня розробленості понятійно-термінологічного апарату, обґрунтування правил, умов, концепцій, функцій, законів та закономірностей, принципів та підходів. А це, своєю чергою, свідчить про певний рівень розвитку наукової проблеми.

Таблиця 2.10

**Аналіз робіт з вищої освіти та теорії управління
вищими навчальними закладами початку ХХІ століття**

№ з/ п	Автори	Цілі	Обґрунтування законів, закономірностей	Визначення принципів	Обґрунтування підходів	Визначення методів	Виділення функцій
1.	В. Аніщенко	+	-	+	+	-	-
2.	Т. Борова	-	+	+	+	+	+
3.	В. Вербицький	+	-	+	+	+	+
4.	Р. Вернидуб	-	-	+	+	-	+
5.	В. Гаврилюк	+	-	-	+	-	+
6.	О. Галус	-	-	+	+	+	+
7.	Н. Дворнікова	-	-	+	+	+	+
8.	О. Жовтопляс	-	-	-	+	-	+
9.	М. Загірняк						
10.	О. Кириченко	-	-	+	+	-	+
11.	Я. Малихіна	+	+	+	+	+	+
12.	С. Ніколаєнко	+	+	+	+	+	+
13.	Л. Петриченко	+	+	+	+	+	+
14.	О. Пономаренко	+	+	+	+	+	+
15.	А. Прокопенко	+	+	+	+	+	+
16.	А. Харківська	+	+	+	+	+	+
17.	Є. Хриков	+	+	+	+	+	+
18.	Н. Шарата	-	+	+	+	-	+

* – в одній роботі могли розглядатися кілька питань

Відтак, у своїх роботах вчені здійснили глибокий аналіз системи управління вищими навчальними закладами в його методологічному, понятійному, змістовному висвітленні.

Приєднання України у 2005 році до Болонського процесу змінило курс реформування галузі вищої освіти в новому напрямі – інтеграції української системи вищої освіти до загальноєвропейської, яка сама перебувала і перебуває в стадії реформування на проголошених у відповідних конвенціях принципах [476, с. 82].

Модернізацію вищої школи України в контексті принципів Болонської декларації системно розглядають В. Кремень, П. Кряжев [223 – 224; 229].

Д. Демідовим доведено, що на моделювання та функціонування технології організації освітнього процесу впливають завдання Болонської декларації, нормативно-правова база освітньої галузі, керівники та працівники вищого навчального закладу, тенденції й особливості розвитку вищої освіти, а також рівень управлінської культури, навички моніторингової діяльності, ступінь опанування процедурами й операціями моделювання суб'єктами управління освітнім процесом у ВНЗ [142, с. 18].

Для більшості досліджень з проблем управління вищими навчальними закладами початку XXI століття підвищена увага науковців до характеристики феномену «якість освіти» та управління якістю в закладах вищої освіти.

Цікавою для нашого дослідження є наукова робота О. Кравченко, у якій розглянуто питання оцінювальних підходів до якості вищої освіти в Європі та в Україні в контексті Болонського процесу. Вчена у своїй роботі пропонує першочергові заходи щодо модернізації національної системи оцінки якості вищої освіти [219, с. 295]. Я. Яхнін до найважливіших наслідків, що відбуваються поза і всередині української системи освіти, відносить посилення на всіх її рівнях незадоволення станом управління якістю освіти у ВНЗ і розуміння необхідності її організації. Він зазначає, що саме сьогодні створилися передумови для якісних змін у системі управління якістю вищої освіти, пов'язані з об'єктивною ситуацією в українському суспільстві (інтеграцію української держави в європейське і світове співтовариство; зміни в соціально-економічному і духовному житті суспільства; перехід до ринкових відносин та ін.) [478, с. 73].

Отже, процес виявлення стану якості освіти у ВНЗ є ключовим завданням кожного закладу освіти. А одним із механізмів, що спрямований на таку діяльність, є моніторинг.

Як зазначає А. Прокопенко, якісний рівень освіти забезпечується в світі за допомогою відповідних механізмів, які дістали назву моніторингу, що розуміється як система збору, опрацювання й поширення інформації про діяльність освітньої системи, що забезпечує безперервне стеження за її станом і прогнозування подальшого розвитку [326, с. 15].

Організаційно-методичні засади моніторингу якості розглядають: О. Локшина, Т. Лукіна, О. Ляшенко, А. Михацька [267], О. Савченко [351], О. Ляшенко [251], В. Приходько [317], Є. Хриков [441 – 442].

Управління вищими навчальними закладами сьогодні нерозривно пов'язано з управлінням якістю освіти у вищих навчальних закладах, що відображено в розвитку теорії управління ВНЗ. І. Анненкова підкреслює, що управлінський моніторинг здійснюється з метою вироблення управлінських рішень щодо коригування небажаних диспропорцій і спрямування цих змін на досягнення заданих параметрів якості професійної діяльності з прогнозуванням її подальшого розвитку [15, с. 399]. Принциповою особливістю описаного вченою комплексу є процесний підхід, що дозволяє розглядати й контролювати якість освіти у вищому навчальному закладі як комплексну системну цілісну характеристику, яка віддзеркалює всю багатогранну діяльність ВНЗ як сукупність взаємозалежних процесів [211, с. 4].

Т. Жидких процесний підхід до управління навчальним комплексом «коледж – академія» розуміє як взаємозв'язок управлінських функцій, до яких відносить планування, організацію, мотивацію і контроль [166, с. 84].

Уважаємо за доречне відкоригувати зазначений склад функцій управління [440], з якого вилучити функцію «мотивація», а додати – «регулювання» та проаналізувати об'єкт управління. На нашу думку, це буде становити закінчений управлінський цикл, єдиний процес впливу на управління навчальним комплексом «коледж – академія» та реалізує мету публікації

Т. Жидких (Процесний підхід як основа управління навчальним комплексом «коледж – академія»).

У своєму дослідженні Т. Федірчик акцентує увагу на тому, що педагогічна діяльність (професіоналізм) викладача є важливим засобом управління якістю освіти, який піддається актуальному впровадженню на сучасному етапі. Учена підкреслює, що ця проблема не вичерпана, оскільки потребує обґрунтування щодо використання цієї технології в управлінській практиці на різних структурних рівнях діяльності ВНЗ та аналізу динаміки розвитку професіоналізму викладача в процесі її застосування, на що спрямовуватимуться подальші дослідження [412, с. 212].

Отже, моніторинг розглядається як засіб отримання (виявлення) інформації про рівень якості освіти.

Безумовно, у цих умовах недоліки наявних механізмів управління закладами вищої освіти стали особливо помітні. Водночас зауважимо, що О. Мельник на основі вивчення стану вишівського управління зазначає: «управління вищим навчальним закладом залишається авторитарно орієнтованим, керівництво навчальним закладом не завжди створює належні умови для розвитку ініціативи, творчого потенціалу кожного викладача. Практичні розробки цього питання педагогічною наукою, реальний стан управління вищим навчальним закладом дозволяють констатувати, що сучасний рівень управління вищим навчальним закладом не достатньо відповідає вимогам, які висуваються суспільством» [263, с. 234 – 235].

У процесі наукового пошуку А. Михацькою заявлено, що управління якістю вищої освіти в сучасних умовах здійснюється на засадах системного, синергетичного, компетентнісного й процесного підходів. Але вчена підкреслює, що положення заявлених підходів реалізуються з опорою на Міжнародні стандарти якості ISO 9000. А провідними принципами є орієнтація на замовника, лідерство в керівництві, залучення працівників до прийняття управлінських рішень, постійне покращення, прийняття рішень на підставі об'єктивної інформації, взаємодія з роботодавцем [267, с. 15]. Ми вважаємо, що

це впливає на функціонування й дієвість системи управління якістю – і підготовки фахівців у закладах вищої освіти, і закладу загалом.

У своєму монографічному дослідженні, С. Ніколаєнко наголошує, що тією мірою, у якій освіта перетворюється з предмета централізованого регулювання на сферу послуг, що надаються за визначеними договірними умовами, значення системи якості для успішного функціонування й розвитку освітнього закладу буде зростати. Яскравим вираженням цієї тенденції в розвитку вищої освіти України є запровадження інституційних механізмів, що сприятимуть забезпеченню її якості [284, с. 400]. Також С. Ніколаєнко у своїх працях висвітлює проблеми управління якістю вищої освіти в умовах інноваційного розвитку держави та підкреслює, що саме якісна освіта – запорука самореалізації особистості [280 – 282].

Розширення прав освітніх закладів, перехід до самостійного фінансування, розвиток самоврядування породжує нові функції закладів вищої освіти, тоді як деякі традиційні втрачають свою значущість. На цей процес також справляє значний вплив конкуренція між закладами освіти, ринок освітніх послуг, науково-методичні заходи. Тому П. Яременко зазначає, що вищі навчальні заклади не можуть сьогодні обмежувати свою діяльність лише турботою про створення умов для успішного функціонування системи освіти. Перед ними постає завдання забезпечення її подальшого розвитку – створення системи відносин, які спонукали б освітні заклади підвищувати ефективність своєї діяльності, надавати можливості для вибору та впровадження інновацій [480, с. 51].

У своїй праці Якименко Ю. розглядає питання вдосконалення системи контролю якості вищої технічної освіти. Науковець указує, що одним із чинників, завдяки якому забезпечується підготовка конкурентоспроможного фахівця, є конкурентоспроможність викладача. Це має бути фахівець, який відповідає вимогам сучасної освітньої практики. Тому постає завдання постійного розвитку професорсько-викладацького складу вищого навчального закладу. Таким розвитком передбачено не лише підвищення кваліфікації

викладачів, але й має бути забезпечено безперервність підвищення кваліфікації як основний чинник збереження необхідного рівня знань, умінь і навичок професорсько-викладацького складу [476, с. 80 – 85].

Серед указаних науковцем шляхів підвищення рівня якості підготовки фахівців цікавою є позиція щодо зміни в кадровому забезпеченні закладу освіти, а саме керівного складу. На наш погляд, це, своєю чергою, впливає на ефективність управління освітнім закладом. Реалізація зазначеної процедури має бути комплексною, безперервною.

Виходячи з аналізу тематики публікацій, науковці звертають увагу на якість підготовки та розвиток педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах. Управління якістю підготовки педагогічних кадрів у класичному університеті розкрито в праці Б. Дьяченко [155].

У дисертаційній роботі В. Радченка розроблено й обґрунтовано модель управління якістю професійної діяльності викладачів ВНЗ I – II рівнів акредитації на засадах менеджменту і мотивації праці. При управлінні якістю професійної діяльності викладачів науковець виділяє пріоритетні функції: діагностування, аналіз, інформування мотивування, прогнозування [339, с. 16].

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті головні її засади спрямовано на діяльність державних службовців, на пошук нових, відкритих і демократичних моделей управління освітою, які мають утверджуватись як державно-громадські та орієнтувати освітні процеси на освітній розвиток. При цьому зазначимо, що важливо передбачити органічне поєднання засобів державного з громадським управлінням, що розширюватиме управлінські можливості громадської думки [320]. У цьому документі також визначено головні стратегічні завдання розвитку процесу управління якістю освітнім процесом, а саме: «...перехід від державного до державно-громадського управління, чітке розмежування функцій між центральними, районними і місцевими органами управління, забезпечення самоврядування навчально-виховних закладів і наукових установ, утвердження у сфері освіти гармонійного поєднання прав особистості, суспільства й держави» [Там само].

Вимоги міжнародних стандартів ISO 9000 до систем менеджменту якості можуть розглядатися як базові вимоги до системи менеджменту якості в закладах вищої освіти [486].

Вища освіта XXI століття – це динамічна, інноваційно зорієнтована, гуманізована сфера діяльності суспільства. Вона характеризується стрімкою інтернаціоналізацією, розвитком нових технологій і моделей освітніх продуктів, що актуалізує проблему гарантування їхньої якості. О. Гринкевич та О. Левицька зазначають, що система забезпечення якості вищої освіти передбачає наявність ресурсів і засобів, необхідних для продуктивної освітньої діяльності; організацію освітнього процесу відповідно до сучасних вимог, стандартів і тенденцій розвитку національної та світової соціоекономічної системи; контроль діяльності закладів вищої освіти та якості підготовки фахівців на всіх етапах навчання [124, с. 84]. Ми погоджуємося з указаним, але вважаємо за доцільне додати, що розроблена цілісна теорія управління ВНЗ та впроваджені її положення в практику є ще одним показником забезпечення якості вищої освіти. Проте розробка теорії управління ВНЗ потребує узгодження вітчизняних надбань із вимогами зарубіжних концепцій та світових стандартів. Але важливо усвідомлювати, якщо ми вважаємо нашу порівняльну педагогіку складником світової науки, то маємо визначати в наукових дослідженнях не тільки те, що маємо запозичити із зарубіжного досвіду, а й те, що можемо запропонувати іншим країнам [432, с. 154].

Відтак, абсолютним результатом розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні було б, якщо ми не тільки аналізували, запозичали із зарубіжного досвіду, а й те, які управлінські нововведення могли б запропонувати іншим країнам як чинник перспективних змін.

Аналіз показав, що різні аспекти діяльності зі створення системи якості закладів вищої освіти розглядає достатньо висока кількість науковців, зокрема питання якості вищої освіти та освітніх послуг як наукові проблеми: В. Ашумов [23], М. Багутдінова [25], Т. Буряк [81], А. Дяків [157], В. Панасюк [300], Н. Івко [177], Є. Хриков [441 – 442; 445]. Питанням створення документів

системи якості науковці приділяють значно менше уваги, що перешкоджає переходити в практичну площину застосування положень управління якістю вищою освітою. На нашу думку, від вирішення цієї проблеми значною мірою залежить подальший розвиток систем якості навчальних закладів.

Винятком є роботи Ю. Якимюк, у якій визначено інноваційні технології документаційного забезпечення якості управління ВНЗ [477]. Ю. Юхименко виокремлює сучасні технології документаційного забезпечення управління ВНЗ (2009) [474]. Є. Хриков підкреслює, що цей напрям діяльності вимагає максимального залучення всього персоналу і глибокого аналізу діяльності навчального закладу. Дуже важливо, щоб викладачі та інші працівники навчального закладу чітко усвідомили, для чого потрібні документовані описи процесів, якими вони повинні бути [426, с. 292].

Досліджуючи систему управління якістю у вищих навчальних закладах США [184], О. Калініна робить висновок, що рівень сформованості внутрішньої системи управління якістю у вищих навчальних закладах України ще не досяг належного рівня, хоча все більше університетів приділяють увагу цьому питанню, створюючи систему якості, засновану на вимогах міжнародних стандартів якості серії ISO 9000:2000.

Ученою підкреслено цікавий факт про недостатню увагу, приділену процесам планування та вдосконалення якості вищої освіти, відповідності якості освіти вимогам зацікавлених сторін. Авторкою запропоновано окремі аспекти американської системи управління якістю освіти закладів вищої освіти, які можуть бути використані у вітчизняній системі ВО. До них О. Калініна відносить: створення соціального партнерства університетів з роботодавцями; децентралізацію управління ВО зі створенням незалежних національних агентств; інтеграцію зовнішнього та внутрішнього управління якістю освіти; формування системи управління якістю на основі Моделі досконалості у вищій освіті з урахуванням відповідних принципів; забезпечення відкритості інформації для зацікавлених сторін; формування стійкої культури якості ВНЗ [184, с. 178].

Як відзначають більшість дослідників [17; 23; 124; 198; 365; 369; 486], сьогодні реформування управління якістю освіти вимагає методологічного обґрунтування, чіткого визначення його цілей і завдань, змісту, методів і технологій конкретизації основних вимог (показників якості освіти), що висувуються до управління освітніми системами. Ми припускаємо, що за допомогою перерахованих аспектів можливо вирішити завдання щодо впровадження системи якості в закладах вищої освіти, що дозволить оптимізувати свою діяльність та вплине на динаміку розвитку ЗВО.

Також у своєму дослідженні ми спиралися на наукові роботи з питань управління якістю освіти, побудови системи якості освіти та освітніх послуг у ВНЗ: Н. Івко [177], С. Мудра [272], О. Назарова [273], О. Родіонов [345], В. Радченко [339], О. Тимошенко [399], В. Ульянова [404 – 405], О. Птахіна [335 – 336], А. Федько [413].

Аналіз показує, що проблема управління якістю освіти у ВНЗ продовжує залишатися не вирішеною. Актуальність цього питання визначається перш за все реалізацією в Україні курсу демократичних реформ і формуванням громадянського суспільства, а також змінами в суспільно-політичній структурі нашої країни, що зумовлюють необхідність нової освітньої політики, спрямованої на побудову демократичної, правової держави та задоволення освітніх потреб громадян незалежної України [486, с. 123]. Сьогодні створення та впровадження систем менеджменту якості в закладах вищої освіти є одним з пріоритетних завдань, яке буде залишатися актуальним до його кінцевого завершення.

Узагальнюючи зазначене вище, можна припустити, що соціально-політичні та економічні зміни в країні безпосередньо впливають на актуалізацію напрямів, спрямованість та загальну кількість досліджень.

Становлення та розвиток демократизації управління в системі вищої освіти досліджує К. Бутовченко (2012) [82], М. Яценко (2007) [488].

Розвиток теорії управління вищими навчальними закладами ВНЗ у 2001 – 2016 рр. пов'язаний та характеризується не лише з розробкою питань

управління якістю освіти, а й інноваційного управління в умовах різноманіття типів навчальних закладів та соціально-психологічних, морально-етичних аспектів управлінської діяльності (І. Блохіна [53], М. Бредіхіна [76], Т. Щербан [470]). Актуальними питаннями цього періоду є розгляд теоретичних основ організаційної культури та культури педагогічного менеджменту вищих навчальних закладів (Г. Горелікова [116 – 117], О. Кіяшко [197], Л. Спіцина [376]), психологія освітнього менеджменту (Л. Карамушка [190]), формування корпоративної культури у вищих навчальних закладах [274; 347]. Еволюцію підходів до розуміння сутності та змісту поняття «корпоративна культура» розглядає Л. Названова. Учена визначила чинники, які викликають необхідність формування та управління культурою організації й ведуть до зміни останньої, а також виявлено основи, тенденції у формуванні корпоративної культури у вищих навчальних закладах України [274]. На основі аналізу наукової літератури М. Якібчук розкриває співвідношення та специфічні ознаки таких понять, як «культура», «управління», «культура управління», «культура управлінської діяльності», «управлінська культура». Культуру управління розглянуто як комплексну, узагальнювальну характеристику управлінської праці, що показує її якісні риси та особливості [478, с. 9]. Л. Сущенко до головних напрямів роботи з підвищення ефективності діяльності педагогічного колективу відносить зміну ставлення працівників до праці, забезпечення її сучасної організації, творчої спрямованості. Саме реалізація цих напрямів, стверджує науковець, створює передумови для розвитку організаційної культури [388, с. 53].

У теорії й практиці управління в Україні організаційна культура – відносно нове поняття. Як зазначає А. Губа, воно запозичене з менеджменту й означає усталені норми поведінки та звички, писані й неписані правила, заборони, цінності, очікування, які розділяють члени організації [127, с. 12 – 13].

Управління інноваційним розвитком ВНЗ системно досліджують А. Васильєв [85 – 86], Л. Ващенко [88], В. Гриценко [125], Н. Добровольська

[148], В. Євтушевський [161], С. Савченко [351], Б. Камінський [186], О. Кириченко [196], А. Харківська [420 – 423].

Для забезпечення інноваційного розвитку вищого навчального закладу В. Євтушевський наголошує на використанні таких завдань: запровадження на конкурсній основі відбору висококваліфікованих компетентних науково-педагогічних кадрів нового покоління, здатних розробляти й упроваджувати новітні технології навчання й діагностики рівня знань; здійснення підготовки кадрів вищої кваліфікації з кола власного викладацького корпусу для створення потужного наукового потенціалу вищого навчального закладу; упровадження інноваційних та інформаційних технологій навчання; узагальнення теоретико-методичних основ, необхідних для створення і впровадження новітніх технологій навчання; запровадження моделей стажування перспективних викладачів у зарубіжних вищих школах, здійснення навчальних турів до провідних вищих навчальних закладів зарубіжжя [161, с. 62 – 66].

С. Савченком сформульовані й обґрунтовані наукові положення, висновки й рекомендації щодо вирішення проблеми моделювання інноваційного управління вищим навчальним закладом [351, с. 4].

Змістовний аналіз різних підходів щодо визначення структури, етапів і технології інноваційного процесу розглядає А. Харківська. Як зазначає вчена, це дозволило розробити технологію впровадження інноваційних процесів вищого навчального педагогічного закладу III – IV рівня акредитації та з'ясувати, що якість виконання етапів інноваційного процесу визначається їхніми цілями, методами, методиками, технологіями та засобами, характером взаємозв'язків між ними [422, с. 90].

З аналізу наукових робіт зрозуміло, що інноваційний процес, соціально-психологічні, морально-етичні аспекти зі стадії безсистемних пошуків почали переходити в стадію цілеспрямованого впровадження та поетапну реалізацію в управлінську діяльність закладів вищої освіти. На нашу думку, це, у першу чергу, пов'язано з активізацією наукових досліджень зазначених питань.

В окремих роботах розглянуто управлінську діяльність керівників у вимогах сучасної парадигми освіти (В. Кожевников, 2007) [202]; управління навчальним процесом (А. Кузьминський, 2003) [231]; процеси прийняття управлінських рішень (О. Рева, 2009) [342]; висвітлено питання стратегічного управління вищими навчальними закладами (В. Огаренко, С. Салига, В. Гельман 2009) [380]; А. Прокопенко досліджує теоретико-методичні засади перспективного управління у вищому навчальному закладі (2003, 2012) [328 – 330]; методологічні положення, технології виконання управлінських функцій, шляхи вдосконалення організаційного механізму управління, загальноуправлінські підходи щодо виявлення проблем у вищій школі досліджує Л. Петриченко (2014) [305 – 306]. Науковець зазначає, що головне завдання стратегічного управління при аналізі загальноуправлінських підходів до виявлення проблем – досягати відповідності внутрішнього середовища зовнішньому з пріоритетом останнього. Але якщо у звичайних організаціях ця відповідність досягається навіть ціною втрати місії (меті), то для системи освіти цей шлях неприйнятний. Цікавою є специфіка, яка полягає в тому, що її місія і надмісія не можуть бути загублені й завжди мають знаходити свою реалізацію, нехай і в різних, прийнятних для зовнішнього середовища формах [305, с. 15].

До основних функцій управління Б. Камінський зараховує стратегічне планування [188], до важливого аспекту управління кафедрою ВНЗ – розподіл навчального навантаження [187]. Нові технології контролю у вищій школі розглянуто О. Кобзарем [200].

Проблеми управління освітніми закладами і професійну підготовку керівників досліджував В. Берека; технологію реалізації інноваційних процесів у нових умовах, методику використання інноваційних технологій в управлінській діяльності – С. Білощицька, В. Камишин, К. Кузьма, К. Кузьміна, І. Ясенова [48; 185, 185; 230; 483]. Отже, І. Грішин розглядає інформаційні технології як підґрунтя ефективного управління вищим навчальним закладом [126]. О. Співаковський аналізує проблеми управління вищим навчальним закладом у контексті використання інформаційних технологій та пропонує

шляхи їх вирішення [375]. І. Трегубенко визначає методи оптимізації системи управління вищими навчальними закладами [401]. Інформаційне забезпечення управління кадрами класичного університету обґрунтовує О. Євтухова [160]. В. Виноградня пропонує напрями розвитку системи інформаційного забезпечення управління ВНЗ [92]. Моделі та інформаційну технологію управління розвитком вищого навчального закладу запропоновано Я. Гамлуш [111]. В. Гуменник у своєму дослідженні подає порівняння положень класичної теорії, теорії соціальних систем і теорії відкритих систем. Автор пропонує парадигму управління схарактеризувати на основі вивчення процесів прийняття рішень, дій із практичної реалізації їх та реального впливу одержання результатів на кінцевий продукт діяльності організації [130].

Низку досліджень з теорії управління ВНЗ присвячено аналізу системи контролю знань [418], оцінці діяльності управлінського складу освітніх закладів керівників вищих навчальних закладів. У своїй публікації Є. Хриков визначив критерії для оцінки діяльності керівників вищих навчальних закладів [430]. Окремі напрями в науці, які було запроваджено ще в кінці ХХ століття, є актуальними й ґрунтовно досліджуються вченими у ХХІ століття. Однією з таких робіт є докторське дослідження Л. Онищук «Теоретичні і методичні основи гуманізації управління загальноосвітніми закладами І – ІІ ступенів» (2006) [289]. Головним складником гуманізації управління за дослідженням авторки є демократизація управління освітнього закладу.

Поділяючи думку вітчизняних та зарубіжних науковців, вважаємо, що нагальною є потреба в професійній підготовці управлінців. Сучасні підходи до управління якістю підготовки фахівців у вищому навчальному закладі визначають Б. Дьяченко, О. Коваленко, Л. Скріпнікова [155; 210; 365]. О. Адаменко та Є. Хриков розглядають моделювання змісту підготовки керівників навчальних закладів [6]. Шляхи, розвиток професіоналізму управлінської діяльності керівників загальноосвітніх закладів визначила Т. Сорочан [370]. В. Гладкова запропонувала акмеологічні засади професійного самовдосконалення менеджерів вищих навчальних закладів [113].

В освітній практиці та в педагогічних дослідженнях активно розробляють ідеї адаптивного управління.

У своїх працях Г. Єльнікова обґрунтувала принципи, алгоритм адаптивного управління як сукупність семи послідовно здійснюваних процесів. Учена зазначає, що адаптивне управління визнає пріоритет розвитку об'єкта (суб'єкта) і здійснюється за допомогою процесів самоорганізації. Охарактеризовані процеси, за її твердженням, спрямовують на досягнення спільної мети, підвалинами якої є вимоги зовнішнього середовища і врахування реальної ситуації [164, с. 55].

Вагомою є дисертаційна робота Т. Борової, у якій обґрунтовано концептуальні положення адаптивного управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників, що дало змогу визначити стратегію їхнього професійного розвитку: шляхи професійної реалізації педагога через створення умов у вищому навчальному закладі для природного розвитку (саморозвитку) з урахуванням потреб суспільства та самої людини. Вчена підкреслює, що адаптивне управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу реалізується шляхом застосування механізму спрямованої самоорганізації, а саме: освітнього коучингу, який ґрунтується на закономірностях і принципах спрямованої самоорганізації, метою якого є підтримка людини у професійному розвитку (саморозвитку) [70].

Питання адаптивного управління досліджено також у працях В. Ульянової, яка розглядає адаптивне управління в системі вищого навчального закладу «як цілеспрямоване, системне управління, що ґрунтується на відкритій взаємодії учасників управлінського процесу і спрямоване на досягнення кінцевого результату в нестабільній ситуації» [405, с. 171].

У монографії Г. Кравченко [216] розкрито теоретичні аспекти адаптивного управління та його вплив на розвиток кафедральної системи інститутів післядипломної педагогічної освіти. Учена виокремлює тенденцію розвитку діяльності кафедр підсилення наукової основи освітнього процесу і

методичного супроводу підвищення кваліфікації педагогічних працівників [216, с. 40 – 41].

У цих наукових працях розглянуто і теоретичні, і практичні аспекти адаптивного управління.

Управлінню підвищенню кваліфікації педагогічних кадрів присвячено роботу Н. Клокар [199]. У дослідженнях цього періоду науковці впроваджують інтегративно-діяльнісний підхід (Е. Лузік [246]), кваліметричний (Л. Коробович [211]), системний (О. Виноградов, Ю. Жук, Є. Хриков [93; 169; 438]), компетентнісний (О. Овчарук [209]) щодо управління вищим навчальним закладом (критерій 1,4). Є. Хриков дає визначення сутності системного підходу до управління навчальним закладом. Розкриває структуру та зміст діяльності із забезпечення системного підходу до управління навчальним закладом [438, с. 65].

У період 2001 – 2016 роки актуальними аспектами дослідження є також питання розробки стратегії розвитку університету, освітнього маркетингу, аналіз та узагальнення світового досвіду з управління вищими навчальними закладами: О. Іванов [176], О. Кравченко [217 – 218], З. Рябова [349], Т. Сорочан [371], Н. Яловега [479].

Розробка стратегії розвитку університету є важливим моментом в управлінні навчальним закладом, оскільки стратегічний розвиток університету передбачає завоювання, утримання й зміцнення ринкових конкурентних позицій навчального закладу в довгостроковій перспективі [218, с. 55]. Аналіз стратегій розвитку різних університетів дозволив О. Кравченко (2013) виявити їхні характерні риси: за орієнтацію спрямованості діяльності, за термінами, за структурою, за способами розроблення, за місцем у конкурентній позиції [Там само, с. 62]. Стратегічне управління освітою повинно мати свій набір технологічних прийомів, за допомогою яких здійснюється організація освітянського процесу, зазначає В. Олійник. При цьому слід розуміти, що кожен із цих прийомів має власний потенціал і вихідний стан об'єкта управління, на який спрямовано його організаційний вплив [286, с. 13].

Але сучасне стратегічне управління повинно ґрунтуватися на стратегії взаємодії, яка розробляється як певне погодження різних настанов і орієнтацій [330, с. 66]. Поділяючи позицію А. Прокопенка, підкреслимо, що найефективнішим видом управління на сьогодні можна вважати стратегічне управління, яке повинно передбачати розробку ідей проектування і реалізації соціальних взаємодій між різними суб'єктами [Там само].

А. Прокопенко ґрунтовно розглядає питання оцінки якості роботи вищого навчального закладу, концептуальні засади стратегічного й перспективного управління у ВНЗ [328 – 330].

У своїй монографії, що складається із шести розділів, науковець визначає теоретико-методологічні засади управління в педагогічній системі закладу освіти. Автор підкреслює, що вивчення роботи закладів освіти продемонструвало, що керівники розробляють засоби управління емпірично, без належного наукового обґрунтування [326, с. 4].

Необхідним є широке контекстне вивчення управління як напряму науки, визначення предмета, функцій, сутності, принципів, змісту тощо. Тому науковець ставить перед собою глобальну мету – розроблення концептуальних засад соціального управління в освіті. Монографія присвячена аналізу феномену педагогічного управління з використанням методології системного підходу.

Теоретико-методологічні засади маркетингового управління, розвиток педагогічного колективу на основі маркетингових досліджень є предметом розгляду З. Рябової [349; 350]. Учена зазначає, за допомогою проведення маркетингових досліджень забезпечується задоволення освітніх потреб педагогічних працівників щодо підвищення рівня професійної компетентності та здійснюється побудова гнучкої і динамічної системи набуття та розвитку професійної компетентності педагогічних працівників [350, с. 11].

Т. Сорочан визначає маркетинг в освіті як один із напрямів управління навчальним закладом в умовах ринкової економіки, який забезпечує дослідження попиту на освітні послуги та певні знання понад стандарти,

установлені державою, впливає на розвиток освітніх потреб громадян, формує позитивний імідж навчального закладу, розробляє та впроваджує концепції надання якісних освітніх послуг [371, с. 6].

О. Бобало [54] запропоновано приклади організаційної структури управління маркетинговою діяльністю вишу, а також розглянуто основні функції кожного з підрозділів маркетингу. Л. Коробович [211] розроблено систему педагогічного менеджменту приватного вищого навчального закладу з маркетингово-моніторинговим супроводом його діяльності, визначено умови для забезпечення успішності моніторингу результативності навчального процесу, розроблено зміст та структуру моніторингу результативності навчального процесу приватних ВНЗ, критерії оцінювання, інструментарій та технологія моніторингу. Ученою доведено доцільність використання моніторингу результативності навчального процесу в системі педагогічного менеджменту приватного ВНЗ та підтверджено позитивний вплив його впровадження на підвищення конкурентоспроможності приватного ВНЗ [Там само, с. 18]. Н. Яловега обґрунтовує доцільність упровадження служби маркетингу в системі управління вищого навчального закладу: передумови та необхідність існування: маркетинг і бізнес (2006) [479].

На основі аналізу тенденцій розвитку вищої педагогічної освіти, світового досвіду організації виховного процесу, теорії та практики управління А. Ржевська теоретично обґрунтувала систему управління вихованням студентів вищого педагогічного закладу освіти в сучасних умовах. Вчена в дисертаційній роботі (2002) експериментально довела (перевірила) її ефективність. Аналіз результатів експерименту свідчить про необхідність подальшого вивчення проблеми теорії і практики організації виховної роботи в інших країнах, питання створення нових концепцій управління, обґрунтування проблеми професійної підготовки працівників вищого навчального закладу до управлінської діяльності [344, с. 15].

Опираючись на об'єкт нашого дослідження, ми вважаємо, що сьогодні аналіз та узагальнення теоретичних засад управління і світового досвіду

управління закладами вищої освіти є необхідним для того, щоб перенести основні тенденції та визначити головні пріоритети розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні.

У п. 1.2 ми проаналізували більшу кількість тематик та змісту статей науково-практичних конференцій різного рівня (див. додаток А, додаток Б).

Отже, за 2001 – 2016 рр. проведено низку науково-практичних конференцій, присвячених різним проблемам управління ВНЗ (критерій 4).

У своєму дослідженні ми акцентували увагу на найважливіших, на нашу думку, публікаціях науково-практичних конференцій та електронних фахових виданнях для створення об'єктивної та цілісної картини щодо рівня розвитку теорії управління вищими навчальними закладами у 2001 – 2016 роках. Отже, розглянемо спрямованість конференцій (критерій 1). Окремі наукові роботи змістовно розглянуто в п. 2.3.

У Луганську 21 квітня 2011 року відбулась науково-практична конференція «Створення системи управління якістю адміністративних, соціальних та освітніх послуг: теорія та практика» [377]. У роботі конференції взяли участь понад 200 науковців. Серед матеріалів, які ввійшли до збірника, нас насамперед цікавлять праці, присвячені сучасним питанням управління ЗВО, а саме: К. Ступіної «Система управління якістю освітніх послуг у вищому навчальному закладі», К. Кравченко «Оцінка конкурентоспроможності вищого навчального закладу як елемент системи управління адміністративних та освітніх послуг».

Також у Луганську 18 квітня 2013 року відбулась науково-практична конференція «Створення системи управління якістю адміністративних, соціальних та освітніх послуг: теорія та практика» [378]. У роботі конференції взяли участь понад 200 науковців. Відтак, В. Гавриляк у статті «Визначення сутності понять «Організаційна культура» та «Організаційна культура кафедри вищого навчального закладу» розглянула основні підходи до визначення сутності поняття «організаційна культура». За допомогою понятійно-термінологічного аналізу авторкою розроблено поняття організаційної

культури, що якнайповніше відбиває сучасний стан розробки цієї проблеми в теорії управління. Також уперше визначено поняття організаційної культури кафедри вищого навчального закладу [108, с. 34]. О. Губаренко в статті «Критерії визначення процесу управління самостійною роботою студентів у вищих навчальних закладах» здійснює спробу розробити детальну систему критеріїв оцінки якості процесу управління самостійною роботою студентів вищих навчальних закладів, спираючись на основні положення теорії менеджменту якості [128, с. 60 – 65]. Визначено основні етапи та складники технології прийняття управлінських рішень. Г. Калашнікова у статті «Особистісно-орієнтований підхід до управління навчальним процесом у ВНЗ I – II рівня акредитації» підкреслює важливість особистісно зорієнтованого підходу в управлінні методичною роботою викладачів ВНЗ I – II рівня акредитації [180, с. 98 – 99]. О. Кравченко розглянула провідні ідеї сучасної європейської освіти, упровадження яких має сприяти підвищенню якості та ефективності підготовки магістрів. Проаналізовано особливості використання європейського досвіду в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка («Упровадження європейського досвіду підготовки магістрів у вітчизняних вищих навчальних закладах») [222, с. 109]. Н. Місько у статті «Розвиток понятійно-термінологічної системи теорії управління освітою (остання чверть XX – початок XXI ст.)» розкриває сутність понять: «термін», «термінологія», «понятійно-термінологічна система», представлені результати понятійно-термінологічного аналізу статей щомісячного науково-педагогічного журналу «Радянська (1975 – 1991 рр.) – Рідна школа (1992 – 2005 рр.)» [268, с. 129]. Е. Подкопаєва провела теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми моніторингу якості освітньої діяльності та визначила систему моніторингу якості освітньої діяльності у вищих навчальних закладах I – II рівнів акредитації («Система моніторингу якості освітньої діяльності у вищих навчальних закладах I – II рівнів акредитації») [312, с. 138]. У статті М. Разорьоновой «Розвиток кадрового потенціалу як актуальна проблеми теорії і практики управління університетом» на основі аналізу наукових публікацій і

дисертацій та наявних у реальній практиці суперечностей обґрунтовано актуальність проблеми управління розвитком кадрового потенціалу університету й окреслено можливі шляхи її розв'язання [340, с. 148]. О. Смагіна в статті «До питання проектування системи оцінки якості діяльності кафедри університету» охарактеризувала критерії ефективності діяльності університетської кафедри та визначені відповідні їм індикатори, проаналізувала наявні методики визначення рейтингів ВНЗ та рейтингів їхніх структурних підрозділів, розглянула критерії та індикатори, які, на наш погляд, доцільно використовувати для оцінки діяльності університетської кафедри [367, с. 172 – 173].

Серед доповідей і статей, які ввійшли до збірника науково-практичної конференції 20 квітня 2016 р. у м. Старобільськ «Теорія та практика управлінської діяльності в умовах соціокультурних трансформацій» [397]. Потрібно приділити увагу матеріалам, викладеним у статті О. Кравченко «Загальна характеристика стратегій розвитку різних університетів», у якій надано загальну характеристику стратегій розвитку університетів, підкреслено, що проблема розроблення ефективних стратегій розвитку в сучасному мінливому середовищі посідає найважливіше місце в управлінні навчальним закладом. Акцентовано увагу на тому, що стратегія розвитку університету має відтворювати основні процеси стратегічного менеджменту. Учена наголошує на пошуку шляхів вирішення проблем розроблення ефективних стратегій розвитку університету, де чітко окреслюється місія, бачення майбутнього, цінності, цілі та очікувані результати та ін. Методологічними засадами дослідження є теорія пізнання, теорія стратегічного менеджменту, теорія управління навчальними закладами, аналіз літератури, а також аналіз сайтів різних університетів. Отже, аналіз стратегій розвитку різних університетів дозволив О. Кравченко виявити їхні характерні риси: за орієнтацію спрямованості діяльності, за термінами, за структурою, за способами розроблення, за місцем у конкурентній позиції [217, с. 64 – 65]. І. Паславська в статті «Ризик-менеджмент як засіб підвищення якості управління вищим навчальним закладом» підкреслює, що впровадження

менеджменту ризиків у діяльність ВНЗ досить новий напрям у системі управління ВНЗ в Україні, який дасть змогу скоригувати стратегію розвитку з урахуванням ступеня ризику, підвищити результативність функціонування навчальних закладів та забезпечити розвиток в умовах невизначеності, долаючи негативні та слідуючи позитивним тенденціям [302, с. 68 – 69]. О. Птахіна в статті «Якість освіти як результат діяльності вищого навчального закладу» зазначає, що сучасні реалії висувають нові вимоги до якості вищої освіти, зокрема універсальності підготовки випускників вищих навчальних закладів, їхньої адаптації до соціальних умов, особистісної орієнтованості навчального процесу, його інформатизації, визначенні важливості якості вищої освіти в забезпеченні сталого людського розвитку [337, с. 85 – 86]. У статті Т. Сорочан «Управління інфраструктурою вищого навчального закладу» розглянута проблема управління інфраструктурою вищого навчального закладу. Дослідницею визначено загальнонауковий контекст поняття, його соціальний, культуротворчий, педагогічний, управлінський аспекти, підкреслена новизна поняття інфраструктури для галузі освіти. Обґрунтовані принципи управління інфраструктурою, охарактеризовані її компоненти. Подано практичні рекомендації щодо розвитку інфраструктури навчального закладу в умовах реформування освіти та державно-громадського управління [372]. Стаття Є. Хрикова присвячена визначенню напрямів та механізмів імплементації Закону України «Про вищу освіту». Для реалізації цього завдання проведено аналіз Закону України «Про вищу освіту», концепції розвитку освіти, стратегії реформування вищої освіти. Це дозволило автору виокремити 29 найбільш актуальних напрямів імплементації закону та для трьох із них змодельовати механізми реалізації [429, с. 166 – 168].

У Харкові 16 – 17 квітня 2015 р. відбулась Всеукраїнська науково-практична конференція «Державне управління науково-освітнього забезпечення підготовки конкурентоспроможних фахівців у сфері цивільного захисту» [143]. Серед статей, які увійшли до збірника, виділимо роботи, присвячені різним аспектам управління ВНЗ, а саме: В. Горник «Державне

управління інноваційним розвитком вищої освіти», С. Лазаренко «Боротьба з корупцією як пріоритетний напрям реформування вищої освіти», Т. Биркович «Розвиток вищої освіти в умовах формування єдиного освітнього простору», Н. Ковальська «До проблеми забезпечення якості вищої професійної освіти», С. Мороз «Підходи до визначення трудового потенціалу ВНЗ, як об'єкту державного управління», В. Степанов «Система управління якістю освіти у ВНЗ».

У м. Києві 30 березня 2016 р. відбулась I Міжнародна науково-практична конференція викладачів і аспірантів «Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій» [374]: О. Алейнікова «Івент-менеджмент в управлінні розвитком професійного навчального закладу», К. Азізова «Об'єкти моніторингу якості освіти у ВНЗ», Н. Бондарчук «Напрями інноваційної діяльності ВНЗ», А. Заусаєва «Теоретико-методичні засади розвитку управління навчальними закладами та педагогіки вищої школи в сучасному ІТ-середовищі», О. Почуєва «Маркетинго-моніторингова діяльність, як засіб підвищення конкурентоспроможності ВНЗ», С. Сєднєв «Інформаційні технології управління освітнім процесом у ВНЗ» та ін.

На етапі переходу до інформаційного суспільства для аналізу розвитку теорії управління ВНЗ в Україні необхідним є аналіз електронних фахових видань, що на сьогоднішній день є актуальним джерелом наукової інформації. З 2008 р. у ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» започатковане електронне фахове видання «Теорія та методика управління освітою» (Доступ до журналу: <http://umo.edu.ua/katalogh-vidanj>).

У збірнику висвітлено актуальні наукові проблеми управління освітою, педагогіки, психології, методики дистанційної освіти, методології, теорії та історії інформатизації освітньої галузі; актуальні питання інформаційних технологій і засобів навчання, правові аспекти формування та використання інформаційного освітнього простору; шляхи підвищення ефективності дистанційного навчання, управління персоналом, економіка освіти, соціально-педагогічний та соціально-економічний менеджмент. Цінність цього джерела

для нас полягає в роботах: Коробович Л. «Технологія використання моделі моніторингу результативності навчального процесу в системі педагогічного менеджменту приватних ВНЗ», Чміль А. «Принципи формування системи управління якістю вищої освіти в умовах реформування» (2008), Штомпель Г. «Болонья – 2020: Визнання кваліфікацій, післядипломна і вища освіта в Україні» (2009), Мудра С. «Напрямки підвищення якості вищої освіти в сучасних умовах», Петренко Л. «Децентралізація управління в теорії менеджменту» (2010), Єльнікова Г. «Про впровадження компетентнісного підходу в навчальний процес вищого навчального закладу», Хлебнікова Т. «Кваліметричний підхід до вивчення якості вищої освіти» (2011). Малихіна Я. «Управління взаємодією вищого навчального закладу із зовнішнім середовищем» (2013), Блистів О. «Моніторинг як інструмент управління якістю підготовки фахівців у ВНЗ» (2014), Морозова М. «Особливості управління персоналом у вищому навчальному закладі» (2015), Апостол О. «Ретроспективний аналіз проблеми формування позитивного іміджу майбутніх викладачів закладів вищої освіти» (2018) та інші наукові напрацювання. Аналіз тематик та змісту публікацій наведено в додатку Б.

Отже, у матеріалах науково-практичних конференцій висвітлено теоретичні та практичні аспекти управлінської діяльності, розглянуто імплементацію Закону України «Про вищу освіту», обґрунтовано пріоритетні напрями досліджень проблем управління освітою, проаналізовано систему управління інфраструктурою, стратегії розвитку закладу вищої освіти, висвітлено питання інноваційної та маркетингово-моніторингової діяльності вищого навчального закладу.

Відтак, у проаналізованих нами матеріалах науково-практичних конференцій понад 48,0% від усіх розглянутих статей спрямовано на дослідження та вирішення актуальних проблем управління закладами освіти, вищою освітою. Кількість публікацій, у яких висвітлено питання розвитку теорії управління ВНЗ, становить 35,0%. Значна більшість статей спрямована на вирішення саме локальних управлінських завдань, але, як уже зазначали,

ґрунтуючись на поглядах Є. Хрикова, такі дослідження майже не впливають на розвиток цієї наукової галузі як цілісної наукової теорії, як і локальні дослідження [266, с. 11 – 12].

Проведення науково-практичних конференцій приводить до підвищення розробленості проблем методології дослідженості теорії управління вищими навчальними закладами, реалізації методологічних підходів та як наслідок збільшення наукових праць з теоретико-методологічних засад управління, з висвітлення методологічних проблем дослідження теорії управління ВНЗ. Починає зростати кількість не лише індивідуальних наукових праць з теорії управління ВНЗ, а й колективних досліджень. Склад учених здебільшого становлять науково-педагогічні працівники та керівники ВНЗ (критерій 5).

Аналіз тематик і змісту робіт початку ХХІ ст. дає підстави зазначити про розвиток понятійного апарату управління цього етапу та визначити коло найбільш уживаних понять: «адаптивне управління», «корпоративна культура», «культура управління», «інформаційна культура», «інформаційне забезпечення управління освітою», «інноваційний процес», «організаційна культура», «освітній маркетинг», «освітній коучинг», «педагогічний моніторинг», «професійна етика», «управління якістю», «управлінська інформація», «фандрейзинг», «фандрейзингова діяльність в освіті» тощо (критерій 1).

У центрі уваги науковців стають питання забезпечення розвитку вищої освіти, науки і практики управління: Т. Боголіб, М. Теловата, О. Страшко, В. Ульянова, Б. Холод, Є. Хриков [56 – 57; 59; 381; 394; 425; 435; 487 та ін.].

Аналіз управлінської літератури 2001 – 2016 років дає підстави визначити певні характерні риси цього етапу: відбувається демократизація теорії управління навчальними закладами; переорієнтація теорії управління в Україні на світові тенденції розвитку; збільшення науковців і публікацій з питань управління вищими навчальними закладами; спостерігається загальне збільшення захищених дисертацій, опублікованих книг (посібників) та статей, з'являються колективні, комплексні дослідження, до яких залучаються і

викладачі, і керівники закладів вищої освіти, що свідчить про посилення уваги вчених до питань управління вищими навчальними закладами.

Загалом нами було проаналізовано близько 900 назв книг, публікацій, дисертаційних і монографічних праць з теорії управління освітніми закладами за етапами: 76 – 80-ті рр. – 90-ті рр. – 2001 – 2016 рр.

Ми формували вибірку окремо по кожному виду досліджуваних джерел: книги та монографії, публікації, дисертації з проблеми управління освітніми закладами, зокрема закладами вищої освіти останньої чверті XX – початку XXI століття (див. рис. 2.2 – 2.4).

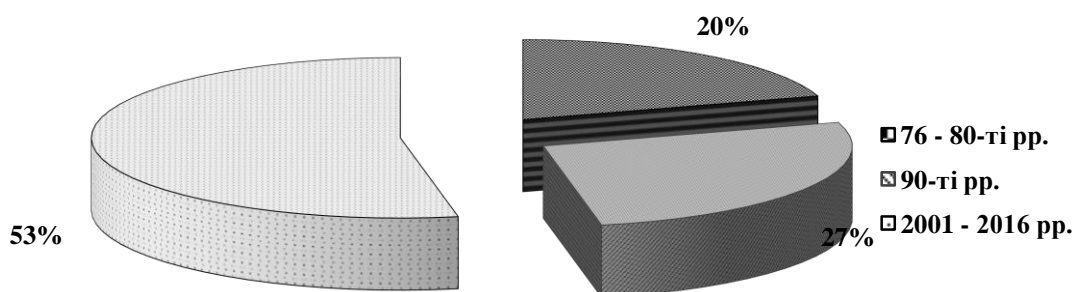

Рис 2.2 Відсоткове співвідношення кількості книг (підручників), монографій, методичних рекомендацій за етапами

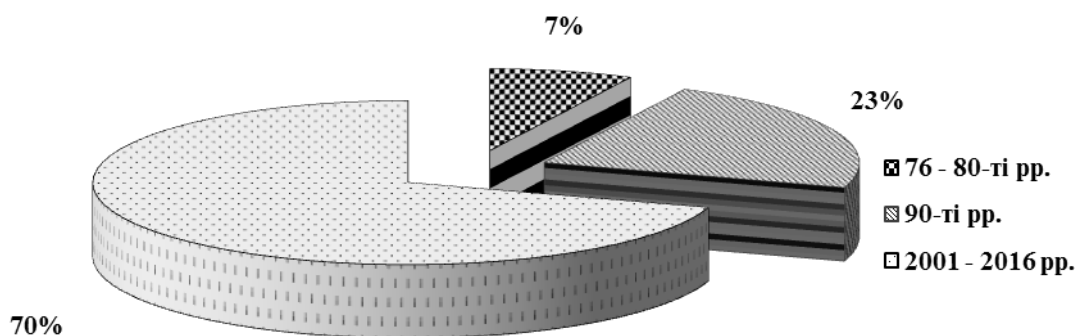

Рис 2.3 Відсоткове співвідношення кількості наукових статей за етапами

Однією з головних подій цього етапу, що вплинуло на кількість досліджень з розвитку теорії управління ВНЗ, є запровадження освітньо-кваліфікаційного рівня магістр за спеціальністю «Управління навчальним закладом» (2001 р.) та наукової спеціальності 13.00.06 – «Теорія і методика управління освітою» (2005 р.), за якою проводяться захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук та організується робота аспірантури й докторантури.

Співвідношення кількості кандидатських і докторських дисертацій за етапами показано на рис. 2.4.

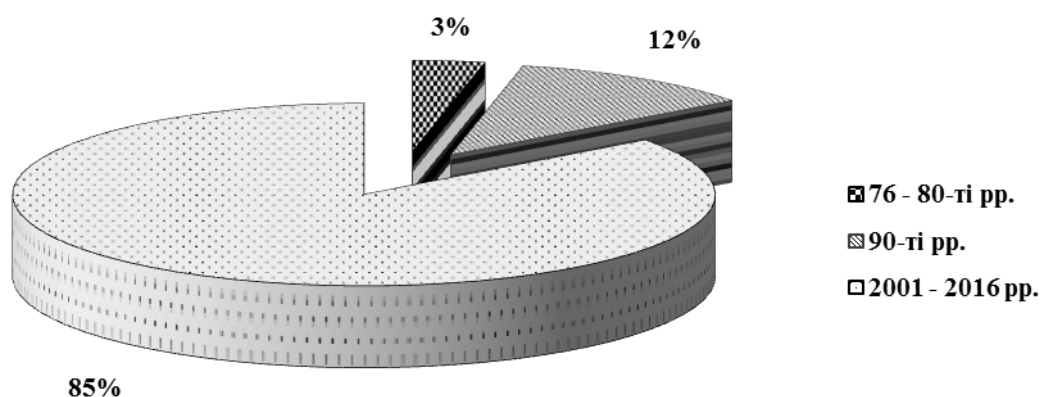

Рис. 2.4 Відсоткове співвідношення кількості кандидатських і докторських дисертацій за етапами

З аналізу з'ясовано, що у 2001 – 2016 рр. відмічається стрімке прискорення розвитку теорії управління ВНЗ, яке пов'язано і з внутрішніми, і із зовнішніми чинниками.

Спираючись на результати аналізу проблеми розвитку теорії управління ВНЗ та обґрунтовані Є. Хриковим чинники розвитку педагогічної науки [431], на нашу думку, до внутрішніх і зовнішніх чинників, які зумовлюють розвиток теорії управління вищими навчальними закладами, доречно віднести такі (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

**Чинники, які зумовлюють та впливають
на розвиток теорії управління вищими навчальними закладами**

Внутрішні чинники	Зовнішні чинники
Рівень накопичених управлінських знань	Умови діяльності науковців
Якісний склад науковців (носіїв, генераторів) з проблем управління ВНЗ	Орієнтація освітньої діяльності України на європейський освітній простір
Відповідність педагогічної думки внутрішній логіці розвитку теорії управління ВНЗ	Вплив західної теорії менеджменту
Наявність методологічних засад дослідження теорії управління ВНЗ	Вплив наукових та управлінських традицій на розвиток теорії управління
Поява нових управлінських завдань та видів управлінської діяльності	Поява нових типів навчальних закладів
Парадигмальна організація науки	Необхідність реформування системи освіти та управління
Рівень накопичення знань у сфері управління освітою	Державні та міжнародні освітні програми
Стосунки в науковому співтоваристві	Наявність грантів на проведення педагогічних досліджень
Наявність цілісної наукової теорії, яка б включала тлумачення сутності, змісту, завдань, головних понять, закономірностей, принципів, методів управління навчальними закладами	Рівень розвитку суміжних наук
Поява наукової спеціальності, підрозділів, спеціалізованих учених рад	Особливості економічного та політичного розвитку країни
Затвердження процедур визначення, затвердження, фінансування тем індивідуальних та колективних наукових досліджень, проведення наукових конференцій	Відповідність наукової думки прогресивним тенденціям розвитку теорії управління ВНЗ

<i>Продовження табл. 2.11</i>	
Поява наукових часописів, проведення наукових конференцій	Нормативно-правова база управління освітою, зокрема вищою освітою
	Рівень та швидкість поширення наукових уявлень теорії управління вищими навчальними закладами

Підкреслимо, що перелік чинників розвитку теорії управління ВНЗ не є вичерпаним, до нього можуть вноситися зміни (доповнюватися або вилучатися певні положення).

Отже, проведений аналіз дозволив визначити, що теорія управління ВНЗ в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст. розвивалася шляхом поступового накопичення окремих фактів (редукціоналістський підхід) і подальшої систематизації, узагальнення, побудови цілісних управлінських теорій (холістський підхід).

Виявлено головні тенденції розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття.

У Словнику української мови зазначено, що тенденція – це 1. Напрямок розвитку чого-небудь; 2. Прагнення, намір, властиві кому-, чому-небудь. 3. Провідна думка, ідея художнього, наукового й т. ін. твору; ідейне спрямування; 4. Упереджена думка, ідея, теза, що не випливає логічно з самого розвитку подій, з художніх образів, а нав'язується читачеві [395].

У нашому дослідженні під тенденцією ми розуміємо – можливість розвитку подій у певному напрямі. Тобто зберігання ідей, положень, концепцій, схильних до змін (зростання), які переходять з одного етапу в наступний.

Відтак, до загальних тенденцій розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні (остання чверть XX – початок XXI ст.) ми відносимо:

- розширення дослідницької тематики;
- збільшення кількості досліджень та науковців з проблематики;
- формування наукової інфраструктури;

- посилення зв'язку зі світовою наукою;
- демократизація теорія управління.

Аналіз показав, що розвиток теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XX ст. відбувався від орієнтації управління переважно на досвід та традиції управління школою (внутрішньошкільне управління) – до обґрунтування управління на «створення умов», від вивчення і узагальнення вітчизняного й зарубіжного досвіду та перехід управління до освітнього менеджменту та на останньому етапі – до початку формування теорії управління всіма типами освітніх установ.

Процес розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття на перших двох етапах йде поступово, починаючи з етапу накопичення емпіричного матеріалу з теорії внутрішньошкільного управління та зародження теоретико-методологічних засад управління ВНЗ в Україні (76 – 80-ті роки XX ст.) до наступного етапу – переходу від теорії внутрішньошкільного управління до теорії освітнього менеджменту (90-ті роки XX ст.). Але останній період – початок XXI ст. (2000 – 2016 рр.) – етап систематизації й узагальнення теоретико-методологічних засад управління ВНЗ в Україні та початок формування теорії управління всіма типами освітніх установ характеризується стрімким формуванням управлінського понятійного апарату, активізацією наукових досліджень, що відображають демократизацію управління освітніми закладами, інноваційний характер управління закладами вищої освіти, вивчення передового зарубіжного досвіду управління освітою, упровадження маркетингу, стратегічного управління, управління якістю тощо.

Зазначимо, що на цьому етапі паралельно реалізуються два процеси: обґрунтування численних аспектів управління ВНЗ та формування теорії управління всіма типами освітніх установ.

Саме таке співвідношення цих процесів прискорює розвиток і теорії управління ВНЗ, і цілісної теорії управління освітою. Така ситуація відповідає

об'єктивній тенденції розвитку світової науки – диференціації та інтеграції наукового знання.

З огляду на зазначене вище окреслимо загальні перспективні тенденції розвитку теорії управління ВНЗ в Україні та закладів вищої освіти: формування загальної теорії управління для всіх освітніх установ та організацій, ведення передового зарубіжного досвіду до управління закладами вищої освіти, запровадження нових ефективних форм підвищення кваліфікації керівників освіти з метою розвитку управлінських умінь у нових, сучасних умовах, створення умов для варіативності управління ЗВО (варіативність – це прояв здатності змінюватись, проходячи низку станів, перетворюватись в іншу систему [150, с. 75], розвиток методологічних засад дослідження теорії управління ВНЗ, запровадження нових вимог до науковців зі спеціальності 13.00.06 – «Теорія і методика управління освітою», а саме: наявність базової управлінської освіти тощо.

Результати аналізу за розробленими нами критеріями дозволяють дійти висновку, що кожний етап в історії розвитку уявлень про становлення теорії управління ВНЗ останньої чверті XX – початку XXI ст. в Україні зумовлений змінами загального стану педагогічної науки, якісним стрибком у розумінні педагогічних явищ узагалі і сутності теорії управління закладами вищої освіти зокрема, переглядом застарілих принципів, заміною їх більш прогресивними концепціями і теоріями, обґрунтуванням численних аспектів управління ВНЗ та формуванням теорії управління всіма типами освітніх установ, що відбиває тенденції розвитку світової науки – диференціації та інтеграції наукового знання.

Зазначене підтверджує, що сьогодні в українській педагогічній науці створилися сприятливі умови для подальшого розвитку теорії управління вищими навчальними закладами й запровадження цих ідей (положень) у практику, що сприятиме підвищенню ефективності освітньої діяльності управління закладами вищої освіти в Україні.

Висновки до розділу 2

У розділі на основі проведення історико-педагогічного аналізу наукових робіт 50 – 60-х рр. XX ст. визначено передумови та головні чинники, культурний контекст, у межах яких відбувався розвиток теорії управління вищими навчальними закладами в Україні: процес становлення та розвитку системи вищої освіти в Україні; розвиток «школознавства»; вплив західної теорії менеджменту.

Висвітлено особливості розуміння науковцями поняття «періодизація», систематизовано функції, визначено сутність, процедуру та структуровано методику періодизації розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні.

Сутність методики полягала в реалізації дев'яти етапів періодизації та застосуванні вибіркового методу формування джерельної бази, методу основного масиву, аналізу, синтезу, узагальнення й систематизації.

Здійснена періодизація дозволила виокремити три якісно відмінні етапи: 76 – 80-ті рр. XX ст.; 90-ті рр. XX ст.; заключний етап – 2001 – 2016 рр. XXI ст.

Головною підставою (атрибуцією періодизації) для виокремлення етапів була спрямованість наукових досліджень з розвитку теорії управління вищими навчальними закладами. Це дозволяє назвати 76 – 80-ті рр. XX ст. етапом розвитку теорії внутрішньошкільного управління та зародження теоретико-методологічних засад управління ВНЗ; 90-ті рр. XX ст. – етапом переходу від теорії внутрішньошкільного управління до теорії освітнього менеджменту; 2001 – 2016 рр. XXI ст. – етапом систематизації й узагальнення теоретико-методологічних засад управління ВНЗ в Україні та початок формування теорії управління всіма типами освітніх установ.

У розділі, спираючись на систему критеріїв, проведено змістовний аналіз досліджуваної проблеми, який дозволив підтвердити обґрунтованість запропонованої періодизації цього явища та визначити особливості розвитку теорії управління ВНЗ в Україні (остання чверть XX – початок XXI ст.).

З'ясовано, що в 76 – 80-х рр. XX ст. зберігалась практика жорсткого централізованого управління, авторитарного прийняття управлінських рішень, без широкого обговорення із залученням громадськості. У ці роки проблема теорії управління ВНЗ перебувала поза увагою науковців, які представлено переважно описовими працями. Незважаючи на це, аналіз джерел дає підстави вважати цей час етапом зародження теоретико-методологічних засад управління закладами вищої освіти, оскільки вчені цих часів своїми науковими напрацюваннями забезпечували теоретичне обґрунтування та практичне функціонування управління школою. Їхні праці стали поштовхом до зародження теоретико-методологічних засад управління закладами вищої освіти в Україні.

90-ті рр. XX ст. розглянуто як етап становлення, активного пошуку та накопичення знань з теорії управління вищими навчальними закладами. У цей час відбувається розробка теоретичних засад управління відповідно до теорії менеджменту. До головних особливостей цього етапу віднесено переорієнтацію теорії управління в Україні на світові тенденції розвитку менеджменту та формування управлінської теорії «створення умов» (Є. Хриков).

На розвиток теорії управління ВНЗ у 2001 – 2016 рр. значний вплив здійснило запровадження освітньо-кваліфікаційного рівня магістр за спеціальністю «Управління навчальним закладом» (2001 р.) та наукової спеціальності 13.00.06 – «Теорія і методика управління освітою» (2005 р.), за якою проводяться захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук. Це зумовило формування інфраструктури наукової спеціальності, появу наукових шкіл, підрозділів, спеціалізованих учених рад, наукових часописів, процедур визначення, затвердження, фінансування тем індивідуальних та колективних досліджень, проведення наукових конференцій.

На цьому етапі паралельно реалізуються два процеси: обґрунтування численних аспектів управління ВНЗ і формування теорії управління всіма типами освітніх установ, що прискорює розвиток і теорії управління ВНЗ, і цілісної теорії управління освітою. Така ситуація відповідає об'єктивній

тенденції розвитку світової науки – диференціації та інтеграції наукового знання.

У розділі визначено загальні тенденції розвитку теорії управління закладів вищої освіти: розширення дослідницької тематики, збільшення кількості досліджень та науковців, формування наукової інфраструктури, посилення зв'язку зі світовою наукою, демократизація теорії управління та окреслено напрями її подальшого розвитку.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено цілісний аналіз розвитку теорії управління ВНЗ в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття. Результати проведеного дослідження засвідчили успішність розв’язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання певних висновків.

1. У дисертації визначено цілісну чотирирівневу методологію дослідження проблеми розвитку теорії управління ВНЗ в Україні (остання чверть XX – початок XXI ст.): філософський рівень (теорія пізнання, основні положення діалектики); загальнонауковий рівень (системний та парадигмальний підходи); конкретно-науковий рівень (сукупність законів та закономірностей педагогічної науки); рівень конкретного дослідження (методика й техніка дослідження, які забезпечили одержання достовірних і об’єктивних фактів та їх первинну обробку: відбір джерел, дослідження джерельної бази, проведення періодизації, кількісного та змістовного аналізів розвитку теорії управління вищими навчальними закладами).

2. Особливістю теорії управління ВНЗ в Україні останньої чверті XX – початку XXI століття є те, що вона є складним і багатофакторним явищем. Це зумовило необхідність використання міждисциплінарного методичного інструментарію дослідження.

Реконструкцію історичного розвитку предмета дослідження останньої чверті XX – початку XXI ст. в Україні здійснено на основі аналізу публікацій, показчиків, монографій, авторефератів, дисертацій, у яких філософи, педагоги, управлінці в цей період репрезентували результати своїх досліджень, зокрема різних аспектів управління освітніми закладами. Здійснення пошуку, систематизації та всебічного аналізу значного масиву документів, у яких висвітлено питання становлення й розвитку теорії управління ВНЗ, реалізовано за допомогою суцільного, монографічного, вибіркового методів, методу основного масиву, кількісних та якісних стратегій.

Застосування своєрідного алгоритму та методів дослідження дозволило

визначити об'єктивні кількісні й якісні характеристики розвитку теорії управління ВНЗ в Україні в той чи той період часу та одержати достовірний емпіричний матеріал.

3. Окреслено понятійно-категоріальний апарат дослідження проблеми розвитку теорії управління ВНЗ, уточнено сутність і зміст понять «теорія», «управління», «розвиток» та «теорія управління». Понятійно-термінологічний аналіз змісту визначень «теорія управління» різних авторів, систематизація елементів, особливості ЗВО дозволили отримати нове розуміння сутності поняття «теорія управління» та визначити поняття «теорія управління вищими навчальними закладами» як систему наукових знань про принципи і методи, закони і закономірності, наукові підходи, що спрямовують діяльність закладу на вирішення практичних завдань, оптимізацію управлінської діяльності та впливають на динаміку розвитку закладу освіти.

4. Визначено критерії аналізу й оцінки розвитку теорії управління ВНЗ в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст. Аналіз науково обґрунтованих критеріїв, узагальнення різних підходів до їх визначення й опора на думку експертів дало змогу розробити систему критеріїв та показників для аналізу й оцінки розвитку теорії управління вищими навчальними закладами в Україні останньої чверті XX – початку XXI ст., а саме: спрямованість досліджень теорії управління ВНЗ; якісний склад науковців (носіїв, генераторів) з проблем управління ВНЗ; кількість наукових праць із теорії управління ВНЗ та форма відображення отриманої в результаті дослідження наукової інформації; інституційне оформлення наукової галузі; методологічні засади дослідження теорії управління ВНЗ; форми організації пошуків, досліджень розвитку теорії управління ВНЗ.

Для кожного з обґрунтованих критеріїв було відібрано відповідні параметри (показники), які є основою для аналізу рівня розвитку теорії управління ВНЗ. Усього за шістьма критеріями визначено 25 показників.

Відповідно до окреслених критеріїв і показників схарактеризовано високий, середній, низький рівні оцінки розвитку теорії управління ВНЗ в Україні зазначеного періоду та їх обґрунтовано.

5. Проведений історико-педагогічний аналіз дозволив визначити передумови розвитку теорії управління ВНЗ, які зробили істотний внесок у формування теоретико-методологічних засад управління: процес становлення та розвитку системи вищої освіти в Україні; розвиток «школознавства»; вплив західної теорії менеджменту.

6. У дисертації обґрунтовано методику проведення періодизації історії розвитку теорії управління вищими навчальними закладами. Сутність методики полягала в реалізації певних етапів періодизації та застосуванні вибіркового методу формування джерельної бази, методу основного масиву, аналізу, синтезу, узагальнення й систематизації.

На основі цього було виокремлено три якісно відмінні етапи: 76 – 80-ті рр. – початковий етап розвитку теорії управління ВНЗ, який характеризується переважним розвитком школознавства та появою робіт з управління ВНЗ (радянський період); 90-ті рр. – етап становлення, активного пошуку та розвитку теорії управління ВНЗ в Україні (перехідний пострадянський період, етап становлення й розвитку незалежної України); 2001 – 2016 рр. – етап інтенсивного розвитку теорії управління ВНЗ, який характеризується систематизацією та узагальненням накопиченої інформації, посилення зв'язку з теорією менеджменту, формуванням загальної теорії управління всіма типами освітніх установ.

7. Проведений змістовний аналіз розвитку теорії управління ВНЗ в Україні (остання чверть XX – початок XXI ст.) дозволив підтвердити обґрунтованість запропонованої періодизації досліджуваного явища.

Але в ході аналізу було з'ясовано, що межі цих етапів є дещо умовними. Наприкінці 80-х років вийшли наукові праці, які можна віднести до наступного етапу, у 90-х роках з'явилися роботи з управління ВНЗ, характерні для етапу освітнього менеджменту, а початок XXI ст. позначився появою досліджень,

характерних для перехідного етапу розвитку теорії управління вищими навчальними закладами.

У 76 – 80-х рр. проблема теорії управління ВНЗ перебувала поза увагою науковців. Ці роки представлено переважно описовими працями. Більшість публікацій було присвячено управлінню школою й діяльності вчителів і керівників шкіл, а в управлінській практиці переважали методи прямого впливу на вчителів.

У 90-х роках починається безпосередній розвиток теорії управління ВНЗ. Порівняно з 76 – 80-ми рр. тематика досліджень у 90-ті рр. розширюється та спрямовується на вивчення окремих аспектів управління закладами вищої освіти. Збільшується кількість досліджень і публікацій теоретичного характеру, але це було пов'язано переважно з кількісним, а не якісним розвитком теорії управління ВНЗ, яка ще не сформувалася як цілісна наукова теорія.

2001 – 2016 рр. стали етапом формування цілісної теорії управління ВНЗ, яка включає розробку більшості аспектів управління вищими навчальними закладами.

На першому та другому етапах виявляється тенденція формування теорії управління ВНЗ в тісній єдності з теорією управління школою. У досліджуваний період відбувається демократизація теорії управління навчальними закладами, переорієнтація теорії управління в Україні на світові тенденції розвитку, збільшення науковців і публікацій з питань управління ВНЗ, спостерігається загальне збільшення захищених дисертацій, опублікованих книг (посібників) та статей, з'являються колективні, комплексні дослідження, до яких залучаються і викладачі, і керівники закладів вищої освіти, що свідчить про посилення уваги вчених до питань управління вищими навчальними закладами.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів аналізованої проблеми. Важливими напрямками подальшого розвитку теорії управління вищими навчальними закладами є: формування загальної теорії управління для всіх установ і організацій; зближення теорії управління ВНЗ не тільки із західною

теорією менеджменту, а й з теоретичними засадами управління освітніми закладами, поширеними в провідних країнах світу, та впровадження їх в управлінську практику закладів вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. В. Вибірковий метод в історико-педагогічному дослідженні / О. В. Адаменко // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2003. – № 4(60). – С. 6 – 14.
2. Адаменко О. В. Порівняльний аналіз уявлень науковців і думок освітян-практиків про демократизацію управління освітою / О. В. Адаменко // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2007. – № 17(133). – С. 6 – 11.
3. Адаменко О. В. Публікації й дисертації українських авторів з питань управління загальноосвітньою школою : бібліогр. покажч. / О. В. Адаменко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 72 с.
4. Адаменко О. В. Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття (1950 – 2000 рр.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Адаменко Олена Вікторівна. – Луганськ, 2006. – 612 с.
5. Адаменко О. В. Розвиток теорії управління навчальними закладами як складової педагогічної науки у другій половині ХХ століття / О. В. Адаменко, Є. М. Хриков // Наук. вісн. Південноукр. держ. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. пр : спец. вип. «Теорія та практика управління педагогічними процесами». – О., 2002. – С. 67 – 75.
6. Адаменко О. В. Теоретичні засади моделювання змісту підготовки керівників навчальних закладів / О. В. Адаменко, Є. М. Хриков // Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ столітті: орієнтири та напрямки сучасної освіти : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (2 – 5 жовт. 2005 р., м. Луганськ). – Луганськ, 2005. – Ч. I. – С. 97 – 102.
7. Адаменко О. В. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття : монографія / О. В. Адаменко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 704 с.
8. Адаменко О. В. Українське школознавство другої половини ХХ століття в персоналіях / О. В. Адаменко // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2003. – № 8(64). – С. 9 – 15.

9. Алексеева О. Демократичні реформування у вищій школі (у контексті гуманізації освіти) / О. Алексеева // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – К., 2004. – № 20/21. – С. 67 – 68.

10. Алфімов В. М. Педагогічні основи організації навчально-виховного процесу в ліцеї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія і історія педагогіки» / В. М. Алфімов. – К., 1997. – 43 с.

11. Андрух О. Г. Інформаційні технології в системі управління якістю вищого навчального закладу / О. Г. Андрух // Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво. – 2008. – № 4. – С. 7 – 12.

12. Андрушків Б. М. Основи менеджменту / Б. М. Андрушків, О. Є. Кузьмін. – Л. : Світ, 1995. – 296 с.

13. Анісімов П. Ф. Управління якістю вищої освіти / П. Ф. Анісімов. – К. : Освіта, 2001. – 256 с.

14. Аніщенко В. О. Інтеграційні процеси в управлінні вищим навчальним закладом / В. О. Аніщенко, О. Г. Гончаренко // Вісн. Черніг. нац. пед. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2011. – Вип. 88. – С. 7 – 10.

15. Анненкова І. П. Критерії і показники якості освіти у ВНЗ [Електронний ресурс] / І. П. Анненкова. – Режим доступу :

http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/8_2011/1.pdf. – Назва з екрана. – Дата звернення: 11.12.16.

16. Анненкова І. П. Теорія і методика моніторингу якості професійної діяльності науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.06 / Анненкова Ірина Петрівна. – Старобільськ, 2015. – 490 с.

17. Артикуца Н. В. Інновації як фактор модернізації та підвищення якості вищої освіти / Н. В. Артикуца // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С. 24 – 32.

18. Артюхіна М. Моделювання процесів управління соціально-економічним потенціалом вищого навчального закладу / М. Артюхіна // Наука

молода : зб. наук. пр. молодих вчених Терноп. нац. екон. ун-ту. – Т., 2009. – Вип. 11 : Економічні науки. – С. 137 – 142.

19. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы : учеб.-метод. пособие / С. И. Архангельский. – М. : Высш. шк., 1980. – 368 с.

20. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. л-ра, 1997. – 400 с.

21. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1981. – 287 с.

22. Афанасьев В. Г. Человек в управлении обществом / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1977. – 382 с.

23. Ашумов В. Р. Якість освіти у ВНЗ / В. Р. Ашумов – К. : Наук. думка, 2010. – 134 с.

24. Бабанский Ю. К. О совершенствовании методов научно-педагогических исследований / Ю. К. Бабанский // Сов. педагогика. – 1975. – № 11. – С. 54 – 63.

25. Багутдінова М. Управління якістю освіти / М. Багутдінова, М. Новіков // Стандарти і якість. – 2002. – № 9. – С. 221 – 231.

26. Бажановська О. В. Про основні складові системи управління якістю освіти : (з досвіду роботи Ровеньк. ф-ту Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка) / О. В. Бажановська, Г. В. Комар // Освіта Донбасу. – 2010. – № 6. – С. 126 – 130.

27. Баран М. Аналіз впливу макросередовища та трансформаційні процеси управління вищою освітою / Марія Баран // Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – К., 2010. – № 2. – С. 239 – 245.

28. Бахмутська О. К. Інспектування роботи вчителя / О. К. Бахмутська // Рад. шк. – 1960. – № 9. – С. 65 – 71.

29. Бегей В. М. Демократизація управління загальноосвітньою школою / В. М. Бегей. – Т. : Кн.-журн. вид-во «Тернопіль», 1994. – 195 с.

30. Бегей В. М. Демократизація управління освітою / В. М. Бегей. – Т. : [Б. в.], 1996. – 196 с.

31. Бегей В. М. Педагогічні основи демократизації управління загальноосвітньою школою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / В. М. Бегей. – К., 1995. – 48 с.
32. Бегей В. М. Управління загальноосвітньою школою на демократичних засадах / В. М. Бегей. – Л. : ЛДУ, 1995. – 196 с.
33. Береговський З. Л. Педагогічний аналіз в управлінні сучасною школою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / З. Л. Береговський. – Івано-Франківськ, 1996. – 24 с.
34. Березняк Е. С. Руководство современной школой / Е. С. Березняк. – М. : Просвещение, 1983. – 208 с.
35. Березняк Е. С. Руководство современной школой: (некоторые вопросы и проблемы) / Е. С. Березняк. – Киев : Рад. шк., 1977. – 168 с.
36. Березняк Є. С. Деякі питання удосконалення внутрішкільного керівництва і контролю / Є. С. Березняк // Керівництво школою. – К., 1978. – С. 3 – 15.
37. Березняк Є. С. Директор школи / Є. С. Березняк // Рад. шк. – 1981. – № 8. – С. 66 – 70.
38. Березняк Є. С. Інспектування внутрішкільного керівництва і контролю / Є. С. Березняк // Рад. шк. – 1980. – № 2. – С. 71 – 75.
39. Березняк Є. С. Керівництво роботою школи / Є. С. Березняк, М. В. Черпінський. – К. : Рад. шк., 1970. – 262 с.
40. Березняк Є. С. Реалізація принципу демократизації в управлінській діяльності директора школи : метод. посіб. для кер. шк. / Є. С. Березняк. – К. : УДСО, 1996. – 61 с.
41. Берека В. Є. Актуальні проблеми управління освітою / В. Є. Берека. – Хмельницький : ХГПА, 2006. – 142 с.
42. Берека В. Є. Теоретико-методичні основи фахової підготовки магістрів з менеджменту освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра

пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. Є. Берека. – К., 2008. – 42 с.

43. Бех Ю. В. Філософський модус загальної теорії управління : монографія / Ю. В. Бех ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – 476 с.

44. Беляєв Ю. Міжнародні зв'язки як важливий напрям удосконалення управління університетом в умовах європейської освітньої інтеграції / Юрій Беляєв // Вища шк. – 2010. – № 7/8. – С. 18 – 22.

45. Білий Л. Педагогічні аспекти застосування соціальних моделей управління вищим приватним навчальним закладом / Л. Білий // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер.: Педагогіка. – Т., 2006. – № 4. – С. 8 – 13.

46. Білий Л. О. Організаційно-педагогічні основи управління вищим навчальним закладом недержавної форми власності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Білий Леонід Григорович. – К., 2007. – 172 с.

47. Білий Л. С. Організаційно-педагогічні умови управління вищим навчальним закладом недержавної форми власності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. Г. Білий. – К., 2007. – 20 с.

48. Білощицька С. В. Інформаційна технологія планування та моніторингу обсягів навчальної роботи у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.06 «Інформаційні технології» / С. В. Білощицька. – К., 2009. – 20 с. : рис.

49. Бірюкова М. В. Проектне управління в системі вищої освіти / М. В. Бірюкова // Всеукр. наук.-метод. конф. «Сучасний стан вищої освіти в Україні : проблеми та перспективи» (Київ, 24 – 25 трав. 2000 р.) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – С. 179 – 180.

50. Блауберг И. В. Системные исследования и общая теория систем // Системные исследования. – М. : Наука, 1968. – 268 с.

51. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин ; АН СССР, Ин-т истории естествознания и техники. – М. : Наука, 1973. – 270 с.

52. Блонский П. П. Избранные педагогические сочинения / П. П. Блонский. – М. : Просвещение, 1988. – 712 с.

53. Блохіна І. О. Морально-етична складова управлінської діяльності керівника ВНЗ / І. О. Блохіна // Вісн. Нац. техн. ун-ту України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр. Ювіл. вип. – К., 2009. – № 1(25). – С. 57 – 60.

54. Бобало О. Ю. Організаційна структура управління маркетинговою діяльністю у вищих навчальних закладах / О. Ю. Бобало // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка» : зб. наук. пр. – Л., 2010. – № 682 : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 16 – 22.

55. Богачев В. І. Мистецтво управління / В. І. Богачев. – К. : Наук. думка, 1983. – 97 с.

56. Боголіб Т. Специфіка управління структурою організації в інноваційному ВНЗ / Тетяна Боголіб // Рід. шк. – 2008. – № 10. – С. 16 – 19.

57. Боголіб Т. М. Освітній трансферт як метод управління розвитком системи вищої освіти / Т. М. Боголіб // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 10. – С. 140 – 145.

58. Боголіб Т. М. Принципи управління вузом / Т. М. Боголіб. – К. : Знання, 2004. – 204 с.

59. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період : монографія / Т. М. Боголіб. – К. : Освіта України, 2006. – 323 с.

60. Боднар О. С. Теоретичні і методичні засади управління аналітико-експертною діяльністю у сфері загальної середньої освіти регіону : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.06 / Боднар Оксана Степанівна. – К., 2013. – 403 с.

61. Бойко М. Ф. З досвіду організації внутрішкільного керівництва і контролю / М. Ф. Бойко // Рад. шк. – 1966. – № 9. – С. 88 – 97.

62. Бондар А. Д. Методи і прийоми контролю за роботою шкіл і вчителів : стеногр. лекції / А. Д. Бондар. – Вид. 2-е переробл. і доп. – К. : [Б. в.], 1958. – 34 с.
63. Бондар А. Д. Організація внутрішкільного контролю / А. Д. Бондар. – К. : [Б. в.], 1958. – 128 с.
64. Бондар В. І. Вибір форм керівництва залежно від мети управління навчально-виховним процесом / В. І. Бондар // Рад. шк. – 1978. – № 12. – С. 80 – 85.
65. Бондар В. І. Теоретичні основи і технологія педагогічного аналізу: управлінський аспект : навч. посіб. / В. І. Бондар. – К. : Київ. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 1996. – 67 с.
66. Бондар О. Менеджмент педагогічного персоналу: структура, функції та технології / О. Бондар // Теорія та методика управління освітою. – 2010. – № 3. – С. 1 – 9.
67. Бондарь А. Д. Основные проблемы развития общеобразовательной школы в период завершения строительства социализма и перехода к построению коммунизма (по материалам Украинской ССР) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук / А. Д. Бондарь. – Тбилиси, 1969. – 59 с.
68. Бондарь В. И. Повышение эффективности подготовки директора школы к управлению процессом обучения : дис. ... д-ра пед. наук / Бондарь Владимир Иванович. – Киев, 1986. – 343 с.
69. Бондарь В. И. Управленческая деятельность директора школы: дидактический аспект / В. И. Бондарь. – Киев : Рад. шк., 1987. – 160 с.
70. Борова Т. Результативність використання нових технологій в управлінні педагогічним процесом у ВНЗ / Т. Борова, Г. Бородай // Новий колегіум. – 2008. – № 5(48). – С. 18 – 26.
71. Борова Т. А. Розвиток теорії адаптивного управління у контексті вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / Т. А. Борова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 7. – С. 11 – 14. – Режим доступу :

<https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2011-07/11btadfe.pdf>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 06.05.18.

72. Борова Т. А. Теоретичні і методичні засади адаптивного управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія та методика управління освітою» / Т. А. Борова. – К., 2012. – 40 с.

73. Борова Т. А. Теоретичні і методичні засади адаптивного управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.06 [Електронний ресурс] / Борова Тетяна Анатоліївна. – К., 2012. – 489 с. – Режим доступу :

<http://mydisser.com/ua/catalog/view/9678.html>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 12.04.18.

74. Боровская Е. В. Многоуровневый педагогический мониторинг / Е. В. Боровская // Информатика и образование. – 2000. – № 8. – С. 18 – 21.

75. Братко М. В. Теорія управління освітою в Україні в пострадянський період (1991 – початок ХХІ ст.): вектори розвитку / М. В. Братко // Вісн. післядиплом. освіти. – 2015. – Вип. 15. – С. 17 – 31.

76. Бредіхіна М. Р. Управлінська культура керівника навчального закладу / М. Р. Бредіхіна // Створення системи менеджменту якості освітніх послуг у ВНЗ : матеріали наук.-практ. конф. (11.04.2008 р., м. Луганськ) / редкол. : С. Я. Харченко, Є. М. Хриков та ін. – Луганськ, 2008. – С. 13 – 19.

77. Бублій Г. А. Система управління діяльністю вищих навчальних закладів в Україні / Г. А. Бублій // Держава та регіони. – 2011. – № 1. – С. 186 – 191.

78. Бурганова Л. А. Теория управления : учеб. пособие / Л. А. Бурганова. – 2-е изд. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 151, [1] с.

79. Бурега В. В. Соціально-адекватний менеджмент в контексті системи вищої освіти / В. В. Бурега // Концептуальні проблеми модернізації вищої освіти : матеріали міжнар. наук. конф. (Донецьк, 13 – 14 листоп. 1998 р.) / Донецьк. держ. ун-т. – Донецьк, 1998. – С. 79 – 82.

80. Бурлака Я. З історії вітчизняної педагогіки: завдання, пошуки, проблеми / Я. Бурлака, Ю. Руденко // Рід. шк. – 1992. – № 1. – С. 7 – 13.

81. Буряк Т. П. Якість освіти у вищій школі / Т. П. Буряк. – К. : Наук. думка, 2009. – 200 с.

82. Бутовченко К. Управління вищими навчальними закладами / К. Бутовченко // Юрид. газ. – 2012. – № 9(28 лют.).

83. Василів В. Особливості інформатизації системи управління ВНЗ в умовах трансформації вищої освіти України / Володимир Василів, Руслан Костюкевич // Вища шк. – 2011. – № 11. – С. 39 – 49.

84. Васильев Ю. В. Педагогическое управление: (теоретико-методологический аспект рассмотрения) / Ю. В. Васильев // Сов. педагогика. – 1982. – № 11. – С. 11 – 15.

85. Васильєв А. Побудова інноваційної системи управління університетом: інтегрована інформаційна система / Анатолій Васильєв, Володимир Любчак, Владислав Хоменко // Вища шк. – 2011. – № 1. – С. 40 – 45.

86. Васильєв А. В. Забезпечення інноваційних процесів у педагогічній системі сучасного ВНЗ / А. В. Васильєв, В. О. Любчак, О. В. Купенко // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – К., 2010. – Вип. 94 – 96. – С. 24 – 27.

87. Ваховський Л. Ц. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу: постановка проблеми / Л. Ц. Ваховський // Шлях освіти. – 2005. – № 2. – С. 7 – 11.

88. Ващенко Л. М. Система управління інноваційними процесами в загальній середній освіті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. М. Ващенко. – К., 2006. – 44 с.

89. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

90. Вербицький В. В. Сутність управління навчальним закладом [Електронний ресурс] / В. В. Вербицький // Наук. вісн. Донбасу. – 2010. – № 3. – Режим доступу :

http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2010_3_3 (584). – Назва з екрана. – Дата звернення: 24.03.17. (584)

91. Вернидуб Р. М. Організація і управління навчальним процесом у вищому навчальному закладі : навч. посіб. / Р. М. Вернидуб – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 110 с.

92. Виноградня В. Напрями розвитку системи інформаційного забезпечення управління ВНЗ / В. Виноградня // Рід. шк. – 2010. – № 12. – С. 36 – 40.

93. Виноградов О. В. Системний підхід до впровадження корпоративного управління вищими навчальними закладами : державне управління / О. В. Виноградов // Економіка та держава. – 2007. – № 12. – С. 25 – 29.

94. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2012 – 2013 рр. : наук.-допом. бібліогр. покажч. – Вип. 3 / упоряд. : Пономаренко Л. О., Філімонова Т. В., Хопта С. М. та ін. ; наук. ред. Березівська Л. Д. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О. ; НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К. : [Б. в.], 2015. – 341 с.

95. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Харківська область : монографія / ред. рада вид. : В. Г. Кремень (гол.) та ін. ; редкол. тому І. Ф. Прокопенко (гол.), В. П. Андрущенко, В. І. Астахова [та ін.]. – К. : Знання України, 2009. – 431 с.

96. Вікторов В. Г. Проблеми, тенденції та перспективи реформування вищої освіти в сучасній Україні / В. Г. Вікторов, В. В. Приходько // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 29. – С. 265 – 276.

97. Вікторов В. Г. Управління якістю освіти (соціально-філософський аналіз) : монографія / В. Г. Вікторов. – Д. : Пороги, 2005. – 286 с.

98. Віткін Л. Особливості застосування стандартів ISO 9000 у ВНЗ / Віткін Л. ; Укр. асоціація з розвитку менеджменту та бізнес освіти (УАРМБО), Ун-т економіки та права «Крок». – К. : [Б. в.], 2004. – 58 с.

99. Віткін Л. М. Методика оцінювання якості ключових процесів підготовки випускника ВНЗ / Л. М. Віткін // Вісн. Київ. ун-ту технологій та дизайну. – К., 2004. – № 1. – С. 123 – 128.

100. Віткін Л. М. Місце України у світовій та європейській якості / Л. М. Віткін // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2002. – № 3(18). – С. 43 – 49.

101. Внукова Н. Інноваційний потенціал вищої школи у глобальних викликах ХХІ століття / Наталія Внукова // Вища шк. – 2010. – № 12. – С. 26 – 36.

102. Возний В. І. Інноваційний менеджмент / В. І. Возний. – К. : ЦУЛ, 2003. – 403 с.

103. Вопросы внутришкольного управления : сб. ст. / под ред. Н. С. Сунцова. – М. : НИИ школ МП РСФСР, 1975. – Вып. 1. – 164 с.

104. Бутенко Н. Ю. Вопросы развития интеграции высшей школы, науки и производства / Бутенко Н. Ю. // Хозрасчет, финансы и кредиты. – 1987. – Вып. 29. – С. 56–60

105. Вопросы школоведения / под ред. П. В. Зими́на, М. И. Кондакова, Н. И. Соцердотова. – М. : Просвещение, 1974. – 303 с.

106. Гавриленко І. М. Соціальний розвиток : навч. посіб. / І. М. Гавриленко, П. В. Мельник, М. П. Недюха. – Ірпінь : Акад. ДПС України, 2001. – 484 с.

107. Гаврилюк В. Я. Децентралізація менеджменту вищих навчальних закладів як спосіб підвищення ефективності їх функціонування / В. Я. Гаврилюк // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – Л., 2012. – № 727 : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 16 – 23.

108. Гавриляк В. В. Визначення сутності понять «Організаційна культура» та «Організаційна культура кафедри вищого навчального закладу» / Гавриляк В. В. // Створення системи управління якістю адміністративних та освітніх послуг: теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 18 квіт. 2013 р.) : у 2 т. / редкол.: О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Луганськ, 2013– . –

Т. 2. – 2013. – С. 25 – 34.

109. Гаєвський Б. А. Основи науки управління / Б. А. Гаєвський. – К. : МАУП, 1997. – 112 с.

110. Галус О. М. Педагогічне управління адаптацією майбутніх учителів у системі ступеневої освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія та методика управління освітою» / О. М. Галус. – К., 2009. – 44 с.

111. Гамлуш Я. Н. Моделі та інформаційна технологія управління розвитком вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.06 «Автоматизовані системи управління та прогресивні інформаційні технології» / Я. Н. Гамлуш. – Х., 2006. – 20 с.

112. Гетманцева Н. Д. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. для магістер. прогр. «Менеджмент корпорацій (АТ)» та «Менеджмент малого бізнесу» / Н. Д. Гетманцева. – К. : КНЕУ, 2009. – 516, [4] с.

113. Гладкова В. М. Акмеологічні засади професійного самовдосконалення менеджерів вищих навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія та методика управління освітою» / В. М. Гладкова. – К., 2014. – 40 с.

114. Головнюва І. В. Актуальні напрями застосування нового підходу до управління в освіті / І. В. Головнюва // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 4. – С. 44 – 51.

115. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – К. ; Вінниця ТОВ Фірма «Планер», 2010. – 308 с.

116. Горелікова Г. Організаційна культура вищого навчального закладу – один із показників ефективної діяльності / Г. Горелікова // Рід. шк. – 2004. – № 7/8. – С. 32 – 34.

117. Горелікова Т. ВНЗ: теоретичні основи розвитку організаційної культури / Т. Горелікова // Освіта і управління. – 2004. – Т. 7, № 3/4. – С. 23 – 30.

118. Горобець Д. В. Менеджмент освітніх інновацій як основа управління розвитком педагогічного коледжу / Д. В. Горобець // Наука і освіта. – 2010. – № 7. – С. 64 – 67.

119. Горобець Д. В. Організаційно-педагогічні умови управління розвитком педагогічного коледжу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / Д. В. Горобець. – Луганськ, 2010. – 22 с.

120. Горобець Д. В. Організаційно-педагогічні умови управління розвитком педагогічного коледжу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06 / Горобець Данило Валентинович. – Луганськ, 2010. – 295 с.

121. Горобець Д. В. Сутність і структура поняття «управління розвитком педагогічного коледжу» / Д. В. Горобець // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2012. – № 7(242). – Ч. I. – С. 24 – 33.

122. Гош В. Є. Особливості розвитку теорії внутрішньошкільного контролю у вітчизняній педагогіці в 70 – 80-ті роки ХХ століття [Електронний ресурс] / В. Є. Гош // Створення системи управління якістю адміністративних та освітніх послуг: теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. (20 трав. 2015 року, м. Старобільськ) / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Старобільськ, 2015. – Т. 2. – С. 36 – 41. – Режим доступу :

<http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/12/Materialu2.pdf?sequence=4&isAllowed=y>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 03.05.17.

123. Гриневич Г. Д. З досвіду інспектування роботи школи / Г. Д. Гриневич // Рад. шк. – 1951. – № 4. – С. 39 – 44.

124. Гринькевич О. С. Інституційне середовище забезпечення якості системи вищої освіти: міжнародний і національний аспекти [Електронний ресурс] / О. С. Гринькевич, О. О. Левицька // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Сер. : Міжнар. екон. відносини та світове господарство. – Ужгород, 2017. – Вип. 15(1). – С. 84 – 90. – Режим доступу :

http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/15_1_2017ua/21.pdf. – Назва з екрана. – Дата звернення: 22.08.18.

125. Гриценко В. Інновації в управлінні вищими навчальними закладами в умовах реформування / В. Гриценко // Гуманіт. вісн. Переяслав-Хмельницького держ. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди : наук.-теор. зб. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Спецвип. : Педагогіка. Вища освіта і Болонський процес : матеріали Всеукр. конф., секц. 2. – С. 60 – 66.

126. Грішин І. Ю. Інформаційні технології – основа ефективного управління вищим навчальним закладом / І. Ю. Грішин, О. А. Бондар, Б. С. Ахметов // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. «Педагогіка і психологія». – Ялта, 2009. – Вип. 24, ч. 1. – С. 23 – 35.

127. Губа А. В. Культура управління освітнім процесом : монографія / А. В. Губа ; за ред. Прокопенка І. Ф. – Х. : Майдан, 2006. – 124 с.

128. Губаренко О. М. Критерії визначення процесу управління самостійною роботою студентів у вищих навчальних закладах / Губаренко О. М. // Створення системи управління якістю адміністративних та освітніх послуг: теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 18 квіт. 2013 р.) : у 2 т. / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Луганськ, 2013. – Т. 2. – С. 57 – 66.

129. Гуменна З. Контроль якості вищої освіти в різних країнах світу / Гуменна З. // Вісн. Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 1999. – № 4. – С. 301 – 307.

130. Гуменник В. Формування системи цільового управління вищим закладом освіти в умовах приєднання України до Болонського процесу / В. Гуменник // Вища шк. – 2004. – № 4. – С. 45 – 54.

131. Гупан Н. М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні / Н. М. Гупан ; Київ. ін-т внутрішніх справ. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. – 221 с.

132. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Гупан Нестор Миколайович. – К., 2001. – 496 с.

133. Гуржій А. Методологічні засади оцінювання та прогнозування розвитку вищої освіти в Україні / Гуржій А., Гапон В. // Вища освіта України. – К. ; 2006. – С. 23 – 31.

134. Гутник Г. В. Інформаційне забезпечення системи якістю освіти / Г. В. Гутник // Інформатика та освіта. – 1999. – № 1. – С. 7 – 12.

135. Данилевський М. С. Планування і дієвість внутрішкільного контролю / М. С. Данилевський // Рад. шк. – 1958. – № 2. – С. 38 – 45.

136. Даниленко Л. І. Менеджмент інновацій в освіті / Л. І. Даниленко. – К. : Шк. світ, 2007. – 120 с.

137. Даниленко Л. І. Модернізація змісту, форм та методів управлінської діяльності директора загальноосвітньої школи : монографія / Л. І. Даниленко. – К. : Логос, 1998. – 140 с.

138. Даниленко Л. І. Теоретико-методичні засади управління інноваційною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. І. Даниленко. – К., 2006. – 42 с.

139. Дворнікова Н. С. Управлінський аспект демократизації навчально-виховного процесу у вітчизняних вищих навчальних закладах / Н. С. Дворнікова // Проблеми освіти : наук. зб. – К., 2008. – Вип. 57. – С. 48 – 51.

140. Дейнеко В. І. Удосконалення організаційної структури вузу – запорука його успіху у сучасних умовах / В. І. Дейнеко // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – К., 1995. – Вип. 1. – С. 97 – 99.

141. Дейнеко О. А. Психологические знания современному руководителю / О. А. Дейнеко // Сов. педагогика. – 1985. – № 10. – С. 129 – 131.

142. Демідов Д. В. Моделювання технології організації навчального процесу у педагогічних університетах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія та методика управління освітою» / Д. В. Демідов. – Луганськ, 2009. – 20 с.

143. Державне управління науково-освітнього забезпечення підготовки конкурентоспроможних фахівців у сфері цивільного захисту : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (16 – 17 квіт. 2015 р.) / за заг. ред. В. П. Садкового. – Х. : Нац. ун-т цивіл. захисту України, 2015. – 320 с.

144. Державне управління у сфері освіти: конспект лекцій з дисциплін нормативної частини магістерської програми за спец. «Державне управління у сфері освіти» / авт. кол. : Н. Г. Протасова, С. В. Крисюк, Т. О. Лукіна та ін. ; за заг. ред. Н. Г. Протасової. – К. : НАДУ, 2012. – 60 с.

145. Димитрієв А. С. Розвиток теорії внутрішкільного управління в Україні в другій половині ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А. С. Димитрієв. – Луганськ, 2004. – 20 с.

146. Діденко О. В. Критерії, показники та рівні сформованості творчості як професійної якості у майбутніх офіцерів-прикордонників / О. В. Діденко // Вища освіта України. – 2007. – С. 218 – 223. – (Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: моніторинг якості освіти» ; дод. 3, т. 7).

147. Дічек Н. П. До питання періодизації педагогічних феноменів / Н. П. Дічек // Пед. науки : зб. наук. пр. – Херсон, 2005. – Вип. 40. – С. 65 – 71.

148. Добровольська Н. Управління інноваційною діяльністю у вищому навчальному закладі / Н. Добровольська // Технологія інноваційного пошуку в системі вищої освіти : зб. матеріалів регіон. наук.-метод. конф., 19 квіт. 2002 р. – Т., 2002. – С. 77 – 79.

149. Добрускін М. Кадровий потенціал інженерно-технічних вузів і шляхи його покращення / Добрускін М. // Проблеми вищої школи : наук.-метод. зб. – К., 1994. – Вип. 79. – С. 17 – 23.

150. Доля В. К. Конспект лекцій з дисципліни «Основи теорії систем і управління» [Електронний ресурс] / В. К. Доля, О. В. Прасоленко. – Х. : ХНАМГ, 2009. – 86 с. – Режим доступу :

http://eprints.kname.edu.ua/11701/1/Лекции_ОТСУ_Прасоленко.pdf. – Назва з екрана. – Дата звернення: 10.01.17.

151. Драч І. І. Теоретичні і методичні засади управління формуванням професійної компетентності магістрантів педагогіки вищої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / І. І. Драч. – К., 2013. – 39 с.

152. Друкер П. Ф. Энциклопедия менеджмента / Питер Ф. Друкер ; пер. с англ. О. Л. Пелявского. – М. : Вильямс, 2004. – 421 с.

153. Дубровін В. І. Про курс Методи управління якістю (обґрунтування і зміст) / В. І. Дубровін. – К. : Вища шк., 1994. – 99 с.

154. Дьяченко Б. Менеджмент освіти: оптимістична філософія управління / Б. Дьяченко, Т. Сорочан // Управління освітою. – 2002. – № 10. – С. 3 – 5.

155. Дьяченко Б. Управління якістю підготовки педагогічних кадрів у класичному університеті / Борис Дьяченко // Освіта на Луганщині. – 2009. – № 2(31). – С. 20 – 26.

156. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Харвест ; М : АСТ, 2001. – 576 с.

157. Дяків А. А. Якість освіти у ВНЗ / А. А. Дяків. – К. : Наук. думка, 2011. – 231 с.

158. Евенко Л. И. Менеджмент на пороге XXI века: вступительная статья к книге «Основы менеджмента» М. Мескона, М. Альберта, Ф. Хедоури / Л. И. Евенко. – М. : Дело, 1998. – 800 с.

159. Енциклопедія кібернетики : у 2 т. / редкол. : В. М. Глушков (відп. ред) та ін. ; АН УРСР. – К. : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1973. – Т. 1 : А – Л. – 584, [12] с.

160. Євтухова О. В. Інформаційне забезпечення управління кадрами класичного університету / Євтухова О. В. // Проблеми управління освітою і навчальними закладами : зб. наук. пр. / редкол. : Алфімов В. М. (відп. ред.) та ін. – Донецьк, 2006. – Вип. I. – С. 78 – 82.

161. Євтушевський В. Становлення і розвиток інновацій у вищій школі / В. Євтушевський, О. Шаповалова // Вища освіта України. – 2006. – № 2. – С. 62 – 66.

162. Єльнікова Г. В. Наукові основи адаптивного управління закладами та установами загальної середньої освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Г. В. Єльнікова. – Луганськ, 2005. – 44 с.

163. Єльнікова Г. В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні : монографія / Г. В. Єльнікова. – К. : ДАККО, 1999. – 303 с.

164. Єльнікова Г. В. Основи адаптивного управління : курс лекцій / Г. В. Єльнікова ; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти. Каф. менеджменту освіти. – К. : ЦППО АПН України, 2003. – 133 с.

165. Жаровська І. М. Щодо проблем методології теорії держави і права [Електронний ресурс] / І. М. Жаровська // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка» : Юридичні науки. – Л., 2015. – № 827. – С. 138 – 141. – Режим доступу :

<http://science.lp.edu.ua/sites/default/files/Papers/zarovska.pdf>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 27.05.18.

166. Жидких Т. М. Процесний підхід як основа управління навчальним комплексом «коледж-академія» / Т. М. Жидких // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2014. – № 2. – С. 83 – 85.

167. Жидких Т. М. Структурно-функціональні компоненти в управлінні навчальним комплексом «коледж-академія» / Т. М. Жидких // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2012. – № 15(250). – Ч. 1. – С. 16 – 30.

168. Жовтопляс О. Здобутки системи особистісно орієнтованого управління / О. Жовтопляс // Освіта і управління. – 2006. – Т. 9, № 2. – С. 36 – 38.

169. Жук Ю. Системний підхід в організації моніторингу якості освіти / Ю. Жук // Управління освітою. – 2007. – № 14. – С. 14 – 22.

170. Загальна психологія : підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К. : Каравела, 2017. – 464 с.

171. Загвязинский В. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования : учеб. пособие / В. И. Загвязинский, Р. Атаханов. – М. : Академия, 2001. – 208 с.

172. Загірняк М. Оцінка процесів і рішень в управлінні сучасним університетом / Михайло Загірняк, Андрій Почтовюк // Вища шк. – 2010. – № 7/8. – С. 11 – 17.

173. Загуменнов Ю. Л. Пути демократизации внутришкольного управления : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Загуменнов Юрий Леонидович. – М., 1988. – 188 с.

174. Задорожна О. М. Управління взаємодією загальноосвітнього та вищого навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / О. М. Задорожна. – Луганськ, 2012. – 20 с.

175. Зайчук В. О. Управління якістю освіти як складова державної освітньої політики / В. О. Зайчук // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 1. – С. 56 – 78.

176. Іванов О. В. Маркетинг у системі менеджменту освітніх послуг / О. В. Іванов // Створення системи менеджменту якості освітніх послуг у ВНЗ :

матеріали наук.-практ. конф. (11.04.2008 р., м. Луганськ) / редкол. : С. Я. Харченко, Є. М. Хриков та ін. – Луганськ, 2008. – С. 58 – 61.

177. Івко Н. В. Якість освітніх послуг як наукова проблема / Н. В. Івко // Створення системи менеджменту якості освітніх послуг у ВНЗ : матеріали наук.-практ. конф. (11.04.2008 р., м. Луганськ) / редкол. : С. Я. Харченко, Є. М. Хриков та ін. – Луганськ, 2008. – С. 61 – 67.

178. Йолон П. Методологія / П. Йолон // [Філософський енциклопедичний словник](#) / [В. І. Шинкарук](#) (голова редкол.) та ін. ; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наук. ред.). – К., 2002. – С. 374.

179. Йолон П. Тенденції розвитку сучасної методології науки / П. Йолон // Філософ. та соц. думка. – 1995. – № 7/8. – С. 239 – 243.

180. Калашнікова Г. Ю. Особистісно-орієнтований підхід до управління навчальним процесом у ВНЗ I – II рівня акредитації / Калашнікова Г. Ю. // Створення системи управління якістю адміністративних та освітніх послуг: теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 18 квіт. 2013 р.) : у 2 т. / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Луганськ, 2013. – Т. 2. – С. 93 – 98.

181. Калашнікова С. А. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки управлінців-лідерів в умовах сучасних суспільних трансформацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / С. А. Калашнікова. – К., 2011. – 36 с.

182. Калініна Л. Проблеми вимірювання у процесі внутрішнього контролю / Л. Калініна // Рід. шк. – 1999. – № 2. – С. 71 – 74.

183. Калініна Л. М. Система інформаційного забезпечення управління загальноосвітнім навчальним закладом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія та методика управління освітою» / Л. М. Калініна. – К., 2008. – 41 с.

184. Калініна О. Г. Система управління якістю освіти у вищих начальних закладах США : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06 / Калініна Олена Геннадіївна. – Старобільськ, 2015. – 221 с.

185. Камишин В. В. Теоретико-методологічні основи системно-інформаційної кваліметрії в управлінні навчально-виховним процесом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія та методика управління освітою» / В. В. Камишин. – К., 2014. – 41 с.

186. Камінський Б. Інновації в управлінні персоналом ВНЗ / Б. Камінський // Технологія інноваційного пошуку в системі вищої освіти : зб. матеріалів до регіон. наук.-метод. конф. (19 квіт. 2002 р., м. Київ). – К., 2002. – С. 71 – 75.

187. Камінський Б. Розподіл навчального навантаження – важливий аспект управління кафедрою ВНЗ / Б. Камінський // Вісн. Терноп. нац. екон. ун-ту. – Т., 2010. – Вип. 5/1 : Економічні науки. – С. 362 – 366.

188. Камінський Б. Стратегічне планування – одна з головних функцій в управлінні персоналом вищих навчальних закладів / Б. Камінський // Вісн. Терноп. акад. нар. госп-ва. – Т., 2002. – № 7. – Ч. 4. – С. 391 – 393.

189. Карамушка Л. М. Психологічні основи управління у системі середньої освіти / Л. М. Карамушка. – К. : ІЗМН, 1997. – 179 с.

190. Карамушка Л. М. Психологія освітнього менеджменту : навч. посіб. / Л. М. Карамушка. – К. : Либідь, 2004. – 424 с.

191. Карасьова Н. І. Психологічна підготовка керівників сучасних закладів освіти до управлінського спілкування / Н. І. Карасьова // Психологічна підготовка педагогічних кадрів. – Запоріжжя, 1994. – С. 32 – 33.

192. Каркліна С. Е. Нові підходи до оцінки діяльності шкіл в районі / С. Е. Каркліна // Вдосконалення управління народною освітою в умовах демократизації радянського суспільства : тез. доп. наук.-практ. конф. – К., 1988. – С. 259 – 262.

193. Касьян В. І. Філософія: відповіді на питання екзаменаційних білетів [Електронний ресурс] : навч. посіб. / В. І. Касьян. – 5-те вид. – К. : Знання, 2008. – 347 с. – Режим доступу :

<https://pidruchniki.com/1584072014809/filosofiya/filosofiya>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 08.06.18.

194. Катренко Г. П. Контроль и руководство завучем школы учебно-воспитательным процессом на уроке : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Г. П. Катренко. – Киев, 1958. – 19 с.

195. Керівництво школою / упоряд. М. А. Анжієвський. – К. : Рад. шк., 1978. – 118 с.

196. Кириченко О. Формування системи управління вищим навчальним закладом інноваційного типу / Олександр Кириченко, Юлія Вигівська // Вища шк. – 2011. – № 11. – С. 29 – 38.

197. Кіяшко О. О. Культура педагогічного менеджменту та актуальність її впровадження у вищих навчальних закладах України / О. О. Кіяшко // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2003. – № 7. – С. 97 – 105.

198. Клименюк М. М. Стратегія управління вищим навчальним закладом в сучасних умовах / М. М. Клименюк, І. С. Кочарян. – К. : Освіта України, 2011. – 192 с. : іл., табл.

199. Клокар Н. І. Управління підвищенням кваліфікації педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти регіону на засадах диференційованого підходу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / Н. І. Клокар. – К., 2011. – 43 с.

200. Кобзар О. Б. Нові технології контролю у вищій школі / О. Б. Кобзар // Наук. зап. Ніжин. держ. пед. ун-ту ім. М. Гоголя. Сер. „Психолого-педагогічні науки”. – Ніжин, 2002. – № 4. – Ч. 2. – С. 36 – 38.

201. Коваленко О. Е. Сучасні підходи до управління якістю підготовки фахівців у вищому навчальному закладі / О. Е. Коваленко // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія педагогіка, соціологія. – 2008. – № 2. – С. 65 – 72.

202. Кожевников В. Управлінська діяльність керівників у вимогах сучасної парадигми освіти / Віктор Кожевников // Освіта на Луганщині. – 2007. – № 1(26). – С. 105 – 110.

203. Кожурін Ф. Д. Процес управління (системне дослідження і розробка на прикладі регіону) / Ф. Д. Кожурін. – К. : Думка, 1998. – 239 с.
204. Козюра В. Д. Еволюція управлінської думки : навч. посіб. / В. Д. Козюра, Ю. В. Ящуринський. – К. : ДП «Видавничий дім „Персонал”», 2008. – 288 с.
205. Коломінський Н. Л. Проблеми оптимізації соціально-педагогічного клімату в педагогічному колективі / Н. Л. Коломінський // Освіта і управління. – 1999. – № 2. – С. 75 – 86.
206. Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект) / Н. Л. Коломінський – К. : МАУП, 2000. – 143 с.
207. Коломінський Н. Л. Стиль керівництва в освіті: проблемі формування та вдосконалення / Н. Л. Коломінський // Освіта і управління. – 1997. – № 2. – С. 106–113.
208. Комаренко Н. Г. Форми організації методичної роботи в гімназії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. Г. Комаренко. – О., 1997. – 24 с.
209. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : б-ка з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – 189 с.
210. Конаржевский Ю. А. Менеджмент и внутришкольное управление / Ю. А. Конаржевский. – М. : Центр «Педагогический поиск», 2000. – 224 с.
211. [Коробович Л. П.](#) Педагогічні умови моніторингу результативності навчального процесу в системі педагогічного менеджменту приватного вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / Л. П. Коробович. – К., 2011. – 20 с.
212. Коротяев Б. И. Педагогика как совокупность педагогических теорий / Б. И. Коротяев. – М. : Просвещение, 1986. – 208 с.

213. Косарев В. М. Інформаційно-комунікаційні технології в управлінні вищим навчальним закладом / В. М. Косарев // Економіка та підприємництво. – 2007. – № 1. – С. 105 – 110.

214. Косарев В. М. Управління конкурентоспроможністю вищого навчального закладу на основі системного підходу / В. М. Косарев // Економіка і управління. – 2006. – № 3. – С. 96 – 102.

215. Косинская Е. А. Организационно-педагогические условия внутришкольного управления на демократической основе : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Е. А. Косинская. – Киев, 1991. – 22 с.

216. Кравченко Г. Ю. Адаптивне управління розвитком інститутів післядипломної педагогічної освіти в Україні : монографія / Г. Ю. Кравченко ; НАПН України, Ун-т менедж. освіти. – К. : Пед. думка, 2015. – 300 с.

217. Кравченко О. І. Загальна характеристика стратегій розвитку різних університетів / Кравченко О. І. // Теорія та практика управлінської діяльності в умовах соціокультурних трансформацій : матеріали наук.-практ. конф. (20 квіт. 2016 р., м. Старобільськ) / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Старобільськ, 2016. – С. 55 – 65.

218. Кравченко О. І. Моделювання стратегічного розвитку університету як необхідність модернізації управління вищим навчальним закладом / О. І. Кравченко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – 2015. – Додаток 1 до Вип. 36. – Том I (61). – С. 488 – 497.

219. Кравченко О. І. Критерії оцінювання якості вищої освіти / О. І. Кравченко // 36. наук. пр. Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – К., 2010. – Вип. 27. – С. 290 – 296.

220. Кравченко О. І. Упровадження європейського досвіду підготовки магістрів у вітчизняних вищих навчальних закладах / Кравченко О. І. // Створення системи управління якістю адміністративних та освітніх послуг: теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 18 квіт.

2013 р.) : у 2 т. / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Луганськ, 2013. – Т. 2. – С. 103 – 109.

221. Краевский В. В. Методология педагогики : пособие для педагогов-исследователей / В. В. Краевский. – Чебоксары : Изд-во Чуваш. ун-та, 2001. – 244 с.

222. Красовицький М. Сучасні проблеми педагогічної науки в Україні / М. Красовицький // Шлях освіти. – 2003. – № 1. – С. 2 – 6.

223. Кремень В. Модернізація вищої школи України в контексті принципів Болонської декларації / В. Кремень // Вища шк. – 2004. – № 5/6. – С. 32 – 39.

224. Кремень В. Г. Болонский процесс: сближение, а не унификация / В. Г. Кремень // Зеркало недели. – 2003. – № 48(13 – 19 дек.).

225. Крижко В. В. Менеджмент в освіті : навч.-метод. посіб. / Крижко В. В., Павлютенков Є. М. – К. : [Б. в.], 1998. – 192 с.

226. Кримський С. Б. Трансформація методологічної свідомості науки / С. Б. Кримський // Наука та наукознавство. – 1996. – № 3/4. – С. 32 – 38.

227. Крупская Н. К. К вопросу об оценке детской книжки / Н. К. Крупская // Педагогические сочинения : в 10 т. – М. : Изд-во акад. пед. наук, 1957– . –

Т. 5. – 1959. – С. 45 – 49.

228. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / О. В. Крушельницька. – К. : Кондор, 2006. – 206 с.

229. Кряжев П. В. Нові підходи до реформування вищої освіти в умовах Болонського та інших європейських процесів / П. В. Кряжев // Наук. вісн. Нац. аграр. ун-ту. – К., 2005. – Вип. 90. – С. 291 – 296.

230. Кузьма К. Т. Інформаційна технологія підтримки прийняття рішень при управлінні навчальним процесом у вищих закладах освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.06 «Інформаційні технології» / К. Т. Кузьма. – Д., 2012. – 20 с.

231. Кузьмінський А. Управління навчальним процесом у ВНЗ післядипломної освіти / Анатолій Кузьмінський // Рід. шк. – 2003. – № 3. – С. 21 – 23.

232. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 605 с.

233. Кун Т. С. Структура научных революций / Т. С. Кун ; пер. с англ. И. З. Налетова ; общ. ред. и послесл. С. Р. Микулинского и Л. А. Марковой. – М. : Прогресс, 1975. – 288 с.

234. Курило В. Моделювання системи критеріїв оцінки розвитку освіти в регіоні / В. Курило // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 35 – 39.

235. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у XX столітті : монографія / Віталій Семенович Курило. – Луганськ : ЛДПУ, 2000. – 460 с.

236. Курило В. С. Становлення і розвиток системи освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону в XX столітті : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Курило Віталій Семенович. – Луганськ, 2000. – 507 с.

237. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій / О. В. Кустовська. – Т. : Екон. думка, 2005. – 124 с.

238. Кух А. М. Технологія уточнення компетентностей і професійно-методична підготовка учителя фізики / А. М. Кух, О. М. Кух // 36. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер. : Педагогічна. – Кам'янець-Подільський, 2017. – Вип. 23. – С. 166 – 170. – Режим доступу :

<http://journals.uran.ua/index.php/2307-4507/article/view/125460>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 03.04.18.

239. Левківський К. М. Гуманізація та гуманітаризація вищої освіти / К. М. Левківський // Нові технології навчання. – К., 1991. – Вип. 1. – С. 3 – 10.

240. Лега В. В. Елементи аналізу управління / В. В. Лега. – Х. : Основа, 1990. – 102 с.

241. Лекторский В. А. Субъект, объект познания / В. А. Лекторский. – М. : Наука, 1980. – 359 с.

242. Литовченко В. П. Внутрішкільний контроль і керівництво в умовах кабінетної системи / В. П. Литовченко // Рад. шк. – 1975. – № 9. – С. 63 – 68.

243. Лопушанська Г. Місія освітнього менеджменту й технологія його впровадження / Г. Лопушанська // Освіта і управління. – 2012. – Т. 15, № 2/3. – С. 45 – 54.

244. Луговий В. І. Економічно-організаційні засади освіти в Україні та світі: порівняльний аналіз / В. Луговий, Ж. Таланова // Педагогіка і психологія. – 2012. – № 1. – С. 64 – 70.

245. Луговий В. І. Управління якістю освіти / В. І. Луговий. – К. : Держ. управління, 1997. – 302 с.

246. Лузік Е. Інтегративно-діяльнісний підхід як методологічна основа управлінської діяльності освітнім процесом у вищих технічних навчальних закладах / Ельвіра Лузік // Вища освіта України. – 2009. – № 1. – С. 113 – 119.

247. Лукашевич М. П. Теоретичні аспекти гуманістичного управління освітою / М. П. Лукашевич // Школа на рубежі ХХІ століття: управлінський аспект. – К., 2000. – С. 6 – 19.

248. Лукіна Т. О. Моніторинг якості освіти: теорія та практика / Т. О. Лукіна, О. О. Патрикєєва. – К. : Плеяди, 2005. – 112 с.

249. Лунячек В. Е. Деякі питання становлення спеціальності «Управління навчальним закладом» / В. Е. Лунячек // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – Вип. 38(2). – С. 264 – 271.

250. Лунячек В. Е. Становлення та розвиток теорії управління освітою: історичний огляд за період ХVІІІ – початок ХХ ст. [Електронний ресурс] / В. Е. Лунячек // [Теорія та практика державного управління](#). – 2014. – Вип. 1. – С. 3 – 9. – Режим доступу :

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2014_1_3. – Назва з екрана. – Дата звернення: 04.10.17.

251. Ляшенко О. В. Організаційно-методичні засади моніторингу якості освіти / О. В. Ляшенко // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 2. – С. 34 – 40.

252. Майборода С. В. Державне управління вищою освітою в Україні : структура, функції, тенденції розвитку (1917 – 1959 рр.) / С. В. Майборода. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 242 с.

253. Макаров В. М. Теория менеджмента: учеб. пособие [Електронний ресурс] / В. М. Макаров ; С.-Петербург. гос. политехн. ун-т. – СПб., 2012. – Режим доступу :

<http://elibr.spbstu.ru/dl/2535.pdf/download/2535.pdf>. – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 16.08.18.

254. Малихіна Я. А. Теоретико-методологічні засади управління взаємодією вищого навчального закладу із зовнішнім середовищем : монографія / Я. А. Малихіна. – Х. : ФОП Шейніна О. В., 2013. – 420 с.

255. Малихіна Я. А. Управління взаємодією вищого навчального закладу із зовнішнім середовищем [Електронний ресурс] / Я. А. Малихіна. – Режим доступу :

<http://umo.edu.ua/katalog/933-elektronic-journal-the-theory-and-methods-of-educational-managment-edition-13-2013>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 26.09.17.

256. Мармаза О. Традиції та інновації в управлінні школою / Олександра Мармаза // Рід. шк. – 1998. – № 7/8. – С. 64 – 66.

257. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом / О. І. Мармаза. – Х. : Основа, 2004. – 240 с.

258. Мармаза О. І. Менеджмент в освіті : секрети успішного управління / О. І. Мармаза. – Х. : Основа, 2005. – 176 с.

259. Маслов В. И. Система знаний и умений директора общеобразовательной школы : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / В. И. Маслов. – Киев, 1979. – 22 с.

260. Маслов В. І. Теоретичні основи педагогічного менеджменту / В. І. Маслов, В. П. Драгун, В. В. Шаркунова. – К. : Наук. думка, 1996. – 87 с.

261. Машков А. Проблеми теорії держави та права. Основи : курс лекцій [Електронний ресурс] / А. Машков. – К. : Четверта хвиля, 2008. – 464 с. – Режим доступу :

<https://westudents.com.ua/knigi/456-problemi-teor-derjavi-prava-mashkov-a.html>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 12.08.18.

262. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития / Л. Г. Мельник. – Суми : Універ. кн., 2003. – 288 с.

263. Мельник О. Ф. Управлінський дискурс навчального процесу у вищому навчальному закладі / О. Ф. Мельник // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. пр. – Полтава, 2011. – Вип. 8. – С. 234 – 248.

264. Менежмент [Електронний ресурс] : навч. посіб. / за заг. ред. Г. О. Дорошенко. – Режим доступу :

<https://pidruchniki.com/85070/menedzhment/menedzhment>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 12.03.18.

265. Менеджмент і маркетинг у педагогіці та освіті : наук.-допом. бібліогр. покажч. / упоряд. : О. А. Дікунова, Ю. С. Душко ; бібліогр. ред. О. А. Дікунова ; техн. ред. Ю. С. Душко ; Наук. б-ка Криворіз. пед. ін-ту ДВНЗ «Криворізький національний університет». – Кривий Ріг : [Б. в.], 2014. – 46 с.

266. Методологічні засади педагогічного дослідження : монографія / авт. кол. : Є. М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін. ; за заг. ред. В. С. Курила, Є. М. Хрикова ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 248 с.

267. Михацька А. В. Проектування системи моніторингу якості професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / А. В. Михацька. – Луганськ, 2014. – 20 с.

268. Місько Н. В. Розвиток понятійно-термінологічної системи теорії управління освітою (остання чверть XX – початок XXI ст.) / Місько Н. В. // Створення системи управління якістю адміністративних та освітніх послуг:

теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 18 квіт. 2013 р.): у 2 т. / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Луганськ, 2013. – Т. 2. – С. 123 – 129.

269. Мокін Б. І. Про один підхід до оцінки ефективності роботи аспірантури / Б. І. Мокін // Вища шк. – 1994. – Вип. 79. – С. 10 – 16.

270. Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи : посібник / кол. авт. : О. Локшина, Т. Лукіна, О. Ляшенко та ін. ; за заг. ред. О. І. Локшиної. – К. : К.І.С., 2004. – 128 с.

271. Москаленко Н. В. Управління процесом формування якостей знань учнів гуманітарної гімназії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Н. В. Москаленко. – К., 1995. – 24 с.

272. Мудра С. В. Управління якістю підготовки майбутніх менеджерів організацій у ВНЗ III – IV рівнів акредитації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / С. В. Мудра. – К., 2014. – 19 с.

273. Назарова О. Л. Теоретичні основи управління якістю освітнього процесу в коледжі / О. Л. Назарова // Вісн. Одес. держ. ун-ту. – О., 2003. – № 6. – С. 54 – 58.

274. Названова Л. Корпоративна культура та її вплив на діяльність вищих навчальних закладів України / Л. Названова, Г. Лузан // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – Вип. 86/87. – С. 104 – 107.

275. Наточий Л. О. Проблема періодизації існування та розвитку теорії управлінської культури керівників загальноосвітніх шкіл у вітчизняній педагогічній теорії (друга половина XX ст. – початок XXI ст.) [Електронний ресурс] / Л. О. Наточий // Наук. вісн. Донбасу. – 2011. – № 3(15). – Режим доступу :

<http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN15/11nlopds.pdf>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 18.07.18.

276. Наточий Л. О. Сутність поняття «періодизація» щодо проблеми розвитку теорії управлінської культури керівників загальноосвітніх шкіл у вітчизняній педагогічній теорії (друга половина XX ст. – початок XXI ст.) / Л. О. Наточий // Наук. вісн. Донбасу. – 2011. – № 3(15) . – С. 35 – 43.

277. Наукові основи управління школою / за ред. Г. В. Єльнікової. – Х. : ХДШ, 1991. – 170 с.

278. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 14.02.18.

279. Нечипорук З. С. Інспектування середньої школи : дис. ... канд. пед. наук / Нечипорук Зоя Савична. – Київ, 1955. – 370 с.

280. Ніколаєнко С. Якісна освіта – запорука самореалізації особистості : тези доп. Міністра освіти і науки на підсумковій колегії МОН / С. Ніколаєнко // Освіта України. – 2007. – № 59. – С. 1 – 31.

281. Ніколаєнко С. Якість вищої освіти в Україні: погляд у майбутнє / С. Ніколаєнко // Вища шк. – 2006. – № 2. – С. 3 – 23.

282. Ніколаєнко С. М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства / С. М. Ніколаєнко. – К. : Знання, 2005. – 319 с.

283. Ніколаєнко С. М. Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком системи освіти України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / С. М. Ніколаєнко. – К., 2009. – 44 с.

284. Ніколаєнко С. М. Управління якістю вищої освіти: теорія, аналіз і тенденції розвитку : монографія / С. М. Ніколаєнко. – К. : Нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 519 с.

285. Новий тлумачний словник української мови : 42000 слів : у чотирьох т. / уклад. : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1998– . –

Т. 4 : РОБ – Я. – 1998. – 941 с.

286. Олійник В. Управління вищим навчальним закладом на системних засадах / В. Олійник // Освіта на Луганщині. – 2011. – № 2(35). – С. 40 – 45.

287. Олійник В. В. Деякі концептуальні ідеї методології управління освітою / В. В. Олійник // Теорія та методика управління освітою. – 2010. – Вип. 4. – С. 1 – 13.

288. Олійник В. В. Методологічні засади цільового управління освітою / В. В. Олійник // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4. – С. 111 – 118.

289. Онищук Л. А. Теоретичні і методичні основи гуманізації управління загальноосвітніми закладами I – II ступенів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. А. Онищук. – К., 2006. – 36 с.

290. Організація управління загальноосвітньою школою на сучасному етапі : метод. рек. : збірник / Гончарова В. П., Рум'янцева Д. І., Косинська О. А. та ін. – К. : Освіта, 1992. – 46 с.

291. Ортинський В. Л. Методика і методи педагогічного дослідження / В. Л. Ортинський // Педагогіка вищої школи : навч. посіб. для студ. ВНЗ. – К., 2009. – С. 40 – 53.

292. Освітній менеджмент : навч. посіб. / за ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки. – К. : Шк. світ, 2003. – 400 с.

293. Освітній менеджмент в умовах змін : навч. посіб. / Л. Калініна, Л. Карамушка, Т. Сорочан та ін. ; за ред. В. Оліника, Н. Протасової. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2011. – 308 с.

294. Основи наукових досліджень : конспект лекцій / уклад. Е. В. Колісніченко. – Суми : Сум. держ. ун-т, 2012. – 83 с.

295. Основы внутришкольного управления / под ред. П. В. Худоминского. – М. : Педагогика, 1987. – 168 с.

296. Палеха Ю. Методологічні основи культури управління / Ю. Палеха // Освіта і управління. – 1997. – Т. 3, № 1. – С. 82 – 85.

297. Палеха Ю. Управління та організаційна культура / Палеха Ю., Гаєвський Б. // Освіта і управління. – 1998. – Т. 2, № 3. – С. 57 – 61.

298. Палунськ І. А. Контроль директора над виконанням навчальних програм / І. А. Палунськ // Рад. шк. – 1950. – № 1. – С. 10 – 14.

299. Палунськ І. А. Спостереження і аналіз уроку / І. А. Палунськ // Рад. шк. – 1952. – № 5. – С. 14 – 19.

300. Панасюк В. Використання досвіду управління якості освіти / В. Панасюк // Підручник для директора. – 2007. – № 8. – С. 42 – 51.

301. Парахонский Б. А. Язык культуры и генезис знания / Б. А. Парахонский. – Киев : Наук. думка, 1988. – 212 с.

302. Паславська І. С. Ризик-менеджмент як засіб підвищення якості управління вищим навчальним закладом / Паславська І. С. // Теорія та практика управлінської діяльності в умовах соціокультурних трансформацій : матеріали наук.-практ. конф. (20 квіт. 2016 р., м. Старобільськ) / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Старобільськ, 2016. – С. 65 – 72.

303. Паспорти спеціальностей (теорія та методика навчання (біологія, хімія, історія), корекційна педагогіка, теорія і методика виховання, теорія та методика професійної освіти, соціальна педагогіка, теорія, методика й організація культурно-просвітньої діяльності, дошкільна педагогіка, теорія навчання) [Електронний ресурс] : Постанова президії ВАК України від 13.04.2005 р. № 27-06/3 : [Документ втратив чинність на підставі Постанови ВАК № 6-06/8 від 14.09.2006]. – Режим доступу :

<http://consultant.parus.ua/?doc=032OSBFC10&abz=4WXEP>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 04.06.18.

304. Пащенко М. І. Педагогіка : навч. посіб. / М. І. Пащенко, І. В. Красноштан. – К. : Центр учб. л-ри, 2014. – 228 с.

305. Петриченко Л. О. Загальноуправлінські підходи щодо виявлення проблем у вищій освіті / Л. О. Петриченко // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. пр. / за заг. ред. В. І. Сипченка. – Слов'янськ, 2012. – Вип. LIX. – С. 9 – 21.

306. Петриченко Л. О. Теоретико-методологічні засади управління якістю освіти у вищому педагогічному навчальному закладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / Л. О. Петриченко. – Луганськ, 2014. – 37 с.

307. Пивнев Е. С. Теория управления : учеб. пособие / Е. С. Пивнев. – Томск : Томск. межвуз. центр дистанц. образования, 2005. – 246 с.

308. Пикельная В. С. Пути и средства совершенствования руководства методической работой при подготовке молодых рабочих в средних профессионально-технических училищах : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / В. С. Пикельная Валерия Семеновна. – М., 1977. – 140 с.

309. Пикельная В. С. Теория и методика моделирования управленческой деятельности (школоведческий аспект) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Пикельная Валерия Семеновна. – Кривой Рог, 1993. – 374 с.

310. Пікельна В. С. Управління школою / В. С. Пікельна, О. А. Удод. – Д. : Альфа, 1998. – 284 с.

311. Пікельна В. С. Управління школою : у 2 ч. / В. С. Пікельна. – Х. : Вид. гр. Основа, 2004– . –

Ч. 1. – 2004. – 112 с.

312. Подкопаєва Е. В. Система моніторингу якості освітньої діяльності у вищих навчальних закладах I – II рівнів акредитації / Подкопаєва Е. В. // Створення системи управління якістю адміністративних та освітніх послуг: теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 18 квіт. 2013 р.) : у 2 т. / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Луганськ, 2013. – Т. 2. – С. 134 – 138.

313. Пономаренко О. В. Теоретико-мотодолгічні аспекти управління вищим навчальним закладом: теорія та практика [Електронний ресурс] / Пономаренко О. В. // Наук. вісн. Мелітопіль. держ. пед. ун-ту. – Режим доступу :

<http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/BAK7/7/53.pdf>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 29.09.17.

314. Пономарьова Г. Демократизація управління і контролю за вищим навчальним закладом / Г. Пономарьова Г. // Вища шк. – 2006. – № 5/6. – С. 3 – 10.

315. Попова Т. Н. Теоретические проблемы периодизации развития исторической науки и ее истории [Електронний ресурс] / Т. Н. Попова. – Режим доступу :

http://www.history.univer.kharkov.ua/book/Istoriografichnyi_Zbirnyk_5_2002.pdf. – Назва з екрана. – Дата звернення: 09.05.18.

316. Поташник М. М. Управление современной школой (в вопросах и ответах) / М. М. Поташник, А. М. Моисеев. – М. : Нова шк., 1997. – 352 с.

317. Приходько В. М. Система моніторингу якості освітньої діяльності загальноосвітнього навчального закладу: методологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою»/ В. М. Приходько. – К., 2014. – 40 с.

318. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. – Режим доступу :

<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 28.09.16.

319. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 19 серп. 2015 р. № 656 [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 25 квіт. 2018 р. № 308. – Режим доступу :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2018-%D0%BF>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 22.11.2018.

320. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347 // Освіта України. – 2002. – № 33 (23 квіт.). – С. 4 – 6.

321. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 25 черв. 2013 р. № 344/2013. – Режим доступу :

<http://osvita.ua/legislation/other/36322/>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 11.12.17.

322. Проблеми міждисциплінарного запозичення [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://history.org.ua/JournALL/jittia/jittia_2010_1_1/5.pdf. – Назва з екрана. – Дата звернення: 23.11.17.

323. Проблемы методологии системного исследования / редкол. : И. В. Блауберг и др. – М. : Мысль, 1970. – 454 с. : ил.

324. Прокопенко А. І. Концептуальні засади реалізації взаємозв'язку стратегічного і перспективного управління процесом навчання у вищому закладі освіти / А. І. Прокопенко // Педагогіка, психологія та мед.-біол. проблеми фіз. виховання і спорту. – 2003. – № 24. – С. 78 – 86.

325. Прокопенко А. І. Методи перспективного управління в педагогічній системі вищого закладу освіти / А. І. Прокопенко // Педагогіка, психологія та мед.-біол. проблеми фіз. виховання і спорту. – 2003. – № 8. – С. 36 – 45.

326. Прокопенко А. І. Наукові основи управління в системі освіти : монографія / А. І. Прокопенко ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х. : [Б. в.], 2005. – 304 с.

327. Прокопенко А. І. Перспективне управління в системі вищої освіти / А. І. Прокопенко // Педагогіка, психологія та мед.-біол. проблеми фіз. виховання і спорту. – 2002. – № 23. – С. 28 – 37.

328. Прокопенко А. І. Перспективне управління у вищому навчальному закладі [монографія] / А. І. Прокопенко. – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2011. – 311 с.

329. Прокопенко А. І. Система педагогічних принципів перспективного управління процесом навчання у вищій школі / А. І. Прокопенко // Наук. зап. : Пед. науки : зб. наук. пр. – Кіровоград, 2003. – Вип. 52. – Ч. 1. – С. 202 – 205.

330. Прокопенко А. І. Теоретико-методичні засади перспективного управління у вищому навчальному закладі : дис. .. д-ра пед. наук : 13.00.06 / Прокопенко Андрій Іванович. – Х., 2012. – 532 с.

331. Прокопенко А. І. Теоретичні питання оцінки якості роботи вищого навчального закладу / А. І. Прокопенко // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер. Педагогіка. – Т., 2010. – № 2. – С. 56 – 61.

332. Прокопенко А. І. Управління в системі вищої освіти / А. І. Прокопенко ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х. : [Б. в.], 2005. – 304 с.

333. Психологічне забезпечення управління освітою / Карамушка Л., Карасьова Н., Слюсаревський М. // Рід. шк. – 1995. – № 4. – С. 25 – 27.

334. Психологія праці та управління. Збірник наукових праць VI Міжнародної науково-практичної конференції / Відп. ред. О. В. Киричук; упорядники: О. В. Киричук, В. Ф. Колесникова, І. І. Шелест, Л. І. Матвієнко, О. П. Смирнова, Я. Ц. Зелінська. – Ч. 2. – К. : ІПК ДСЗУ, 2009. – 202 с.

335. Птахіна О. М. Забезпечення ефективності управління якістю освітніх послуг української системи вищої освіти / О. М. Птахіна // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2012. – № 22(257). – Ч. 3. – С. 68 – 72.

336. Птахіна О. М. Міжнародний досвід щодо забезпечення якості вищої освіти [Електронний ресурс] / О. М. Птахіна // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Старобільськ, 2017. – №8 (1) : Пед. Науки. – С. 22 – 28. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8%281%29__5. – Назва з екрана. – Дата звернення: 09.10.17.

337. Птахіна О. М. Якість освіти як результат діяльності вищого навчального закладу / Птахіна О. М. // Теорія та практика управлінської діяльності в умовах соціокультурних трансформацій : матеріали наук.-практ. конф. (20 квіт. 2016 р., м. Старобільськ / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Старобільськ, 2016. – С. 82 – 88.

338. Рабченко Т. Внутрішкільне управління / Т. Рабченко. – К. : Рута, 2000. – 176 с.

339. Радченко В. М. Управління якістю професійної діяльності викладачів вищих навчальних закладів I – II рівнів акредитації : автореф. дис.

на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка і історія педагогіки» / В. М. Радченко. – К., 2007. – 21 с.

340. Разорьонова М. В. Розвиток кадрового потенціалу як актуальна проблема теорії і практики управління університетом / Разорьонова М. В. // Створення системи управління якістю адміністративних та освітніх послуг: теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 18 квіт. 2013 р.) : у 2 т. / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Луганськ, 2013– . –

Т. 2. – 2013. – С. 142 – 149.

341. Райко Г. О. Методи та моделі управління процесами функціонування та розвитку вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.06 «Інформаційні технології» / Г. О. Райко. – Херсон, 2007. – 20 с.

342. Рева О. М. Модель управління процесами прийняття рішень у вищих навчальних закладах на рівні вертикальної декомпозиції навчально-виховного процесу / О. М. Рева, О. В. Сіроштан // Проблеми освіти : наук. зб. – К., 2009. – Вип. 61. – С. 8 – 16.

343. Рентюк Н. К. Контроль директора за реалізацією виховних завдань / Н. К. Рентюк // Рад. шк. – 1982. – № 4. – С. 72 – 74.

344. Ржевська А. В. Управління процесом виховання студентів вищого педагогічного закладу освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А. В. Ржевська. – Луганськ, 2002. – 20 с.

345. Родіонов О. В. Впровадження та вдосконалення системи управління якістю послуг вищого навчального закладу / Родіонов О. В. // Проблеми науки : міжгалуз. наук.-практ. журн. – К., 2011. – № 9. – С. 15 – 18.

346. Розенберг А. Я. Комплексний підхід у діяльності класного керівника / А. Я. Розенберг. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1985. – 47 с.

347. Романовський О. Корпоративна культура вищого навчального закладу / О. Романовський, Ю. Романовська, О. Романовська // Рід. шк. – 2010. – № 11. – С. 69 – 74.

348. Рузавин Г. И. Методология научного познания : учеб. пособие для вузов / Г. И. Рузавин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 287 с.

349. Рябова З. В. Теоретико-методологічні засади маркетингового управління навчальною діяльністю інститутів післядипломної педагогічної освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.06 / Рябова Зоя Вікторівна. – К. : 2013. – 479 с.

350. Рябова З. В. Управління розвитком педагогічного колективу на основі маркетингових досліджень [Електронний ресурс] / З. В. Рябова // Теорія та методика управління освітою. – 2010. – № 3. – Режим доступу :

http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_3/31.pdf.
– Назва з екрана. – Дата звернення: 29.09.17.

351. Савченко С. О. Моделі інноваційного управління вищим навчальним закладом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / С. О. Савченко. – Донецьк, 2010. – 37 с.

352. Сай О. А. Запорука успіху – чіткий і дійовий контроль / О. А. Сай // Рад. шк. – 1980. – № 8. – С. 77 – 80.

353. Салига С. Я. Управління вищими навчальними закладами / С. Я. Салига, О. В. Яришко. – Запоріжжя : ЗЦНТЕІ, 2005. – 193 с.

354. Сенченко В. І. Система основних категорій науки управління / В. І. Сенченко. – К. : Наук. думка, 1986. – 215 с.

355. Сергєєва Л. М. Теоретико-методичні основи управління розвитком професійно-технічного навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / Л. М. Сергєєва. – К., 2013. – 40 с.

356. Сергієнко В. В. Філософські проблеми наукового пізнання : навч. посіб. / В. В. Сергієнко. – Кременчук : Кременчуц. нац. ун-т ім. Михайла Остроградського, 2011. – 103 с.

357. Симонов В. П. Системний підхід – основа педагогічного менеджменту / В. П. Симонов // Педагогіка. – 1994. – № 1. – С. 223 – 228.

358. Система управління якістю роботи педагогічного колективу : метод. рек. в допомогу лекторам, кер. загальноосвіт. шк., вчителям / уклад. Г. В. Єльнікова. – Х. : [Б. в.], 1989. – 39 с.

359. Ситар І. В. Розвиток теорії та технологій наукового управління загальноосвітніми навчальними закладами в Україні (1991 – 2016 роки) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06 / Ситар Іванна Валеріївна. – К., 2018. – 223 с.

360. Сікач М. Ф. За колективні методи контролю і керівництва / Сікач М. Ф. // Рад. шк. – 1963. – № 2. – С. 85 – 88.

361. Скаткин М. Н. Методология и методика педагогических исследований / М. Н. Скаткин. – М. : Педагогика, 1986. – 151 с.

362. Скібіцька Л. І. Менеджмент : навч. посіб. / Л. І. Скібіцька, О. М. Скібіцький. – К. : ЦУЛ, 2007. – 416 с.

363. Скідін О. Л. Основи використання соціальних технологій в управлінні вищими навчальними закладами освіти : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Л. Скідін. – Запоріжжя : ЗДУ, 2003. – 276 с.

364. Складання бібліографічних посібників : інформ.-метод. матеріали / уклад. О. Галганова ; наук. ред. В. Кононенко ; М-во культури України, Нац. парлам. б-ка України. – К. : [Б. в.], 2015. – 80 с.

365. Скріпнікова Л. В. Управління якістю підготовки фахівців у ВНЗ / Л. В. Скріпнікова // Створення системи менеджменту якості освітніх послуг у ВНЗ : матеріали наук.-практ. конф. (11.04.2008 р., м. Луганськ) / редкол. : С. Я. Харченко, Є. М. Хриков та ін. – Луганськ, 2008. – С. 162 – 165.

366. Словник-довідник для фахівців фармації з питань управління та економіки / за ред. В. П. Черних ; Нац. фармацевт. акад. України. – Х. : НФАУ : ТОВ «Золоті сторінки», 2001. – 277 с.

367. Смагіна О. О. До проектування системи оцінки якості діяльності кафедри університету / Смагіна О. О. // Теорія та практика управлінської діяльності в умовах соціокультурних трансформацій : матеріали наук.-практ. конф. (20 квіт. 2016 р., м. Старобільськ / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Старобільськ, 2016. – С. 142 – 149.

368. Сніцар Л. П. Становлення методології управління освітою / Л. П. Сніцар // Управління національною освітою в умовах становлення і розвитку української державності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К., 1998. – С. 13 – 14.

369. Сорока І. В. Оцінка якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів : інтеграція національного та європейського стандарту / І. В. Сорока, Л. О. Омелянович, В. В. Супрун. – К. ; Донецьк : ДонДУЕТ, 2000. – 322 с.

370. Сорочан Т. М. Розвиток професіоналізму управлінської діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. М. Сорочан. – Луганськ, 2005. – 43 с.

371. Сорочан Т. М. Стратегія розвитку навчального закладу: розробка, планування, реалізація / Т. М. Сорочан, І. І. Цимбал. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2011. – 152 с.

372. Сорочан Т. М. Управління інфраструктурою вищого навчального закладу / Сорочан Т. М. // Теорія та практика управлінської діяльності в умовах соціокультурних трансформацій : матеріали наук.-практ. конф. (20 квіт. 2016 р., м. Старобільськ) / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Старобільськ, 2016. – С. 82 – 88.

373. Соцердотов Н. И. Школоведение, его предмет и задачи / Н. И. Соцердотов, Н. В. Черпинский // Сов. педагогика. – 1969. – № 9. – С. 81 – 83.

374. Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. викладачів і аспірантів

(30 берез. 2016 р., м. Київ). – К. : ДВНЗ «Університетт менеджменту освіти», 2016. – 373 с.

375. Співаковський О. В. Проблеми управління вищим навчальним закладом у контексті використання інформаційних технологій / О. В. Співаковський // Комп'ютер у шк. та сім'ї. – 2005. – № 4. – С. 3 – 11.

376. Спіцина Л. В. Дослідження організаційної культури як чинника ефективного управління вищим навчальним закладом / Л. В. Спіцина // Практична психологія та соц. робота. – 2006. – № 12. – С. 14 – 18.

377. Створення системи управління якістю адміністративних та освітніх послуг: теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 21 квіт. 2011 р.) / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко ; М-во освіти і науки України, Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 293 с.

378. Створення системи управління якістю адміністративних та освітніх послуг: теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 18 квіт. 2013 р.) : у 2 т. / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко ; М-во освіти і науки України, Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013– . –

Т. 1. – 2013. – 208 с.

Т. 2. – 2013. – 248 с.

379. Столяров В. И. Процесс изменения и его познания (логико-методологические проблемы) / В. И. Столяров. – М. : Наука, 1966. – 251 с.

380. Стратегічне управління вищими навчальним закладом / В. М. Огаренко, С. Я. Салига, В. М. Гельман та ін. ; Клас. приват. ун-т. – Запоріжжя : КПУ, 2009. – 415 с.

381. Страшко О. М. Управління розвитком навчального закладу (пошук нових шляхів розвитку освіти) / О. М. Страшко // Проблеми управління освітою і навчальними закладами : зб. наук. пр. / редкол. : Алфімов В. М. (відп. ред.) та ін. – Донецьк, 2006. – Вип. 1. – С. 31 – 36.

382. Сумятін В. М. Соціально-психологічний клімат у наукових колективах технічних вузів України / Сумятін В. М., Леонтєва В. М. // Проблеми вищої школи : наук.-метод. зб. – К., 1994. – Вип. 79. – С. 23 – 30.

383. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес : нові підходи до загальних проблем / Ольга Василівна Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.

384. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992 – 2002 : зб. наук. пр. до 10-річчя АПН України. – Х., 2002. – Ч. 1. – С. 37 – 54.

385. Сухомлинський В. О. Директор школи – керівник навчально-виховної роботи / В. О. Сухомлинський // Рад. шк. – 1953. – № 1. – С. 38 – 42.

386. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1988. – 284 с.

387. Сучасний освітній менеджмент : реком. бібліогр. покажч. / упоряд. О. А. Садохіна; за ред. Г. М. Віняр ; Б-ка КДПУ. – Кривий Ріг : [Б. в.], 2010. – 19 с.

388. Сущенко Л. О. Стратегія розвитку організаційної культури вищого навчального закладу / Л. О. Сущенко // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2014. – № 1. – С. 50 – 56.

389. Табаков Ю. Я. Інформація і проблеми внутрішкільного управління / Ю. Я. Табаков // Рад. шк. – 1977. – № 2. – С. 80 – 88.

390. Табаков Ю. Я. Про переваги ситуативного підходу до процесу внутрішкільного управління / Ю. Я. Табаков // Рад. шк. – 1979. – № 4. – С. 76 – 79.

391. Табаков Ю. Я. Пути и средства оптимизации внутришкольного управления : дис. ... канд. пед. наук / Табаков Юрий Яковлевич. – Киев, 1982. – 169 с.

392. Таран Ю. Управління кадровим забезпеченням у ВНЗ / Таран Ю., Величко О., Ясєв О. // Освіта і управління. – 1999. – Т. 3, ч. 2. – С. 27 – 32.

393. Тверезовська Н. Т. Методологія педагогічного дослідження [Електронний ресурс] / Н. Т. Тверезовська, В. К. Сидоренко. – Режим доступу : https://pidruchniki.com/1504080761401/pedagogika/metodologiya_pedagogichnogo_doslidzhennya. – Назва з екрана. – Дата звернення: 12.06.17.

394. Теловата М. Т. Інновації – перспективні тенденції, процеси, підходи в розвитку сучасної вищої освіти / Теловата М. Т. // Вісн. ТІМО. Тестування і моніторинг в освіті. – Х., 2012. – № 1/2. – С. 54 – 57.

395. Тенденція [Електронний ресурс] // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/tendencija>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 23.08.18.

396. Теорія [Електронний ресурс] // Словник української мови : в 11 т. – Режим доступу : http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_1... – Назва з екрана. – Дата звернення: 25.09.16.

397. Теорія та практика управлінської діяльності в умовах соціокультурних трансформацій : матеріали наук.-практ. конф. (20 квіт. 2016 р., м. Старобільськ) / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. – 179 с.

398. Теорія управління // Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів : українсько-латинсько-російсько-англійський / за ред. В. П. Черниха. – Вінниця, 2014. – С. 696.

399. Тимошенко О. Організація та управління якістю освіти: проблемні підходи / О. Тимошенко // Вища освіта України. – 2010. – № 1. – С. 60 – 66.

400. Товарницький В. І. Відвідування та аналіз уроку / В. І. Товарницький // Рад. шк. – 1982. – № 9. – С. 67 – 69.

401. Трегубенко І. Б. Методи та моделі оптимізації системи управління навчальним процесом в вищих закладах освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.06 «Автоматизовані системи управління та прогресивні інформаційні технології» / І. Б. Трегубенко. – Черкаси, 2007. – 20 с.

402. Троїцька Т. С. Гуманістична парадигма в сучасній філософії та управлінні освітою / Т. С. Троїцька // Наук. вісн. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2002. – Вип. 12. – С. 37 – 41.

403. Тунік Є. Ю. Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми розвитку вітчизняної теорії методів управління в школі [Електронний ресурс] / Є. Ю. Тунік // Наук. вісн. Донбасу. – 2011. – № 3. – Режим доступу :

<http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN15/11teyuv.pdf>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 03.06.18.

404. Ульянова В. С. Критерії оцінки ефективного управління якістю освіти у ВНЗ / В. С. Ульянова // Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук : зб. наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. (21 – 22 берез. 2014 р., м. Одеса). – О., 2014. – С. 104 – 107.

405. Ульянова В. С. Теоретичні і методичні засади адаптивного управління якістю музичної освіти у вищому педагогічному навчальному закладі : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.06 / Ульянова Вікторія Станіславівна. – Х., 2016. – 504 с.

406. Ульянова В. С. Характеристика еволюційного розвитку науки і практики управління / Ульянова В. С. // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту : зб. наук. пр. Педагогічні науки. – Запоріжжя, 2013. – № 3(21). – С. 136 – 143.

407. Управление развитием школы : пособие для рук. образовательных учреждений / под ред. М. М. Поташника, В. С. Лазарева. – М. : Новая шк., 1995. – 464 с.

408. Управління навчальним закладом : навч.-метод. посіб. : у 2 ч. / О. І. Мармаза, О. М. Касьянова, В. В. Григораши та ін. – Х. : Веста : Вид-во «Ранок», 2003– . –

Ч. 1. – 2003. – 160 с.

Ч. 2. – 2003. – 152 с.

409. Управління навчальним закладом : підручник для студ. ВНЗ / С. Г. Немченко, О. Б. Голік, О. А. Кривильова, О. В. Лебідь. – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2012. – 516 с.

410. Фадєєв В. І. Особливості організаційно-педагогічної системи управління розвитком вищого навчального закладу / В. І. Фадєєв // Гуманітарні науки : наук.-практ. журн. – К., 2010. – № 2(20). – С. 33 – 36.

411. Файоль А. Общее и промышленное управление : пер. с фр. / Анри Файоль. – М. : Контроллинг, 1992. – 111, [1] с.

412. Федірчик Т. Д. Технологія моніторингу професіоналізму викладача як інструмент забезпечення якості вищої освіти / Федірчик Т. Д. // Science and Educationa New Dimension: Pedagogy and Psychology. – Budapest, 2013. – № 1 (7), Issue: 14. – Р. 208 – 213.

413. Федько А. Якість освіти як об'єкт управління / А. Федько, Ю. Федько // Освіта і управління. – 2006. – Т. 9, № 1. – С. 84 – 87.

414. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид., доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

415. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – Вид. 2-ге, випр., доп. – К. : Академвидав, 2005. – 559 с.

416. Фролов П. П. Школа молодого директора / П. П. Фролов. – М. : Просвещение, 1988. – 224 с.

417. Фролов П. Т. Системный подход в управлении педагогическим процессом в школе / П. Т. Фролов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 217 с.

418. Фунтікова О. О. Модульно-рейтингова система контролю знань студентів у вищій школі / О. О. Фунтікова // Вісн. Укр. держ. ун-ту водного госп-ва та природовикористання. – Рівне, 2003. – Вип. 5(24). – Ч. 2 : Сучасні технології навчання: проблеми та перспективи. – С. 237 – 242.

419. Харківська А. А. Обґрунтування вибору підходів до управління інноваційним розвитком педагогічного ВНЗ / А. А. Харківська // Людина і сучасне суспільство: проблеми педагогіки і психології : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Л., 2011. – С. 122 – 124.

420. Харківська А. А. Особливості інноваційного розвитку педагогічної практики у ВНЗ / А. А. Харківська // Міжнар. наук. вісн. : зб. наук. доп. за

матеріалами XXII Міжнар. наук.-практ. конф. «Модернізація європейської вищої освіти в контексті Болонського процесу» (17 – 20 трав. 2011 р. / редкол. : Ф. Г. Ващук (голова), Х. М. Олесик, І. В. Артьомов та ін.; упоряд. К. М. Мовчан. – Ужгород, 2011. – Вип. 3(22). – Ч. 2. – С. 43 – 53.

421. Харківська А. А. Проблема побудови системи управління інноваційним розвитком педагогічного ВНЗ і підхід до її вирішення / А. А. Харківська // Вісн. Прикарпат. ун-ту. Сер. Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. XL, ч. 2. – С. 122 – 127.

422. Харківська А. А. Теоретичні і методичні засади управління інноваційним розвитком вищого навчального педагогічного закладу : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 / Харківська Алла Анатоліївна. – Луганськ, 2012. – 596 с.

423. Харківська А. А. Формування системи управління сучасного вищого навчального закладу / А. А. Харківська // Наука і освіта. – 2010. – № 4/5. – С. 116 – 126.

424. Хилько М. Особливості застосування філософських, загальнологічних, теоретичних методів дослідження у журналістикознавстві [Електронний ресурс] / М. Хилько // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – К., 2013. – Вип. 1(20) : Журналістика. – С. 8 – 15. – Режим доступу :

http://papers.univ.kiev.ua/1/zhurnalistyka/articles/khylko-m-peculiarities-of-application-of-philosophical-general-logical-and-theo_24676.pdf. – Назва з екрана. – Дата звернення: 04.12.17.

425. Холод Б. І. Методика вибору та обґрунтування стратегії розвитку вищого навчального закладу / Б. І. Холод, О. В. Дашевська // Академічний огляд: економіка та підприємництво. – 2011. – № 2(35). – С. 5 – 11.

426. Хриков Є. Документи системи менеджменту якості вищого навчального закладу / Є. Хриков // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2009. – № 23(186). – Ч. IV. – С. 292 – 298.

427. Хриков Є. Педагогічна наука в Україні: стан та напрями розвитку / Хриков Є., Адаменко О. // Шлях освіти. – 2003. – № 4. – С. 2 – 7.

428. Хриков Є. М. Аналіз стану періодизації історико-педагогічних явищ / Є. М. Хриков // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2016. – № 6(303). – С. 182 – 196.

429. Хриков Є. М. Імплементація Закону України «Про вищу освіту» / Хриков Є. М. // Теорія та практика управлінської діяльності в умовах соціокультурних трансформацій : матеріали наук.-практ. конф. (20 квіт. 2016 р., м. Старобільськ) / редкол. : О. М. Клімочкіна, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. – Старобільськ, 2016. – С. 159 – 170.

430. Хриков Є. М. Критерії оцінки діяльності ректора вищого навчального закладу / Є. М. Хриков // Проблеми управління освітою і навчальними закладами. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – С. 155–159.

431. Хриков Є. М. Методологічна функція законів та закономірностей розвитку педагогічної науки в історико-педагогічних дослідженнях / Хриков Є. М. // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Херсон, 2005. – Вип. XXXX. – С. 37 – 42.

432. Хриков Є. М. Методологія педагогічного дослідження : монографія / Є. М. Хриков. – Х. : ФОП Панов А. М., 2017. – 237 с.

433. Хриков Є. М. Моніторинг задоволеності студентів діяльністю вищого навчального закладу / Є. М. Хриков // Науково-методичний альманах. – Луганськ ; Стаханов, 2008. – № 3. – С. 41 – 44.

434. Хриков Є. М. Науково-практичний інструментарій управління якістю вищої освіти / Є. М. Хриков // Вища освіта України. Темат. вип. : Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Моніторинг якості освіти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. І. П. Манохи. – К., 2007. – Т. 3. – С. 284 – 289.

435. Хриков Є. М. Особливості управління сучасними вищими навчальними закладами / Є. М. Хриков // Тенденції розвитку педагогічного менеджменту у вищій школі : зб. наук. пр. / редкол. : Щедрова Г. П. (голова), Третяченко В. В., Левченко О. О. та ін. – Луганськ, 2003. – С. 15 – 18.

436. Хриков Є. М. Понятійно-термінологічний аналіз у педагогічних дослідженнях / Є. М. Хриков // Методологічні засади педагогічного дослідження : монографія / авт. кол. : Є. М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін. ; за заг. ред. В. С. Курила, Є. М. Хрикова ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ, 2013. – С. 79 – 90.

437. Хриков Є. М. Система управління якістю адміністративних послуг : навч. посіб. / Є. М. Хриков. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – 208 с.

438. Хриков Є. М. Системний підхід до управління навчальним закладом / Є. М. Хриков // Педагогічні науки : зб. наук. пр. Сумського держ. пед. ун-ту ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2004. – Ч. 2. – С. 65 – 70.

439. Хриков Є. М. Управління навчальним закладом : навч. посіб. : у 2 ч. / Є. М. Хриков. – Вид. 2, доп. та доопрац. – Х. : Компанія СМІТ, 2016–.... –

Ч. 1. – 2016. – 354 с.

Ч. 2. – 2016. – 338 с.

440. Хриков Є. М. Управління навчальним закладом : навч. посіб. / Є. М. Хриков. – К. : Знання, 2006. – 365 с.

441. Хриков Є. М. Управління якістю освітніх послуг кафедри вищого навчального закладу / Є. М. Хриков // Проблеми управління освітою і навчальними закладами. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – С. 175 – 180.

442. Хриков Є. М. Управління якістю самостійної роботи студентів / Є. М. Хриков // Створення системи управління якістю адміністративних та освітніх послуг: теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. (21 квіт. 2011 р., м. Луганськ). – Луганськ, 2011. – С. 275 – 282.

443. Хрыков Е. Н. Внутришкольный контроль за внеклассной и внешкольной работой по трудовому воспитанию : метод. рек. рук. шк. / Е. Н. Хрыков. – Ворошиловград : ВГПИ, 1982. – 30 с.

444. Хрыков Е. Н. Внутришкольный контроль: состояние, концепция, перспективы развития / Е. Н. Хрыков. – Луганск : [Б. и.], 1994. – 177 с.

445. Хрыков Е. Н. Теоретические основы внутришкольного управления / Е. С. Хрыков. – Луганск : Альма-матер, 1999. – 118 с.
446. Хрыков Е. Н. Теория и методика внутришкольного управления в современных условиях : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Хрыков Евгений Николаевич. – Киев, 1997. – 421 с.
447. Худоминский П. В. К вопросу о корректности употребления некоторых терминов теории управления в школоведческих исследованиях / Худоминский П. В. // Сов. педагогика. – 1978. – № 8. – С. 3 – 15.
448. Черевичний Г. С. Розвиток вищої освіти в Україні у другій половині 1980-х років : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Черевичний Геннадій Семенович. – К., 1997. – 182 с.
449. Черняк Ю. И. Анализ и синтез систем в экономике / Ю. И. Черняк. – М. : Экономика, 1970. – 152 с.
450. Черняк Ю. И. Системный анализ в управлении экономикой / Ю. И. Черняк. – М. : Экономика, 1975. – 193 с.
451. Черпинский Н. В. Организационно-управленческий аспект педагогической действительности как предмет школоведения : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук / Н. В. Черпинский. – Киев, 1989 (1990). – 48 с.
452. Черпінський М. В. Наукова організація праці в школі / М. В. Черпінський. – К. : Рад. шк., 1972. – 126 с.
453. Чмиленко Ф. О. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» / Ф. О. Чмиленко, Л. П. Жук. – Д. : РВВ ДНУ, 2014. – 48 с.
454. Чорний Г. М. Управління: семасіологічний і функціональний аналіз / Г. М. Чорний, М. П. Ястреб, І. Г. Нестеров. – К. : НУБіП України, 2009. – 68 с.
455. Чупріна Н. В. Методологія сучасних наукових досліджень : навч. посіб. / Н. В. Чупріна. – К. : КНУТД, 2009. – 246 с.
456. Шакуров Р. Х. Социально-психологические проблемы руководства педагогическим коллективом / Р. Х. Шакуров ; Науч.-исслед.

ин-т проф.-тех. педагогики Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1982. – 208 с.

457. Шарата Н. Г. Теорія і методика управління інноваційно-педагогічною діяльністю у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / Н. Г. Шарата. – Старобільськ, 2016. – 43 с.

458. Шаркунова В. В. Соціальне управління та концепції педагогічного менеджменту в загальноосвітніх закладах : дис. ... канд. пед. наук / Шаркунова Вікторія Валентинівна. – К., 1998. – 170 с.

459. Шевченко В. С. Конспект лекцій з дисципліни «Менеджмент та адміністрування (Менеджмент)» (для студентів усіх форм навчання напряму підготовки 6.030601 – Менеджмент та слухачів другої вищої освіти за спеціальністю 7.03060101 – Менеджмент і адміністрування (за видами економічної діяльності)) / В. С. Шевченко ; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Х. : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 104 с.

460. Шевченко О. В. Проблема внутрішкільного управління у вітчизняній педагогіці 20-30-х років XX століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Шевченко Олександра Віталіївна. – Луганськ, 2003. – 207 с.

461. Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності [Електронний ресурс] / Шевчук Роман Миколайович // Філософські та методол. проблеми права. – 2016. – № 1 (11). – С. 31 – 44. – Режим доступу :

<http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/496/1/3.pdf>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 10.07.18.

462. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – К. : Знання-Прес, 2004. – 307 с.

463. Шемет П. Г. Педагогічні умови розвитку середніх загальноосвітніх навчально-виховних заходів нового типу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки»/ П. Г. Шемет. – Х., 1996. – 24 с.

464. Шемет П. Г. Проблеми управління в системі освіти / Шемет П. Г. // Обдаровані діти: виявлення, діагностика і розвиток. – Полтава, 1995. – С. 56 – 58.

465. Шендеровський К. С. Управління соціальною роботою з дітьми та молоддю. Менеджмент соціальної служби : навч.-метод. зб. для спеціалістів з соц. роботи системи центрів соц. служб для молоді м. Києва. – К. : [Б. в.], 2002. – 158 с.

466. Школа О. В. Критерії періодизації та основні періоди розвитку методичної думки з фізики в Україні [Електронний ресурс] / О. В. Школа. – Режим доступу :

<http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 11.03.17.

467. Шпак О. Особливості управління в сучасній системі вищої освіти / Шпак О. // Молодь і ринок. – 2010. – № 12. – С. 10 – 13.

468. Щекин Г. В. Система управления современным вузом / Г. В. Щекин // Персонал. – 1998. – № 5. – С. 76 – 86. (526)

469. Щекин Г. В. Теория-социального управления : монография / Г. В. Щекин. – Киев : МАУП, 1996. – 408 с.

470. Щербан Т. Д. Критерії продуктивності спілкування / Т. Д. Щербан // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка / за ред. С. Д. Максименко, Л. М. Карамушки. – К., 2003. – Т. V. – С. 309 – 315.

471. Энциклопедический словарь / под общ. ред. В. Г. Левкина. – СПб. : Питер, 1998. – 828 с.

472. Юдин Э. Г. Методология науки. Системность. Деятельность / Э. Г. Юдин. – М. : Эдиториал УРСС, 1997. – 444 с.

473. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности : методол. проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1978. – 391 с.

474. Юхименко Ю. Сучасні технології документаційного забезпечення управління ВНЗ / Юхименко Ю. // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2009. – № 4. – С. 38 – 43.

475. Якименко М. А. Здійснення директором школи систематичного контролю за якістю уроків / Якименко М. А. // Рад. шк. – 1956. – № 10. – С. 20 – 24.

476. Якименко Ю. Вдосконалення системи контролю якості вищої технічної освіти і Болонський процес / Ю. Якименко // Вища шк. – 2004. – № 5/6. – С. 80 – 85.

477. Якимюк Ю. П. Інноваційні технології документаційного забезпечення якості управління ВНЗ [Електронний ресурс] / Якимюк Ю. П. // Освіта регіону. – 2012. – № 4. – Режим доступу :

file:///C:/Users/X552E/Downloads/bdi_2012_3-4_11.pdf. – Назва з екрана. – Дата звернення: 11.02.18.

478. Якібчук М. І. Формування управлінської культури керівників профспілкових організацій у системі післядипломної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / М. І. Якібчук. – Луганськ, 2010. – 20 с.

479. Яловега Н. І. Служба маркетингу у системі управління вищого навчального закладу: передумови та необхідність існування: маркетинг і бізнес / Яловега Н. І. // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 11. – С. 113 – 119.

480. Яременко П. С. Якість освіти в Україні / П. С. Яременко. – К. : Лібра, 2011. – 157 с.

481. Яремчук В. Д. Національні проблеми загальноосвітньої школи України: історія і сучасність / В. Д. Яремчук. – К. : [Б. в.], 1993. – 182 с.

482. Ярошенко Л. В. Статистичне забезпечення управління системою вищої освіти в Україні в ринкових умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.03.01 «Статистика» / Л. В. Ярошенко. – К., 1998. – 15 с.

483. Ясенова І. С. Методи та моделі інформаційної технології управління навчальним навантаженням у вищому навчальному закладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.06 «Інформаційні технології» / І. С. Ясенова. – К., 2008. – 18 с.

484. Ясінець П. С. Якість освіти у ВНЗ / П. С. Ясінець. – К. : Лібра, 2008. – 212 с.

485. Яскажук А. С. Авторитет учителя та засоби його створення і зміцнення : дис. ... канд. пед. наук / Яскажук Аврам Савич. – К., 1956. – 250 с.

486. Яхнін Я. К. Сучасні підходи до управління якістю освіти / Я. К. Яхнін. – К. : Наук. думка, 2010. – 143 с.

487. Яцейко М. Демократизація управління в системі вищої освіти : становлення та розвиток / Марія Яцейко // Вища освіта України. – 2007. – № 1. – С. 50 – 59.

488. Яценко В. М. Теоретико-методологічні аспекти освітнього менеджменту : навч.-метод. посіб. / В. М. Яценко ; Черкас. інж.-технол. ін-т. – Черкаси : [Б. в.], 1995. – 70 с.